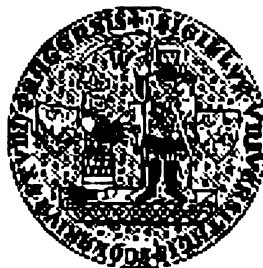

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
Katedra demografie a demogeografie

Branislav Šprocha

Populačný vývoj rómskeho obyvateľstva na Slovensku

Diplomová práca

Praha 2006

Vedúci práce: RNDr. Tomáš Kučera, CSc.

Dovoľte mi, aby som na tomto mieste poďakoval predovšetkým svojim rodičom, ktorí mi vytvorili zázemie na nerušené štúdium a v každej chvíli ma nezištne podporovali. Ďalej moje poďakovanie patrí vedúcemu diplomovej práce RNDr. Tomášovi Kučerovi, Csc. a RNDr. Borisovi Burcinovi za ich trpezlivosť a neoceniteľné odborné rady. Tiež by som rád poďakoval Ing. Borisovi Vaňovi za jeho ochotu a pomoc pri získavaní informácií a v neposlednom rade všetkým pracovníkom obecných úradov a rómskym spoluobčanom, ktorí s trpezlivosťou odpovedali na moje zvedavé otázky.

Branislav Šprocha

Čestne prehlasujem, že som predkladanú prácu vypracoval samostatne s použitím uvedenej literatúry.

Praha 27.4.2006

Šprock
.....

OBSAH

1. ÚVOD.....	8
2. PREHLAD LITERATÚRY.....	10
3. METODIKA PRÁCE.....	14
4. MOŽNOSTI DEMOGRAFIE PRI SKÚMANÍ RÓMSKEJ MENŠINY.....	24
4.1 Všeobecná charakteristika problematiky.....	24
4.2 Rómovia a sčítanie.....	24
4.2.1 Celouhorský súpis Rómov v roku 1893.....	25
4.2.2 Sčítania v Československu pred 2. svetovou vojnou.....	26
4.2.3 Sčítania po 2. svetovej vojne do roku 1990.....	26
4.2.4 Sčítania v roku 1991 a 2001.....	26
4.3 Údaje z bežnej evidencie obyvateľstva.....	27
4.4 Údaje zo špeciálnych šetrení, súpisov a evidencií.....	27
4.5 Terénne šetrenia a zisťovanie údajov o rómskych osadách.....	28
5. STRUČNÁ HISTÓRIA RÓMOV.....	31
5.1 Vývoj záujmu vedy o Rómov a hľadanie ich pôvodu.....	31
5.2 Migrácia Rómov na západ.....	31
5.3 Rómovia v juhovýchodnej Európe.....	32
5.4 Príchod Rómov do strednej a západnej Európy.....	33
5.5 Rómovia na území Uhorska a v 1. ČSR.....	34
5.6 Rómovia na Slovensku v rokoch 1945–1989.....	37
5.6.1 Povojnové obdobie.....	37
5.6.2 Cigánska otázka v 50. rokoch.....	38
5.6.3 Koncepcia rozptylu a odsunu.....	39
5.6.4 Koncepcia spoločensko–kultúrnej integrácie Rómov.....	40
5.7 Rómovia po roku 1989.....	40
6. POČET A ROZMIESTNENIE RÓMOV V EURÓPE A NA SLOVENSKU.....	42
6.1 Rómovia v Európe.....	42
6.2 Vývoj počtu Rómov na Slovensku.....	44
6.3 Početný rast rómskej populácie na Slovensku.....	47
6.4 Priestorové rozmiestnenie rómskeho obyvateľstva na Slovensku.....	50
6.5 Rómovia podľa veľkostných skupín obcí.....	58

7. DEMOGRAFICKÉ ŠTRUKTÚRY RÓMOV NA SLOVENSKU.....	59
7.1 Štruktúra Rómov podľa pohlavia a veku.....	59
7.1.1 Štruktúra Rómov podľa pohlavia.....	59
7.1.2 Veková štruktúra Rómov na Slovensku.....	62
7.2 Rómska rodina a štruktúra Rómov podľa rodinného stavu.....	70
7.2.1 Vznik rodiny v rómskej komunite.....	71
7.2.2 Tradičná rómska rodina.....	71
7.2.3 Štruktúra rómskeho obyvateľstva podľa rodinného stavu.....	72
7.3 Vzdelanostná a ekonomická štruktúra Rómov.....	77
8. SOCIÁLNA EXKLÚZIA A CHUDOBA RÓMOV NA SLOVENSKU.....	80
8.1 Úvod do problematiky chudoby a sociálnej exklúzie.....	80
8.2 Geografická dimenzia chudoby na Slovensku.....	81
8.3 Sociálna situácia rómskej komunity na Slovensku.....	84
8.3.1 Krátky úvod do problematiky.....	84
8.3.2 Základné dôsledky transformácie na rómsku komunitu.....	84
8.3.3 Nezamestnanosť a postavenie príslušníkov rómskych komunít na trhu práce.....	85
8.3.4 Ďalšie faktory ovplyvňujúce sociálnu situáciu príslušníkov rómskych komunít.....	87
8.3.4.1 Diskriminácia.....	87
8.3.4.2 Vzdelávanie.....	88
8.3.4.3 Bývanie.....	89
8.3.5 Chudoba a sociálna situácia rómskych komunít na Slovensku.....	90
8.3.6 Sociografické mapovanie rómskych komunít na Slovensku.....	91
9. PÔRODNOSŤ RÓMSKEHO SPOLOČENSTVA NA SLOVENSKU.....	94
9.1 Plodnosť podľa výsledkov sčítaní 1970 a 1980.....	94
9.2 Pôrodnosť rómskych žien v súčasnosti.....	96
9.2.1 Vek pri pôrode.....	100
9.2.2 Plodnosť podľa poradia.....	100
9.2.3 Narodení podľa legitimacy.....	101
9.3 Sexuálne správanie Rómov.....	104
9.3.1 Ochrana pred počatím.....	104
9.3.2 Želané / neželané tehotenstvo.....	104
9.3.3 Poznatky o pohlavne prenosných chorobách.....	105
9.3.4 Správanie počas tehotenstva a pôrodu.....	105
10. ÚMRTNOSŤ RÓMSKEHO ETNIKA NA SLOVENSKU.....	106
10.1 Úmrtnostné pomery rómskej populácie v 70. rokoch.....	106
10.2 Úmrtnostné pomery Rómov v súčasnosti.....	107
10.2.1 Dojčenská a detská úmrtnosť rómskej populácie.....	110
10.3 Zdravotná situácia Rómov a úmrtnosť podľa príčin.....	113
10.3.1 Základný prehľad problematiky.....	113
10.3.2 Prístup Rómov k zdravotnej starostlivosti a ich zdravotné správanie.....	113

10.3.3 Najvýznamnejšie príčiny úmrtnosti rómskej populácie.....	114
10.3.3.1 Infekčné ochorenia.....	115
10.3.3.2 Chronické ochorenia.....	116
10.3.3.3 Kongenitálne ochorenia.....	116
10.3.3.4 Mentálna zaostalosť.....	117
11. MIGRÁCIA RÓMSKEHO ETNIKA.....	118
11.1 Migrácia Rómov v historickom kontexte.....	118
11.2 Situácia po roku 1989.....	119
11.2.1 Masová migrácia slovenských Rómov do EÚ.....	120
11.2.2 Profil rómskych migrantov a potencionálnych migrantov.....	121
11.2.3 Príčiny migrácie.....	122
12. PROGNOZY, PROJEKCIE A ODHADY RÓMSKEHO OBYVATEĽSTVA.....	124
12.1 Potreba a problémy prognózovania vývoja rómskeho etnika.....	124
12.2 Prehľad prognóz, projekcií a odhadov rómskeho obyvateľstva.....	124
12.2.1 Odhad vývoja Rómov v Československu v rokoch 1970–2000.....	124
12.2.2 Odhad vývoja Rómov v Československu v rokoch 1970–2000.....	124
12.2.3 Projekcia vývoja Rómov v Československu 1970-2020 podľa zásad OSN.....	125
12.2.4 Prognóza rómskej populácie v Československu 1980–2005.....	126
12.2.5 Prognóza rómskeho obyvateľstva Slovenska do roku 2025 podľa VDC.....	126
12.2.5.1 Vstupné predpoklady.....	126
12.2.5.2 Základné parametre prognózy.....	127
12.2.5.3 Hlavné výsledky prognózy.....	127
ZÁVER.....	129
ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY.....	133
PRÍLOHA.....	139

ZOZNAM POUŽITÝCH SKRATIEK

ČR – Česká republika

EHS – Európske hospodárske spoločenstvo

EÚ – Európska únia

IMO – Medzinárodná organizácia pre migráciu (International Organization for Migration)

IVO – Inštitút pre verejné otázky

MÚT – Modelové úmrtnostné tabuľky

SLDB – Sčítanie ľudu, domov a bytov

SODB – Sčítanie obyvateľov, domov a bytov

SR – Slovenská republika

ŠÚ SR – Štatistický úrad Slovenskej republiky

ÚT – Úmrtnostné tabuľky

VDC – Výskumné demografické centrum

WHO – Svetová zdravotnícka organizácia (World Health Organization)

1. ÚVOD

Národnostné zloženie obyvateľstva Slovenskej republiky je výsledkom dlhého a zložitého historického vývoja. V priebehu stáročí sa na Slovensku vytvorila pomerne heterogénna etnická štruktúra obyvateľstva, ktoré sa navzájom medzi sebou dodnes odlišuje predovšetkým v kultúrnej, demografickej, socioeconomickej a historickej oblasti. Najvýraznejšie sa tento fakt týka rómskeho etnika. Rómovia svojim pôvodom predstavujú v prostredí majoritnej populácie významne odlišnú skupinu v slovenskej spoločnosti.

Rozhodujúcu úlohu pri výbere témy predloženej diplomovej práce zohral neutešený stav poznania populačného vývoja Rómov a ich súčasnej demografickej reprodukcie. Na poli demografie existuje pomerne veľa odborných článkov zaoberajúcich sa demografickou problematikou rómskej menšiny, ale prevažne ide o práce operujúce s výsledkami špeciálnych súpisov pri sčítaní 1970 a 1980, a teda nehovoria nič o súčasnom stave skúmaného problému. Hlavným cieľom bolo jednak odhaliť rozdiely rómskeho etnika predovšetkým v oblasti populačného vývoja a demografickej reprodukcie od celoslovenskej populácie a tiež poukázať na výraznú heterogenitu samotného rómskeho spoločenstva na Slovensku.

V zmysle vyššie uvedeného je predložená práca rozdelená do 12 logicky na seba nadväzujúcich kapitol. Prvá časť analyzuje použité informačné zdroje a to hlavne z pohľadu využiteľnosti pre demografiu pri skúmaní rómskeho etnika. Predovšetkým sa snaží odhaliť ich silné a slabé stránky. Nasledujúca kapitola sa stručne venuje histórii Rómov. Sleduje vývoj záujmu vedy, ich emigráciu z Indie až po príchod do Európy a tiež posun vo vzťahoch pôvodnej populácie k novoprichádzajúcemu etniku. Zvlášť sa zaoberá dejinami Rómov v Uhorsku a následne v Československu, pričom dôraz je kladený na povojnový vývoj rómskej komunity v socialistickom systéme. Okrem iného vysvetľuje príčinu vysokej koncentrácie Rómov v krajinách bývalého východného bloku. K tomu nadväzuje nasledujúca kapitola, ktorá je zameraná na skúmanie geodemografických charakteristík a vývoja počtu rómskeho spoločenstva v závislosti od zdroja dát.

Ťažisko práce spočíva v nasledujúcich štyroch kapitolách, v ktorých sa snažíme z dostupných informačných zdrojov posúdiť demografické správanie Rómov v súčasnosti, jeho vývoj a tiež odlišnosti od chovania celoslovenskej populácie a navzájom medzi jednotlivými typmi rómskeho spoločenstva. Zloženie obyvateľstva podľa veku a pohlavia predstavuje základné demografické štruktúry. Práve v nich sa skrýva zásadná odlišnosť Rómov od ostatných obyvateľov Slovenska. Prvú analyzujeme štruktúru podľa pohlavia, pričom sa snažíme vysvetliť prevahu mužskej zložky a tiež jej vývoj v čase a vekových skupinách. Práve druhá časť je venovaná vekovej štruktúre. Porovnáva vývoj vekového zloženia Rómov od roku 1893 až do posledného sčítania v roku 2001, pričom sa samozrejme snažíme vystihnúť rozdiely s majoritnou populáciou. Analyzovaný jav sme v dôsledku výraznej heterogenity rómskych spoločenstiev študovali aj na nižšej úrovni, a to jednak na úrovni krajov a tiež vybraných rómskych komunít. Zaoberáme sa tiež nerovnosťami (zárezmi) vo vekovej pyramíde a niektorými úskaliaми pri sledovaní vekovej štruktúry v závislosti od oficiálneho zisťovania a vzťahu Rómov k cenzom.

Rodina predstavuje v rómskej spoločnosti najdôležitejšiu sociálnu inštitúciu v živote každého jedinca. Jej vznik, zásady fungovania, úlohy a význam sa snaží čitateľovi priblížiť druhá časť siedmej kapitoly. Okrem toho analyzuje diferencie rodinného správania, a to nielen v komparácii s majoritnou populáciou, ale tiež medzi jednotlivými typmi rómskych komunít.

Demografickú analýzu nie je možné robiť izolovane od ostatných stránok spoločenského vývoja. Demografické procesy sú vždy ovplyvňované aj nedemografickými faktormi a naopak, populačný vývoj má významný vplyv na ostatné stránky fungovania spoločnosti. Preto sme do práce zaradili podkapitulu venujúcu sa vzdelanostnej štruktúre a ekonomickej aktivite a kapitolu zaoberajúcu sa sociálnou exklúziou rómskeho spoločenstva na Slovensku. Samotnú demografickú reprodukciu, jej vývoj v čase a v jednotlivých typoch rómskych komunít s dôrazom na vybrané segregované rómske obce, hodnotia nasledujúce dve kapitoly. Deviata časť práce je venovaná pôrodnosti a plodnosti rómskych žien. Vstup do problematiky predstavujú výsledky sčítaní 1970 a 1980. Dôraz je kladený na súčasné trendy, ktoré predovšetkým hodnotíme na základe výsledkov terénnych šetrení a dát z vybraných „rómskych obcí“,¹ pričom používame ukazovatele vek matky pri pôrode, plodnosť podľa poradia a legitimacy. Získané údaje nám umožnili jednak hodnotiť súčasné trendy pôrodnosti Rómov so slovenskou populáciou, a na druhej strane poukázať na diferenciácie medzi jednotlivými typmi rómskych komunít (predovšetkým medzi segregovanými a separovanými). Oveľa komplikovanejšia situácia je pri hodnotení úmrtnosti rómskeho etnika. Úmrtnostné pomery v 70. rokoch vďaka štúdiám Kalibovej (pozri Zoznam použitej literatúry) sú pomerne uspokojivo popísané, ale súčasný stav je veľkou neznámou. Na základe dát za vybrané „rómske obce“ sme vypočítali úmrtnostné tabuľky, pričom však musíme podotknúť, že tieto charakterizujú úmrtnosť len vybranej spoločnosti. Okrem uvedených informácií ôsma kapitola mapuje zdravotnú situáciu Rómov, ich prístup k zdravotnej starostlivosti, zdravotné správanie a v konečnom dôsledku tiež úmrtnosť podľa príčin s prihliadnutím na infekčné, kongenitálne a chronické ochorenia.

Dôležitou, ale až v poslednej dobe častejšie analyzovanou skutočnosťou, je migrácia a migračné pohyby rómskeho obyvateľstva, a to predovšetkým do krajín západnej a severnej Európy. Práve táto téma je predmetom v poradí jedenástej kapitoly. Rozoberá nielen azylovú migráciu na konci 90. rokov, a to predovšetkým z pohľadu cieľových krajín, časovania a príčin, ale tiež si všíma emigráciu do českých krajín. Predposledná časť práce predstavuje stručný prehľad existujúcich odhadov, projekcií prípadne prognóz, pričom sa kladie dôraz na poslednú prognózu vypracovanú vo Výskumnom demografickom centre Vaňom a Meszárošom v roku 2002.

V závere sa pokúšame synteticky zhrnúť hlavné poznatky, formulovať tak stav demografickej reprodukcie rómskeho obyvateľstva a postihnúť jeho hlavné odlišnosti od slovenskej populácie a tiež vzájomné diferenciácie medzi jednotlivými typmi komunít.

¹ „Rómske obce“ sú pracovný názov pre vybrané osídlenia, kde podiel Rómov podľa sociografického mapovania 2004 dosahuje 95 % a viac. Viac informácií pozri kapitolu Metodika práce.

2. PREHLAD POUŽITEJ LITERATÚRY

Problematika príslušníkov rómskeho národa na Slovensku sa v súčasnosti stáva jednou z najpalčivejších otázok slovenskej spoločnosti. Sama osebe predstavuje pomerne obsiahlu a komplikovanú tému, ktorej úspešné porozumenie je podmienené odhalením a pochopením všetkých čiastkových problémov. Tie sú často medzi sebou úzko spojené a navzájom podmienené. Uvedené korelácie platia predovšetkým pre proces demografickej reprodukcie a s ňou zviazaný vývoj rómskej populácie. Domáca i zahraničná literatúra ponúka záujemcom o rómsku problematiku veľké množstvo kvalitných informačných zdrojov rôzneho zamerania, ktorých štúdium tak predstavuje základný kameň poznania stavu rómskeho etnika na Slovensku.

Každý národ, každé etnikum, rómske nevyvímajúc má svoju históriu, ktorá je často kľúčom k pochopeniu súčasnosti. V prípade Rómov to však vôbec nie je jednoduchá úloha o čom svedčí aj veľké množstvo literárnych prameňov napísaných o tejto problematike. Pri ich čítaní sme často narazili na mnohé nejasnosti, nepresnosti, či pasáže, kedy si navzájom odporovali, prípadne preberali informácie a vytvárali tak akýsi bludný kruh. Prvotné informácie a prehľad nám poskytla dnes už „klasika“ romistiky, práca Horváthovej (1964) a jej články uverejnené v Slovenskom národopise (1961, 1962). Prvé dielo o Rómoch na Slovensku však vzniklo oveľa skôr. Už v roku 1775 spišský učenec Samuel Augustini ab Hortis vydáva v časopise Wiener Anzeiger na pokračovanie sériu výnimočných článkov o Rómoch žijúcich v Uhorsku. Práve toto zabudnuté dielo v reedícii z roku 1995 prináša záujemcom o rómsku problematiku nový pohľad na život Rómov v Uhorsku. K lepšiemu poznaniu najstaršej histórie Rómov, ich exodu z Indie a postupnému príchodu do Európy, tejto pomerne neznámej a veľmi komplikovanej témy, prispela predovšetkým publikácia Frasera (1998), Daniela (1994), článok Jurovej (2002a) a zberka prác romistov s názvom Romové v Byzancii (1999). Informácie o ďalších osudoch Rómov teraz už na pôde Európy s prihliadnutím na ich postavenie vo vtedajšej spoločnosti a predovšetkým v Uhorsku, na problémy ktoré Rómom sprevádzali kvôli ich cudziemu spôsobu života a rôznymi opatreniami nariadenými proti nim, sme získali z publikácií Džambazoviča (2001), Jurovej (2001), Nečasa (1999), Tkáčovej (2000, 2001, 2002) a Hancocka (2001). Moderné dejiny Rómov z obdobia I. ČSR, Slovenského štátu, ich sociálnu situáciu, hlavné problémy vo vzťahu k majorite, postavenie v spoločnosti a politicko-právnu prax voči nim podrobne analyzuje Kollárová (2002). Pre súčasné postavenie rómskeho spoločenstva na Slovensku majú predovšetkým vplyv udalosti po 2. svetovej vojne, a to najmä pokusy socialistického štátu vysporiadať sa s rómskym problémom. Poznatky z tohto kľúčového obdobia histórie rómskeho etnika sme čerpali predovšetkým z prác Jurovej (1992, 1993, 2002b).

Celkovú socioekonomickú situáciu a príčiny jej prudkého zhoršenia fundovane analyzuje predovšetkým Radičová (2001, 2002), správa Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike a publikácia Šimíkovej, Vašečku a kol. (2004). Predovšetkým práce Radičovej, Šimíkovej, Vašečku a kol. nám umožnili detailnejšie nahliadnúť do širších súvislostí problematiky sociálnej exklúzie rómskeho spoločenstva. Okrem iného opisujú vplyvy procesu tranzície s dôrazom na pôsobenie zmien do oblasti sociálnej stratifikácie, vývoj rómskej problematiky pred rokom 1989 so

zameraním sa na klady a záporné riešenie komunistického režimu v oblasti životných podmienok, vzdelávania, práce, zdravotnej starostlivosti a školstva.

K problematike merania úrovne chudoby na Slovensku sme poznatky čerpali predovšetkým z článkov Michálka (2000, 2004). Predstavujú základnú orientáciu v otázkach jednak merania chudoby, ale tiež výberu a použitia širokej škály ukazovateľov sprostredkujúcich samotnú chudobu v prostredí slovenskej spoločnosti na regionálnej úrovni.

Prehľad literatúry zaoberajúcej sa demografickými a geodemografickými charakteristikami rómskeho obyvateľstva na Slovensku nie je rozsiahly. K problematike geografickej dimenzie Rómov sa viažu predovšetkým články Srba (1990a) a Podoláka (2000), ktoré sa snažia hodnotiť nielen samotný súčasný stav, ale tiež jeho dynamiku v čase. Pre vyššiu úroveň ako je Slovensko, či bývalé Československo spomenieme publikáciu Liégoisa (1997) a štúdiu Hübschmannovej (1976). Problematike priestorového rozmiestnenia rómskej menšiny sú venované tiež niektoré kapitoly diplomových prác Garassyho (2000), Haviarovej (2001) a štúdiá Vaňa a Haviarovej (2002).

K vlastnej téme demografického správania a jednotlivých jej komponentov neexistuje veľké množstvo kvalitných informačných zdrojov. Pri práci s nimi sa ešte navyše stretáme s niekoľkými problémami. Jednak je to skutočnosť, že väčšina z nich sa viaže k výsledkom špeciálnych súpisov uskutočnených pri sčítaniach v roku 1970 a 1980 a len malá časť sa venuje súčasnej situácii. Ďalším obmedzením je, že v mnohých prípadoch operujú s rovnakými poznatkami a tým neprinášajú v podstate nič nové k objasneniu problematiky. Z týchto príčin sa v nasledujúcom prehľade obmedzíme len na tie tituly, ktoré nám podstatným spôsobom napomohli pri spracovaní problematiky.

Prehľad základnej literatúry zaoberajúcej sa reprodukčným správaním rómskeho obyvateľstva začneme dnes už „klasikou“ demografie Rómov a to prácou Kalibovej (1991, 1999) a článkami Srba resp. Kalibovej uverejnenými v časopise *Demografie*. Dizertačná práca Kalibovej (1991) patrí dodnes medzi najvýznamnejšie a najcitovanejšie publikácie z oblasti demografie Rómov v Československu. Predstavuje spolu so spomínanými článkom uverejneným v *Demografii* (Kalibová, 1989) základnú bázu údajov pre štúdium predovšetkým úmrtnostných pomerov rómskej populácie a tiež netradičnej metodológie výpočtu úmrtnostných tabuliek pomocou funkcie pravdepodobnosti prežitia.

Druhým dôležitým prameňom informácií o reprodukčnom správaní z konca 70. rokov a výsledkov špeciálnych šetrení pri sčítaniach 1970 a 1980 sú už spomínané články Srba v časopise *Demografie* (Srb, 1967; Srb a Pražáková, 1968; Srb, 1969; Srb a Vomáčková 1968; Srb, 1971; Srb, 1984 a Srb, 1988). Predovšetkým posledne menovaný prináša dôležité poznatky, pretože sa v ňom autor zamýšľa nad zmenami v reprodukcii československých Rómov medzi rokmi 1970 a 1980.

Z prvej polovice 70. rokov tiež pochádza šetrenie populačnej klímy rómskych žien z bývalého okresu Michalovce, ktoré previedla a spracovala vo svojej rigoróznnej práci Soročínová (1976) a v dvoch článkoch v *Demografii* ďalej priblížila Finková (1977 a 1979). Cieľom bolo predovšetkým získať údaje o plánovanom a ideálnom počte detí u rómskych žien.

Analýza súčasného stavu rómskeho spoločenstva a celej slovenskej spoločnosti z pohľadu demografie je predovšetkým koncentrované do štúdií vychádzajúcich z jednej dielne, a to Výskumného demografického centra (VDC) v Bratislave. Značnú pozornosť otázkam reprodukčného správania

Rómov venujú predovšetkým práce Vaňa (2001), Vaňa a Haviarovej (2002) a Vaňa a Meszároša (2004). Štúdia Vaňa (2001) je priamo venovaná demografickým charakteristikám rómskej populácie na Slovensku a spolu s prácou Vaňa a Haviarovej (2002) sa zaoberajú základnými demografickými a geografickými charakteristikami rómskeho obyvateľstva, popisujú jednotlivé zdroje údajov o počte Rómov a s tým rozličné spôsoby definovania tejto skupiny. Zameriavajú sa na priestorové rozmiestnenie Rómov tak v Európe, ako i na Slovensku, štruktúry podľa pohlavia, veku a rodinného stavu a charakteristiky úmrtnosti a plodnosti. Načrtávajú tiež predpokladaný vývoj demografických charakteristik Rómov a ich počtu na Slovensku. Z pohľadu tvorby našej práce výrazný prínos mala tiež posledne menovaná publikácia Vaňa a Meszároša (2004). Síce priamo nehodnotí reprodukčné správanie rómskej populácie, ale svojou metodikou a výsledkami výrazne prispela k skvalitneniu informačnej databáze.

Značnú pozornosť demografickej reprodukcii rómskych komunit v mikroregionálnom pohľade venujú už vyššie spomínané diplomové práce Garassyho (2000) a Haviarovej (2001). Okrem samotných informácií o pôrodnosti, sobášnosti a v prípade Garassyho práce i úmrtnosti predstavujú tiež príklad zaujímavých metodík pre získanie dát demografickej povahy týkajúcich sa rómskeho etnika na obecnej resp. komunitnej úrovni. Z ďalších prác za zmienku stojí ešte empirická štúdia Bolfíkovej (2003), ktorá sa snaží hodnotiť sexuálne a reprodukčné zdravie rómskej populácie a prináša tak ojedinelé informácie z tejto oblasti života Rómov na Slovensku.

Reprodukcia každej populácie je tesne spojená s rodinou a rodinným stavom. Práve Rómovia sú vo všeobecnosti známi úzkou väzbou na rodinu a rodinný život. Informácie k tejto problematike prináša predovšetkým práca Kumanovej a Džambazoviča (2002). Autori v nich identifikujú rôzne prístupy vymedzenia a následného skúmania rómskej rodiny, popisujú základné kvantitatívne a kvalitatívne znaky tradičnej rómskej rodiny a (modernej) rómskej rodiny súčasnosti. Okrem tejto práce vznikla celá rada (Bačová, 1990; Davidová, 1995; Dubayová, 1994; Horváthová, 1954; Srb, 1989, 1990, 1992;) prevažne etnografických štúdií zaoberajúcich sa predovšetkým vznikom rodiny a odlišnosťami rómskej rodiny v porovnaní s majorinou rodinou a jej fungovania.

Pre riešenie problematiky súčasnej intenzity úmrtnosti v rómskom spoločenstve existujú v podstate len dva pramene, o ktoré sa môžeme oprieť. Prvým sú výsledky prognózy (Vaňa a Meszároš 2004; Vaňa 2001) a druhým miery úmrtnosti, z ktorých sme vypočítali úmrtnostnú tabuľku pre rómske komunity z oblasti Rimavskej Soboty (Garassy, 2000). Doterajšie poznatky o zdravotnom stave rómskej populácie so zameraním na infekčné, vrodené a kardiovaskulárne ochorenia, životný štýl a zdravotné správanie Rómov a podmienky života v rómskych osadách zhŕňa Šaško (2002).

V orientácii v súčasnom reprodukčnom správaní najmä v procese úmrtnosti a pôrodnosti slovenskej populácie pre porovnanie s rómskymi komunitami nám pomohli predovšetkým analytické publikácie Vaňa a kol. (2001, 2002 a 2005) hodnotiace populačný vývoj Slovenskej republiky v jednotlivých rokoch, resp. dekádach a tiež na úmrtnosť špeciálne zameraná štúdia Meszároša (2001).

Koncom 90. rokov minulého storočia prekvapil západnú a severnú Európu prílev Rómov z krajín bývalého sovietskeho bloku žiadajúcich o azyl. Jedným z hlavných protagonistov boli aj Rómovia zo Slovenska. Práve tejto problematike so snahou objasniť príčiny a objaviť základné charakteristiky

žiadateľov o azyl v kontexte zmien v období tranzície slovenského hospodárstva sa venujú Jurásková (2002), Mušínska (2002), Vašečka (2000, 2001) a tiež správa IOM (2000).

Praktická potreba pri riešení rómskej otázky v Československu vyžadovala poznať nielen vtedajší počet príslušníckej rómskeho etnika v jednotlivých fázach riešenia rómskej otázky, ale tie aspoň približnú perspektívu ich početného vývoja. Za týmto účelom vzniklo niekoľko odhadov, projekcií a prognóz. Výsledky, metodiku, hlavné problémy a postupný vývoj procesu prognózovania rómskeho etnika v Československu postihuje predovšetkým štúdia Srba (1989). K určitým prognózam resp. odhadom sa vyjadrili tiež Srb a Vomáčková (1971) a Kalibová (1990). Najnovšie pre rómsku populáciu na Slovensku publikácia Vaňa a Meszároša (2004) prezentuje variantnú prognózu vývoja rómskeho obyvateľstva do roku 2025. Cennou sú nielen popisy metodiky výpočtu a základné výsledky v troch variantoch, ale tiež vstupné predpoklady samotnej prognózy, ktoré odhaľujú niektoré predpoklady súčasného reprodukčného správania celej rómskej populácie na Slovensku, pre ktorú inak neexistujú žiadne informácie na celoslovenskej úrovni.

3. METODIKA PRÁCE

Vymedzenie času, priestoru a zdrojov informácií

Rómske spoločenstvo žijúce na starom kontinente v inoetnickom prostredí predstavuje najmä v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy pomerne početnú a priestorovo nerovnomerne rozloženú diaspóru. Ani na Slovensku nie je geografické rozmiestnenie rómskej menšiny rovnomerné. Z tohto dôvodu sme zvolili nasledujúci prístup pri práci s dostupnými údajmi z demogeografického hľadiska.

Výber použitých metód ovplyvnila predovšetkým kvalita, druh a dostupnosť vstupných údajov. Všeobecne sme sa snažili kombinovať eklektický prístup s vlastnými invenciami v troch dimenziách. Prvou bola priestorová rovina s postupným prechodom od hierarchicky vyššie postavených štruktúr, teda najprv sme analyzovali rómske obyvateľstvo na Slovensku, k nižším teda na úrovni krajov, okresov, až napokon v mikroregionálnych systémoch, čiže v rámci vybraných rómskych komunit. Z hľadiska časového sme sa snažili (pokiaľ to údajová databáza dovolila) postupovať od najstarších informačných prameňov po súčasné prístupné informácie. Tretím zámerom bolo využiť všetky zdroje informácií, a to nielen oficiálne publikované štatistiky, ale tiež rôzne súpisy, odhady, šetrenia, mapovania a terénne výskumy.

Informačné zdroje tiež podmienili časovú dimenziu nášho skúmania. Najstaršie údaje pochádzajú ešte z polovice 17. storočia zo župných súpisov, no v práci využívame predovšetkým sčítanie z roku 1893, ktoré predstavuje najkvalitnejšiu bázu dát z uhorského obdobia. Po prvej svetovej vojne sa sústreďujeme na súpis Rómov podľa trvalého pobytu z roku 1924. Z pohľadu skúmania demografických charakteristík rómskeho etnika na Slovensku sú najdôležitejšími zdrojmi informácií špeciálne súpisy uskutočnené pri sčítaniach v roku 1970 a 1980. Nasledujúce cenzy síce neposkytujú natoľko kvalitné a úplné údaje, ale spolu s mapovaním rómskych komunit z roku 2002 dokresľujú súčasný stav príslušníkov rómskej národnosti a etnika na Slovensku. Z vybraných segregovaných „rómskych obcí“ boli dostupné dáta z rokov 1996–2004 a za separované komunity 1999–2004.

Metodika práce v teréne

Eklektický prístup predstavuje dôležitú časť výskumu a umožňuje na teoretickej úrovni oboznámiť sa so skúmanou problematikou. Ani najkvalitnejšie vedecké štúdie sa však nemôžu vyrovnáť terénnemu výskumu a oboznámeniu sa s problematikou priamo na mieste. Z tohto dôvodu sme aj my zaradili ako integrálnu súčasť práce terénny výskum v rómskych osadách na východnom Slovensku, kde žijú pomerne početné a v mnohých ukazovateľoch odlišné komunity. Hlavným cieľom bolo získať jednak údaje demografického charakteru, predovšetkým za účelom interpretácie súčasného stavu pôrodnosti, plodnosti, vekovej štruktúry, rodinného správania a charakteristík úmrtnosti a tiež oboznámiť sa so sociálnou situáciou, v ktorej žijú vybrané rómske komunity.

Pri výbere rómskych osád, resp. rómskych komunit, kde bolo uskutočnené terénne šetrenie s dotazníkmi, zohrali kľúčovú úlohu nasledujúce skutočnosti:

- komunita žijúca v osade v blízkosti obce obývanej prevažne majoritnou populáciou,
- osada oddelená od obce prírodnou alebo umelou prekážkou, prípadne jasne vyčlenená,

- separovaná komunita klasifikovaná s častejšími kontaktmi s majoritnou populáciou,
- dostupnosť obcí a komunít v regióne.

Na základe týchto kritérií sme vybrali 5 obcí, resp. k nim prináležiace rómske osady Betlanovce, Hrabušice, Jablonov, Vikartovce a Vydrník ležiace v regióne Spiš pri Slovenskom raji. Prvým krokom pri návšteve obce bola návšteva obecného úradu, kde sme sa snažili získať informácie o komunite, vzťahoch s majoritou, panujúcej nálade, možnosti získavať údaje pomocou dotazníku a na existenciu vajdu alebo inej vedúcej osoby. V štyroch obciach sa nám dodatočne podarilo ešte získať údaje z evidencie obyvateľstva za skúmanú osadu vytriedené na základe popisných čísiel domov, a to konkrétne živonarodené deti podľa veku matky, vekovú štruktúru a úmrtia podľa veku (tie sme ďalej nepoužívali kvôli veľmi malej vzorke udalostí) za obdobie 1999–2004. Predmetom terénneho výskumu boli rómske ženy staršie 15 rokov, pričom snahou bolo získať údaje za každý dom, usadlosť v osade. Použitie predtlačeneho dotazníkového hárku sa nám príliš neosvedčilo, respektívne privodilo nemalé komplikácie (respondenti pravdepodobne mali strach z úradníkov), a preto sme zvolili inú formu značenia odpovedí (do školského zošita) a kladenia otázok. Po prvých pokusoch sa nám výrazne osvedčila kombinácia voľného rozhovoru s nenásilným kladením otázok, ktoré sme sa naučili naspamäť. Najlepšie reflexie rómskych žien sme obdržali na otázky týkajúce sa detí a rodiny, pričom však musíme poznamenať, že respondentky mali niekedy menšie problémy spomenúť si na vek svojich detí.² Zaujímavým poznatkom nesporne je, že reakcie respondentiek boli pozitívnejšie pri spolupráci s kolegom z Českej republiky, čo v teréne znamenalo ľahší začiatok rozhovoru, keď sa žena spontánne zapojila do rozhovoru. Väčšinou začala diskusiu o tom ako jej v ČR žijú, ako sa majú lepšie životné podmienky prípadne ako tam manžel alebo známi chodia na sezónne práce a pod.

Na porovnanie a za účelom preukázania existujúcich odlišností v reprodukčnom správaní jednotlivých typov komunít sme na základe sociografického mapovania rómskych komunít vybrali obce s najvyšším podielom rómskeho etnika. Pre takto vybrané obce sa nám podarilo získať zo ŠÚ SR údaje (veková štruktúra, pôrodnosť, úmrtnosť) zisťované z bežnej evidencie za obdobie 1996–2004. Sledovaný súbor predstavovalo nasledujúcich sedem obcí, resp. častí obcí: Chminianske Jakubovany, Jurské, Lentvora, Lomnička, Luník IX., Šivetice a Trenč, kde sa podiel Rómov podľa spomínaného šetrenia pohyboval približne na intervale 95–100 % a obývané boli prevažne segregovanými komunitami.

Metodika spracovania získaných informácií

Výskum reprodukčného správania rómskeho etnika komplikuje nielen nedostatok údajov, ale tiež ich rôznorodosť. Pre samotnú analýzu, čiže ako opisuje Vandeschrick (2000) výskum vplyvu jednotlivých demografických procesov na populačný rast, resp. snahu nájsť, vzájomne oddeliť a vymedziť vplyv úrovne procesu, veľkosti a štruktúry populácie u každého demografického procesu, sme pracovali s dvoma základnými zdrojmi údajov, ktoré boli doplnené o výsledky dotazníkového šetrenia vo vybraných separovaných komunitách.

Prvý predstavovali pôrody triedené podľa veku matky a veková štruktúra za separované komunity z rokov 2000–2004, v ktorých sme tiež uskutočnili terénne šetrenie dotazníkovou metódou. Tieto

² Pre nízky počet kompletne vyplnených dotazníkov (81) sa podrobne výsledkami nezaobráame. Získané výsledky slúžia nám len na objasnenie a dokreslenie situácie študovaného procesu.

údaje nám na požiadanie vytriedili podľa popisných čísel domov pracovníci obecných úradov, ku ktorým príslušné komunity prináležali. Údaje za jednotlivé komunity boli sčítané aby vytvorili tak väčší súbor za 5-ročný časový interval. Týmto postupom sme sa snažili minimalizovať chyby, ktoré môžu vzniknúť pri práci s malými súbormi. Následne bola analyzovaná veková štruktúra a miery plodnosti podľa veku. Najdôležitejším zdrojom dát pre samotnú analýzu reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva, resp. populácie vybraných obcí (pracovný názov „rómske obce“) sa z dôkladnej analýzy získaných dát stali prvotné údaje na úrovni obcí³ zisťované z bežnej evidencie obyvateľstva.

Meranie chudoby v obciach Slovenska

Úroveň chudoby sme v dôsledku nedostatku a nereprezentatívni existujúcich dát sledovali pomocou sprostredkovaných faktorov, ktoré sú priamo prejavom nedostatku. Z charakteristík, ktoré chudobu zapríčiňujú alebo ju sprevádzajú, boli podľa práce Michálka (2000) vybrané úroveň nezamestnanosti, vzdelania, bývania, veľkosť domu alebo bytu a rodiny sprostredkované podielom nezamestnaných z ekonomicky aktívnych, podielom obyvateľstva s nízkym (základné i nedokončené a bez vzdelania) vzdelaním z osôb 16 ročných a starších, podielom bytov 4. kategórie, neúplných domácností, priemernou veľkosťou bytu v m² na osobu a podielom rodín s väčším počtom detí (4+), ktoré sú dostupné z výsledkov sčítania z roku 2001 na úrovni obcí. Práve tieto indikátory sa vyznačujú silnou koreláciou s chudobou, čo napokon potvrdil aj Mikrocensus 1996.

Hodnoty vytriedených vyššie uvedených premenných predstavujú v podstate bodové ohodnotenie jednotlivých indikátorov chudoby. Tieto však nemajú rovnakú váhu, a preto sme ich museli vážiť, čiže určovať dôležitosť vo vzťahu k chudobe. Išlo o jednoduchý súčin bodového ohodnotenia (jednotlivých podielov a získaných hodnôt) s navrhnutými koeficientami Michálkom (2002) vyjadrujúcimi práve spomínanú dôležitosť.

Vypočítané hodnoty pre jednotlivé faktory sa následne sčítali a takto získaná suma predstavovala základ pre hodnotenie chudoby v obciach Slovenska a jej geografickej dimenzie. Vo všeobecnosti platí fakt, že čím je hodnota syntetického ukazovateľa chudoby vyššia, tým daná obec a spoločnosť v nej trpí väčším nedostatkom. Získané hodnoty ukazovateľa chudoby v obciach sme ešte korelovali s podielom rómskeho obyvateľstva podľa Atlasu rómskych komunit (2004), čo malo viesť k dôkazu existencie väzby medzi podielom Rómov a chudobou daného sídla.

Pôrodnosť a plodnosť

Pôrodnosť predstavuje významnú zložku demografickej reprodukcie prejavujúca sa narodením dieťaťa. Na to, aby sme mohli hodnotiť úroveň vplyvu plodnosti na skúmanú populáciu potrebujeme najprv poznať počet narodených za určené obdobie (za „rómske obce“ 1996–2004 a v skúmaných separovaných komunitách 2000–2004). Túto informáciu sme v prípade „rómskych obcí“ obdržali jednoduchou sumáciou udalostí (pôrody), kde vitalita dosahovala hodnotu 1 (1 predstavujú živonarodených, 2 mŕtvonarodených), pričom v obciach terénneho výskumu živonarodení boli priamo

³ Tieto údaje je možné používať len na presne špecifikované úlohy, a preto bolo potrebné najprv dostať súhlas od ŠÚ SR na ich spracovanie, pričom samozrejme sme museli odstrániť rodné čísla z vytriedených súborov.

vytriedení. Dáta za „rómske obce“ nám umožnili tiež skúmať a porovnávať zastúpenie pôrodov podľa dĺžky trvania tehotenstva, skúmať pôrodnú váhu a dĺžku živo narodených detí s populáciou Českej republiky (vybrali sme vďaka dostupnosti dát a menšiemu podielu rómskeho etnika).

Narodené deti ďalej demografia rozdeľuje podľa pohlavia, pričom sa určuje pomer pohlaví pri narodení, tzv. sekundárny index maskulinity, resp. feminity. Index maskulinity sa definuje ako priemerný počet mužov a žien pripadajúcich na jednu ženu. Vypočítame ho jednoduchým vydelením počtu mužov počtom žien v sledovanej populácii. Môžeme ho počítať jednak pre celú populáciu, ale tiež pre jednotlivé vekové kategórie.

Vzhľadom k rodinnému stavu matky pri pôrode bežná evidencia obyvateľstva triedi narodené deti na manželské a nemanželské (narodené mimo manželstvo – rodičia neboli v dobe narodenia formálne zosobášení). Dôležitú charakteristiku, ktorú ponúkol predmetný zdroj informácií, je tiež poradie narodeného dieťaťa. Pri samotnej analýze sme používali ukazovateľ všetkých detí narodených matke. Celkový počet narodených detí ženám v „rómskych obciach“ a v separovaných komunitách však neumožňuje uzatvárať závery o stupni rozdielnosti úrovne procesu pôrodnosti. Najjednoduchším ukazovateľom úrovne pôrodnosti abstrahujúci od veľkosti populácie je hrubá miera pôrodnosti. Jej hodnota predstavuje priemerný počet narodených za určitý časový úsek (najčastejšie jeden rok) jedincovi tvoriacemu danú populáciu. Výpočet hrubej miery pôrodnosti tvorí jednoduchý podiel počtu živonarodených v čitateli a stredného stavu obyvateľstva (1.7.) v menovateli.

$$hmp = \frac{{}_t N^v}{{}_{1.7.} P} \quad (1)$$

Takto vyjadrený ukazovateľ sme vypočítali pre každý rok sledovaného obdobia 1996–2004 a následne určili jeho priemernú hodnotu. Hrubá miera pôrodnosti je však výrazne ovplyvnená jednak minulým vývojom úmrtnosti, pôrodnosti a migrácie premietanými do vekovej štruktúry. Práve veľké rozdiely vo vekovej štruktúre medzi rómskou a slovenskou populáciou zapríčiňujú, že je tento ukazovateľ nevhodný k hlbšej analýze procesu rodenia detí. Najväčším nedostatkom hrubých mier je, že počty udalostí vzťahujú k celej populácii, teda sú započítané aj osoby, ktoré deti nemôžu mať. Preto ďalšie ďalšie ukazovatele (všeobecnej – obecnej plodnosti, index plodnosti a.i.) majú v menovateli len ženy vo veku 15–49, ale aj ony majú svoje obmedzenia. Síce vyberajú z populácie jedincov, ktorým sa môžu narodiť deti (vynímajúc pôrody dievčat a žien nad 50 rokov, ktorých je v slovenskej populácii zanedbateľný počet), no takto analyzovaný interval je príliš rozsiahly, pričom u jednotlivých populácií sa môže odlišovať koncentráciou plodnosti do niektorých menších ale rozdielnych úsekov. Preto je potrebné použiť podrobnejší ukazovateľ, ktorý v sebe bude skrývať aj odpoveď na otázku aké je rozloženie pôrodov podľa veku matky. Takúto informáciu poskytujú miery plodnosti podľa veku a ich súčet nazývaný úhrnná plodnosť. Výpočet mier plodnosti (f_x) je založený na podiele počtu živonarodených ženám vo veku x k strednému stavu týchto žien:

$$f_x = \frac{{}_t N_x^v}{{}_{1.7.} P_x^z} \quad (2)$$

Výpočet (f_x) jednak odstraňuje vplyv veľkosti populácie (v menovateli je len tá časť, ktorá môže mať deti) a tiež štruktúry (rozdeľuje reprodukčné obdobie na jemnejšiu úroveň). Úhrnnú plodnosť určíme jednoduchým súčtom všetkých mier plodnosti. Takto získaná hodnota v podstate predstavuje počet detí, ktoré by sa narodili súboru 1000 žien (1 žene) počas celého reprodukčného veku, keby sa hodnoty (f_x) nemenili približne 35 rokov. Meria teda intenzitu plodnosti vo fiktívnej generácii, ktorej úroveň plodnosti je zložená z reálnych mier plodnosti 35 generácií.

$$\dot{p}_x = \sum_{15}^{49} f_x \quad (3)$$

Úhrnná plodnosť v sebe zahŕňa úroveň plodnosti skúmanej populácie v danom období. Užitočnú doplnujúcu informáciu o časovaní tohto procesu prináša priemerný vek matky a najmä priemerný vek matky pri prvom pôrode.

Priemerný vek matky pri pôrode:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{15}^{49} (x+0,5) \cdot f_x}{\sum_{15}^{49} f_x} \quad (4)$$

Priemerný vek matky pri prvom pôrode:

$$\bar{x}^I = \frac{\sum_{15}^{49} (x+0,5) \cdot f_x^I}{\sum_{15}^{49} f_x^I} \quad (5)$$

V európskych kultúrach platí, že čím je väčší podiel vydatých žien v danej vekovej skupine, tým väčšia je pravdepodobnosť relatívne vyššej úrovne plodnosti. Preto je tiež dôležité uvažovať o vplyve rodinného stavu a rozdeliť miery plodnosti podľa legitimacy (najčastejšie na manželskú resp. mimomanželskú plodnosť). Miera manželskej / nemanželskej plodnosti dáva do pomeru počet narodených v manželstve / mimomanželsky k strednému stavu vydatých resp. nevydatých (slobodné, rozvedené, ovdovené) žien. Žiaľ údaje o rodinnom stave podľa veku za „rómske obce“ nie sú dostupné, preto počty živonarodených v manželstve a mimo manželstvo vzťahujeme k strednému stavu žien bez rozdelenia podľa rodinného stavu (redukované miery manželskej a mimomanželskej plodnosti).

V manželstve:

$$f_x^m = \frac{N_x^{v,m}}{P_x^z} \quad (6)$$

Mimo manželstvo:

$$f_x^{s,o,r} = \frac{{}_t N_x^{v,s,o,r}}{1.7. P_x^z} \quad (7)$$

Dôležitú informáciu ponúka tiež triedenie pôrodov podľa poradia a následne rozklad úhrnnej plodnosti podľa poradia a legitimacy. Výpočet je zhodný s predchádzajúcimi mierami, len do čitateľa dosadíme živonarodených triedených podľa poradia, legitimacy a do menovateľa stredný stav žien.

Takto triedené údaje umožňujú vyjadriť pravdepodobnosť zväčšovania rodiny (a_i), ktorý vyjadruje, aká je pravdepodobnosť narodenia dieťaťa $i+1$ poradia žene, ktorá už má dieťa i -teho poradia (i je od 0 do x). Pre výpočet pravdepodobnosti narodenia prvého dieťaťa, predpokladáme jej rovnosť s úhrnnou plodnosťou prvého poradia:

$$a_0 = \acute{u}p_1 \quad (8)$$

Pre vyššie poradie je výpočet daný vzťahom:

$$a_i = \frac{\acute{u}p_{i+1}}{\acute{u}p_i} \quad (9)$$

Zaujímavé poznatky pri štúdiu intenzity plodnosti žien z rómskych obcí ponúkajú tzv. Coalove indexy založené na nepriamej štandardizácii. Štandardom sú miery plodnosti hutteritov⁴ z rokov 1921–1930. V práci sme použili tri typy indexov:

a) Index plodnosti – if

$$if = \frac{N}{\sum P_x \cdot f_x^{m,h}} \quad (10)$$

Index plodnosti vyjadruje, do akej miery sa počet detí narodených ženám rómskych obcí líši od teoretického počtu narodených, ktoré by tieto ženy mali za predpokladu úrovne plodnosti hutteritov. Pre výpočet tohoto ukazovateľa potrebujeme ešte dodatočné triedenie žien podľa veku a súčasne rodinného stavu. Takéto triedenie však nemáme k dispozícii, a preto sme použili výsledky sčítania 2001 za skúmané obce. Podobne postupujeme aj pri indexe nemanželskej plodnosti.

b) Index manželskej plodnosti – ig

$$ig = \frac{N^m}{\sum P_x^m \cdot f_x^{m,h}} \quad (11)$$

Index manželskej plodnosti vyjadruje do akej miery sa líši počet manželsky narodených od teoretického počtu pri maximálnej plodnosti.

⁴ Hutteriti sú náboženskou sektou zo Severnej Ameriky, ktorá zásadne vystupovala proti akémukoľvek obmedzovaniu počtu detí v rodine.

c) Index nemanželskej plodnosti – ih

$$im = \frac{N^{s,o,r}}{\sum P_x^{z,s,o,r} \cdot f_x^{m,h}} \quad (12)$$

Index vystihuje odlišnosť v plodnosti nevydatých žien (slobodné, ovdovelé a rozvedené) od plodnosti žien hutteritov.

Ak vynásobíme úhrnnú plodnosť podielom dievčat pri narodení dostaneme ukazovateľ, ktorý predstavuje priemerný počet živo narodených dievčat jednej žene za neexistencie úmrtnosti v reprodukčnom období. Vyjadruje do akej miery by si daná populácia zaistovala svoju náhradu za neexistencie úmrtnosti a nemennosti režimu plodnosti v danom období, tiež môžeme povedať že je to priemerný počet dievčat, ktoré by sa narodili 1 žene počas jej reprodukčného obdobia za daného režimu plodnosti.

$$hmr = 0,485 \cdot \sum_{x=15}^{49} f_x \quad (13)$$

Hraničnou hodnotou je pri tomto ukazovateli 1. Môžu nastať dva prípady:

$hmr > 1$ → daná populácia by si zaistovala svoju reprodukciu

$hmr \leq 1$ → daná populácia by si nezaistovala svoju reprodukciu.

Úmrtnosť

V prípade úmrtnosti sme postupovali rovnako ako u pôrodnosti. Rozdiel spočíva len v tom, že pre hodnotenie úmrtnosti sú vhodné len dáta za „rómske obce.“ Najjednoduchším ukazovateľom intenzity skúmaného procesu je hrubá miera úmrtnosti. Zistené rozdiely (štatisticky významné na hladine významnosti $\alpha = 0,05$) dokazujú výrazný vplyv vekovej štruktúry na tento ukazovateľ, a preto boli použité ďalšie ukazovatele, ktoré vylučujú vplyv štruktúry.

Prvým „zjemnením“ je výpočet mier úmrtnosti podľa veku. Definujeme ich zvlášť pre mužov a ženy v dôsledku rozdielenej intenzity mužskej a ženskej úmrtnosti.

Pre mužov:

$${}_t u_x^m = \frac{{}_t D_x^m}{{}_t P_x^m} \quad (14)$$

Pre ženy:

$${}_t u_x^z = \frac{{}_t D_x^z}{{}_t P_x^z} \quad (15)$$

Pre „rómske obce“ boli miery úmrtnosti počítané ako priemer za obdobie 1996–2004 a za 5-ročné intervaly (okrem 0, 1–4 a 85+). Príčinou je malý súbor zomretých, ktorý za jednotlivé roky a obce nie je možné analyzovať. Porovnať intenzitu úmrtnosti slovenskej a rómskej populácií, tak rozdielných spoločenstiev z pohľadu vekovej štruktúry umožňuje proces šandardizácie, ktorá práve eliminuje

vplyv vekovej štruktúry. Z hľadiska dostupných dát sme použili priamu štandardizáciu, úpravu pri ktorej určitú vekovú štruktúru zvolíme za štandard (vzali sme novú fiktívnu štruktúru WHO pre Európu), ktorým vážime miery úmrtnosti „rómskych obcí“ a Slovenska.

$${}_{t}^{pst}hmú = \sum {}_{t}ú_{x} \cdot \frac{{}_{t}P_{x}^{st}}{{}_{t}P^{st}} = \frac{\sum ({}_{t}ú_{x}^m \cdot {}_{t}P_{x}^{st,m} + {}_{t}ú_{x}^z \cdot {}_{t}P_{x}^{st,z})}{\sum ({}_{t}P_{x}^{st,m} + {}_{t}P_{x}^{st,z})} \quad (16)$$

Veľká pozornosť sa v demografii venuje intenzite úmrtnosti v prvom roku života. Zvlášť pre rómsku populáciu je tento ukazovateľ dôležitý, keďže sa predpokladá jej vyššia úroveň oproti majoritnej populácii. Najlepším nástrojom na meranie úmrtnosti prvom roku života je koeficient dojčenskej úmrtnosti. Porovnáva počet zomretých detí do jedného roku života s počtom živonarodených detí za dané obdobie (najčastejšie 1 rok).

Pre chlapcov:

$${}_{t}kú^m = \frac{{}_{t}D_0^m}{{}_{t}N^{v,m}} \quad (17)$$

Pre dievčatá:

$${}_{t}kú^z = \frac{{}_{t}D_0^z}{{}_{t}N^{v,z}} \quad (18)$$

Vzhľadom na malý súbor zomretých počas jednotlivých rokov 1996–2004 v „rómskych obciach“ sme tento ukazovateľ počítali za celé predmetné obdobie zvlášť pre chlapco a zvlášť pre dievčatá.

Pravdepodobne najlepším nástrojom demografie na meranie intenzity úmrtnosti sú úmrtnostné tabuľky. Pri samotnom zostavovaní skrátených ÚT za „rómske obce“ bola použitá nepriama metóda na výpočet pravdepodobnosti úmrtia q_{ξ} z mier úmrtnosti $ú_x$ zvlášť pre mužov a ženy.

$$q_{\xi, \xi+n} = \frac{2 \cdot n \cdot ú_{x, x+n}}{2 + n \cdot ú_{x, x+n}} \quad (19)$$

Pre posledný vekový interval (v našom prípade 75+ teda q_{75+}) platí, že v tomto intervale musia zomrieť všetci jedinci, čo sa tohto veku dožívajú, preto $q_{75+} = 1$. Pre vek 0 volíme priamy výpočet, kde $kú = q_0$. Ako základ tabuľkovej funkcie (l_0 koreň tabuľky) sa zvolí okrúhle číslo (napr. 1000), ktorý v podstate predstavuje počet narodených vo fiktívnej populácii. Počet dožívajúcich sa vypočíta v závislosti od pravdepodobnosti úmrtia, resp. pravdepodobnosti dožitia sa veku $\xi+1$ (p_{ξ}):

$$l_{\xi+1} = l_{\xi} \cdot (1 - q_{\xi}) = l_{\xi} \cdot p_{\xi} \quad (20)$$

Pre ďalšie funkcie ÚT platia nasledujúce vzťahy:

$$d_x \text{ (tabuľkový počet zomretých)} \rightarrow d_x = l_{\xi} \cdot q_{\xi} = l_{\xi+1} - l_{\xi} \quad (21)$$

$$p_{\xi} \text{ (pravdepodobnosť dožitia sa veku } \xi+1) \rightarrow p_{\xi} = 1 - q_{\xi} = \frac{l_{\xi+1}}{l_{\xi}} \quad (22)$$

l_x (tabuľkový počet žijúcich):

$$A) \text{ za predpokladu rovnomerného rozloženia zomretých počas roku pre } l_0 = l_0 - \alpha \cdot d_0 \quad (23)$$

α je koeficient, ktorého hodnota závisí od doječenskej úmrtnosti (pre populáciu „rómskych obcí“ dosahuje hodnotu 0,86)

$$B) l_x = \frac{l_{\xi} + l_{\xi+1}}{2} = l_{\xi} - \frac{d_x}{2} \quad (24)$$

$$C) l_{75+} = \frac{d_{75+}}{u_{75+}} \quad (25)$$

V tabuľkách sa ešte stretávame s tzv. pomocným ukazovateľom t_x , ktorý predstavuje celkový počet rokov, ktorý má daná generácia pred sebou. Dostaneme ho postupným načítaním počtu žijúcich od najvyššieho dosiahnutého veku. Ak t_x vydělíme počtom dožívajúcich sa príslušného veku (l_{ξ}) obdržime najdôležitejšiu funkciu úmrtnostných tabuliek, nazývanú stredná dĺžka života:

$$e_{\xi} = \frac{\sum_{x=\xi}^{\omega-1} l_x}{l_{\xi}} = \frac{t_x}{l_{\xi}} \quad (26)$$

Pri výpočte úmrtnostných tabuliek pre populáciu „rómskych obcí“ za obdobie 1996–2004 sme narazili na jeden problém. Výsledné stredné dĺžky života pri narodení vyšli nelogicky vyššie ako u slovenskej populácie. Následnou analýzou jednotlivých funkcií úmrtnostných tabuliek boli nájdené nevysvetliteľné zníženia („skoky“) v priebehu funkcií mier úmrtností u mužov (od veku 50.) i žien (od vekovej skupiny 45–49). Príčinou je pravdepodobne príliš malý súbor zomretých vo vyšších vekoch, pričom tiež nemôžeme zabudnúť, že nejde o úplne homogénny súbor. Pravdepodobne staršie obyvateľstvo, ktoré žije v týchto obciach je prevažne nerómskeho pôvodu s odlišnými úmrtnostnými charakteristikami. Preto sme pristúpili k alternatívnemu riešeniu. Problematické úseky boli nahradené mierami úmrtnosti jednak z modelových úmrtnostných tabuliek Coale–Demeny (1966) a pre porovnanie tiež úmrtnostnými tabuľkami pre Československo 1950–1952 (1968). Pri výbere vhodných modelových úmrtnostných tabuliek, zavážili nasledujúce fakty. Jednak sme prihliadali ku geografickej polohe, resp. k predpokladu, že rómska populácia sa svojim demografickým správaním podobá celoslovenskej populácii pred vyše 50 rokov. Následne sme museli vybrať úroveň (MÚT majú 25 úrovní) odpovedajúcu rastúcim hodnotám strednej dĺžky života pri narodení od 20 do 80 rokov. Na to aby sme to mohli splniť musíme mať určitú predstavu o strednej dĺžke života pri narodení, resp. vo veku 10 rokov. Tú nám poskytli úmrtnostné tabuľky rómskeho obyvateľstva vypočítané VDC (2002). Pre posledný interval 75+ sme použili u_x z úmrtnostných tabuliek za Československo 1950–1952.

Získané údaje pre „rómske obce“ dovoľovali aj keď v obmedzenej miere skúmať úmrtnosť tejto populácie tiež podľa príčin smrti, veku a zvlášť pre mužov a ženy. Veľkosť súboru však nedovolila počítať úmrtnostné tabuľky podľa vybraných príčin, preto sme sa museli uspokojiť len s percentuálnym vyjadrením najdôležitejších príčin úmrtí za obdobie 1996–2004.

Testovanie hypotéz

Predstavuje analytický nástroj za účelom rozhodovania sa v podmienkach, kedy sa nevieme rozhodnúť o platnosti danej hypotézy. V nasledujúcich riadkoch sa budeme zaoberať len samotným výpočtom, teda testovacou charakteristikou, keďže celý proces testovania si záujemca môže nájsť v prácach, z ktorých sme čerpali metodiku (napr. Chajdiak 2005).

Vo všetkých prípadoch, kde sme testovaniu podrobili signifikantnosť zmien sledovaných premenných bol použitý test zhody dvoch podielov založený na testovacej charakteristike Z_0 . Proces spočíval v nasledujúcom postupe. Máme dva náhodné výbery, kde n_1 a n_2 predstavujú rozsah (napr. stredný stav žien vo vekovej kategórii x , kde x je na intervale 15–49) z 2 základných súborov, z_1 a z_2 sú počty javov (napr. počet narodených vo veku x v slovenskej a rómskej populácii), p_1 a p_2 predstavujú ich podiely v sledovaných 2 súboroch.

Potom predpokladáme $H_0 \rightarrow p_1 = p_2$ (rozdiely sledovaných premenných nie sú štatisticky významné)

$H_1 \rightarrow p_1 \neq p_2$ (rozdiely sledovaných premenných sú štatisticky významné).

V prípade, že sú p_1 a p_2 rozdielne od 0 a 1 a zároveň n_1 a n_2 sú dostatočne veľké, teda platí:

$$n_1 \cdot p_1 \cdot (1 - p_1) > 9 \quad (27)$$

a súčasne:

$$n_2 \cdot p_2 \cdot (1 - p_2) > 9 \quad (28)$$

môžeme binomické rozdelenie aproximovať normálnym rozdelením a následne použiť testovaciu charakteristiku Z_0

$$Z_0 = \frac{p_1 - p_2}{\sqrt{p \cdot (1 - p) \cdot \left(\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}\right)}} \quad (29)$$

$$\text{kde } p = \frac{z_1 + z_2}{n_1 + n_2} \quad (30)$$

Nulovú hypotézu H_0 o rovnosti, teda neexistenciu zmeny medzi skúmanými veličinami zamietame na hladine významnosti α (v našom prípade sme použili $\alpha = 0,05$) v prípade keď $|Z_0| > Z_{(1-\alpha/2)}$ (pri úrovni $\alpha = 0,05$ dosahuje Z hodnotu 1,96).

4. MOŽNOSTI DEMOGRAFIE PRI SKÚMANÍ RÓMSKEJ MENŠINY

4.1 Všeobecná charakteristika problematiky

Rómska populácia si vďaka svojmu inoetnickému pôvodu a určitému stupňu izolácie dodnes zachovala množstvo odlišností od majoritnej populácie. Tie sa stali predmetom výskumu celej rady vedeckých pracovníkov. Dlhodobo diskutovanou a analyzovanou odlišnosťou rómskeho spoločenstva vo vedeckých i nevedeckých kruhoch je predovšetkým jeho demografické správanie. Otázkou zostáva prečo bola a stále je práve reprodukcia Rómov stredobodom pozornosti?

Reprodukčné správanie niektorých rómskych komunít má dodnes znaky extenzity. Obavy majoritnej populácie a jej neznalosť sa stávajú živnou pôdou pre vznik rôznych, často až katastrofických scenárov so závažnými politickými a spoločenskými dôsledkami. Hlbšie poznanie a pochopenie je dôležité nielen pre určenie stupňa demografického vývoja, ale i miesta v rámci populačného vývoja. Okrem toho môžeme povedať, že úroveň demografickej reprodukcie je možné považovať i za objektívny indikátor zmien v oblasti spoločnosti, ktoré sú často len veľmi ťažko priamo vysvetliteľné.

V skratke sme vyššie uviedli prečo je dôležité sledovať demografickú reprodukciu a jej vývoj u rómskeho obyvateľstva a teraz by sme pristúpili k zložitejšej úlohe, a to ako a prostredníctvom akých údajov môžeme dospieť k uspokojivému riešeniu nastoleného problému.

O Rómoch, resp. Cigánoch sa napísalo veľké množstvo kníh, vedeckých správ, článkov alebo iných materiálov, ale len zlomok z nich je priamo použiteľný pre demografiu, resp. pre skúmanie demografickej reprodukcie a jej širších súvislostí. Ďalším obmedzením je čas, kedy tieto informačné zdroje vznikli. Väčšinou sú viazané na minulé obdobia, predovšetkým na špeciálne súpisy pri Sčítaniach ľudu, domov a bytov 1970 a 1980, a tak o dnešnom reprodukčnom správaní nevytvádzajú takmer nič. Preto sa vynára otázka, či je možné študovať demografické správanie rómskeho etnika a jeho vývoj, a ktoré zdroje informácií môže za týmto účelom demografia použiť.

4.2 Rómovia a sčítanie

Zisťovanie národnostnej, etnickej skladby patrí podľa Kalibovej (1999) v sčítaní ľudu k najťažším úlohám z dôvodu existencie množstva nevyjasnených otázok teoretického charakteru, týkajúcich sa predovšetkým definícií základných pojmov. Spomínaná nejednotnosť umožňuje odlišný výklad sledovaných charakteristík zo strany respondentov. Spoľahlivosť dát je okrem toho tiež ovplyvnená samotným spôsobom sčítania. Štatistické zisťovanie Rómov je obtiažne nielen kvôli metodike sčítania a niektorým nepresnostiam, ale hlavne vďaka neschopnosti presne definovať predmetnú populáciu, teda určiť kto je Róm, koho môžeme považovať za príslušníka rómskej populácie. Ako uvádza Kalibová (1999) často sú zahrnuté pri sčítaní, súpise, či inom štatistickom zisťovaní i osoby nerómskeho pôvodu vyznačujúce sa nízkou sociálnou a kultúrnou úrovňou. Preto sa zdôrazňuje

nutnosť vlastnej identifikácie, ktorá má však u rómskeho etnika viacero problémov. Príslušníci rómskeho etnika často nechápu presný význam pojmu národnosť a stotožňujú sa buď s národnosťou okolitej populácie (na Slovensku najčastejšie slovenskej alebo maďarskej), prípadne zamieňajú pojem národnosť so štátnou príslušnosťou. Ďalším faktorom, s ktorým musíme počítať je nedôvera tejto skupiny k súpisom majoritnej populácie prameniacej zo skúseností z minulosti, kedy často po súpise nasledoval postih alebo opatrenia, ktoré znevýhodňovali ich postavenie. Časť rómskej populácie žijúcej v úzkom kontakte s majoritou v lepších životných podmienkach (tzv. rómska stredná vrstva) sa výrazne dištancuje od Rómov a hlási sa pri sčítaní k inej národnosti. Z uvedených dôvodov sčítania uskutočnené podľa medzinárodných doporučení zachytávajú len tých Rómov, ktorí sami deklarovali svoju príslušnosť k rómskej menšine.

4.2.1 Celouhorský súpis Rómov v roku 1893

Habsburská monarchia patrila koncom 19. storočia k národnostne heterogénnym štátnym útvarom, ktorého súčasťou boli aj veľké skupiny rómskeho obyvateľstva. Práve tieto skupiny sa stali predmetom podrobného súpisu z 1. januára 1893. Hlavným zámerom sčítania bolo získať nevyhnutné údaje a informácie pre vypracovanie návrhu opatrení na riešenie problémov viazaných s kočovníctvom, na čo mali nadväzovať kroky vedúce k postupnej sedenterizácii kočujúcich Rómov.

Snaha o získanie čo najpresnejších údajov znamenala určiť presný dátum sčítania (31.1), pričom hlavnou príčinou uskutočnenia súpisu v jeden deň bolo, aby sa do súpisu nedostávali niektoré kočovné osoby viackrát alebo ani raz. V prípade ak, by sa sčítanie nepodarilo vykonať v jeden deň, boli úrady pripravené vyhlásiť zákaz sťahovania.

Dáta sa získavali na základe dotazníkového šetrenia, ktorý tvoril individuálny dotazník zvlášť pre mužov a ženy. Súčasťou dotazníka bol aj záznamový hárok, do ktorého predstaviteľia obcí a miest zapisovali údaje o životnom štýle, socioekonomickom statuse, vzdelaní a správaní jednotlivých skupín Rómov. Zvlášť boli vyčlenené tri skupiny Rómov.

Za usadených Rómov v súpise považovali jednotlivcov, ktorí mali trvalé bydlisko v jednej obci, pričom v čase sčítania sa mohli nachádzať aj na inom mieste, pričom dôležitou informáciou týkajúcou sa usadených Rómov bolo, či jednotlivé rómske komunity žijú oddelene od ostatnej populácie v obci alebo mimo obec, alebo žijú spoločne resp. rozptýlene medzi ostatnými obyvateľmi obce.

Polokočovní Rómovia boli definovaní ako skupina, ktoré v dôsledku najčastejšie vykonávanej činnosti zostávali niekoľko mesiacov, ba rokov na jednom mieste bez toho, aby sa tu usadili natrvalo. Súčasťou sčítania bola snaha získať údaje o dĺžke dočasného usadenia, frekvenciu príchodov do obce, vzťahy medzi Rómami a obyvateľstvom obce a tiež podmienky, v ktorých bývajú.

Neustálou mobilitou, putovaním z miesta na miesto sa vyznačovali kočovní Rómovia. Vytvárala sa tak spoločenská skupina nazývaná karavána, ktorej veľkosť najčastejšie činila 7 až 10 osôb. Vyznačovala sa silnými etnickými, resp. subetnickými kmeňovými alebo rodinnými väzbami. Identifikácia rómskej osoby bola v súpise vyriešená na základe etnologických charakteristík, ktoré dopĺňali názory verejnej mienky o etnickej príslušnosti jednotlivých obyvateľov obce a antropologické znaky.

4.2.2 Sčítania v Československu pred 2. svetovou vojnou

Prvé dve sčítania v Československej republike (1921 a 1930) zvolili za základ určenia národnosti materinskú reč.⁵ Národnosť bola definovaná ako kmeňová príslušnosť, ktorej vnútorným znakom bola práve materinská reč (v roku 1930 bola vynechaná otázka na kmeňovú príslušnosť). Ako uvádzame ďalej v kapitole Vývoj počtu Rómov na Slovensku, sa v týchto sčítaniach k rómskej národnosti prihlásila len zlomok z celkového počtu. Za hlavnú príčinu tohto stavu sa všeobecne považovala obava z možných následkov priznania „cigánstva“, pričom svoju úlohu pravdepodobne zohralo aj zrovnoprávenie Rómov s ostatným obyvateľstvom. Výsledky z týchto súpisov sú pre demografiu takmer nepoužiteľné.

4.2.3 Sčítania po 2. svetovej vojne do roku 1990

V prostredí komunistického štátu vznikol stav, kedy rómska národnosť nebola oficiálne uznávaná. Za hlavnú príčinu sa považoval fakt, že Rómovia nespĺňali kritérium tzv. stalinskej definície národa, pretože nemali svoje vlastné územie a hospodársky život. Rómovia nemali inú možnosť len prihlásiť sa k niektorej z oficiálne uznávaných národností alebo boli sčítaní v kategórii ostatné národnosti.⁶ Tieto opatrenia nás postavili pred situáciu, kedy je akékoľvek štúdium rómskej populácie založené na údajoch zo sčítania nemožné. Neúnosnosť vzniknutého stavu vyústila ku kompromisu, kedy pri sčítaní 1970 a 1980 bol uskutočnený špeciálny súpis rómskeho obyvateľstva. Príslušnosť k rómskej národnosti deklarovala tretia osoba – sčítací komisár na základe dopredu dohodnutých znakov a doporučení. Takto získané údaje sú dnes protiprávne, no pre demografiu predstavujú najlepší zdroj dát. Ich výhodou okrem iného, je to, že vzhľadom k rovnakej metodike umožňujú komparáciu a tým štúdium zmien demografického správania.

4.2.4 Sčítania v roku 1991 a 2001

Posledné dve sčítania umožnili príslušníkom rómskeho etnika deklarovat' svoju rómsku národnosť a tiež uviesť rómčinu za svoj materinský jazyk. Výsledky cenzov však poukázali na fakt, že tejto možnosti využila len malá časť rómskej populácie žijúcej na Slovensku. Žiaľ z dôvodu odlišnej metodiky nie je možné porovnať výsledky s údajmi získanými v sčítaniach 1970 a 1980. Istý kompromis môžeme podľa Finkovej (2000) prijať pri porovnávaní štruktúr, keďže cenzu 1991 a 2001 zachytili celé rodiny a majú tak formu výberových šetrení.

Aj napriek uvedeným problémom zostávajú sčítania dôležitým zdrojom informácií o rómskej populácii (resp. jej časti ktorá deklarovala svoje rómstvo) pre demografiu, pretože okrem počtu Rómov (aj keď neúplného) poskytujú i štrukturálne charakteristiky v rovnakom rozsahu ako za ostatnú populáciu, čo nám umožňuje uvedené ukazovatele navzájom porovnať.

⁵ Výhodou je, že vykazuje stabilitu v čase a to i po kultúrnej asimilácii; definovaná ako jazyk ktorým sčítaná osoba rozprávala s rodičmi v detstve, prípadne pri odlišnej národnosti rodičov sa uvádza jazyk matky.

⁶ Národ podľa Stalina bol definovaný ako historicky vzniknuté spoločenstvo ľudí, ktorého znaky sú spoločné územie a jeho trvanlivosť v čase, spoločná reč, kultúra a hospodársky život.

4.3 Údaje z bežnej evidencie obyvateľstva

Štatistika pohybu obyvateľstva charakterizujúca každoročne vývoj populácie patrí pre demografiu k základným zdrojom informácií. Z pohľadu skúmania reprodukčného správania rómskeho etnika je tento zdroj takmer nepoužiteľný. Príčinou tohto stavu je, že za obdobie po druhej svetovej vojne až do roku 1990 sa zvlášť rómska národnosť nezisťovala. Až od roku 1991 sú dáta z bežnej evidencie podľa národnosti, triedené i za rómsku národnosť. Úplnosť takto získaných údajov je však nevyhovujúca.

4.4 Údaje zo špeciálnych šetrení, súpisov a evidencií

Snahy evidovať Rómov na Slovensku spadajú ešte do existencie Uhorska, do obdobia vlády osvietenských panovníkov Márie Terézie a Jozefa II. Ich snahou bolo zistiť nielen počet dane povinných občanov, ale tiež preskúmať plnenie kráľovských nariadení. Ak pominieme súpis z roku 1893, ktorý má určité znaky sčítania, ďalšie súpisy, či evidencie vznikli až v Československu. Diskriminačné protirómske praktiky z habsburskej monarchie pretrvali v určitých znakoch aj v novom štáte. Podľa vzoru súpisu rómskej populácie podľa domovskej príslušnosti z českých krajín z roku 1922 Minister s plnou mocou pre správu Slovenska nariadil vyhotoviť podobný zoznam z územia Slovenska do konca apríla 1924. S ohľadom na vysoké počty evidovaných osôb však župani termín nedodrжали (Nečas, 1998) a do konca augusta sa podarilo zhromaždiť v župných úradoch v Bratislave, Martine, Zvolene, Liptovskom Mikuláši a v Košiciach evidenciu zo všetkých okresov, zatiaľ čo v nitrianskom župnom úrade len z okresov Bánovce nad Bebravou a Topoľčany. Získané údaje spracoval Nečas (1998) vo svojej práci, z ktorej je možné pre účely demografie použiť predovšetkým informácie o:

- 1) počte Rómov v obci, okrese a župách,
- 2) štruktúre rómskej populácie podľa vekových skupín a pohlavia,
- 3) spôsobe života, zdroji obživy a ekonomickej aktivity,
- 4) o manželských vzťahoch Rómov a školskej dochádzke rómskych detí.

Po druhej svetovej vojne sa prvý súpis uskutočnil už v roku 1947 (súpis Ministerstva vnútra). Ďalší z roku 1959 sa týkal len Rómov s odlišným spôsobom života, predovšetkým kočovným, keďže bol súčasťou Zákona č.74/1958 Sb o trvalom usadení kočujúcich osôb a ich následnej prevýchove. Nedostatok informácií a zhoršujúca sa situácia Rómov sa podpísali pod vznik celoštátnych súpisov Rómov v rokoch 1966, 1967 a 1968 Federálnym štatistickým úradom v spolupráci s národnými výbormi. V 70. rokoch (1974, 1976, 1977 a 1979) národné výbory vytvorili súpisy Rómov, ktorí potrebovali určitú pomoc. V 80. rokoch na ne nadviazali každoročným vyhodnocovaním až do roku 1990, kedy zanikol dôvod viesť podobnú evidenciu, keďže Rómovia už nie sú posudzovaní z hľadiska potrieb sociálnej starostlivosti ako ostatné obyvateľstvo. Tento zdroj informácií má však určitú nevýhodu. Poskytujú len údaje o počte a aj to len tých, ktorí poberajú nejakú formu sociálnej pomoci.⁷

⁷ Možné nadhodnotenie údajov zo strany miestnych úradov za účelom získania väčších finančných prostriedkov na riešenie rómskej problematiky.

4.5 Terénne šetrenia a zisťovanie údajov o rómskych osadách

Riešenie rómskej problematiky nie je možné bez kvalitnej informačnej základne. Segregované rómske osídlenia predstavujú vážny problém, pretože sa v nich koncentrovala približne štvrtinu rómskej populácie v katastrofálnych životných podmienkach, a to si uvedomovali i štátne orgány. Preto už v roku 1955 prebehol prieskum v rómskych osadách za účelom zistenia životnej úrovne ich obyvateľov. Posledná štatistika rómskych osád⁸ počas bývalého komunistického režimu pochádza z konca roku 1988. Zisťované údaje o nich bola až príliš podrobné (mimo iné obsahovala i počet prvorodičiek do 13 rokov, počet sterilizovaných žien) a je preto logické, že po roku 1989 sa s takouto evidenciou prestalo. Až v roku 1997 bolo obnovené zisťovanie údajov o rómskych osadách a jej obyvateľov. Vznikol tzv. Ročný výkaz o obytných zoskupeniach na nízkom sociokultúrnom stupni – (rómske osady), v ktorom sa kládol dôraz na stav jednotlivých osídlení.

Ročné výkazy v rokoch 1997 až 2000 boli distribuované Ministerstvu práce, sociálnych vecí a rodiny prostredníctvom krajských úradov na okresné úrady, ktorých pracovníci vyplňali tento výkaz na základe vysvetliviek k spracovaniu výkazu. Problémom bolo, že tieto neobsahovali definície požadovaných údajov a aj vďaka týmto nepresnostiam sa výsledky podľa ročného výkazu z roku 1997 výrazne líšili oproti roku 1988. V roku 1997 malo existovať na Slovensku 516 rómskych osád. Tento jav podčiarklo zistenie o rok neskôr, kedy počet rómskych osád „narástol“ na 591. Ku koncu roku 2000 sa počet rómskych osídlení na Slovensku vyšplhal až na 620. Prudký nárast počtu rómskych osád podľa Jurovej (2001) spočíval v tom, že do zoznamu rómskych osád sa dostali aj také osídlenia, ktoré boli súčasťou obce, plne infraštruktúrne vybavené, s listami vlastníctva od rodinných domov na pozemkoch, ktoré boli vo vlastníctve majiteľov týchto domov, bez existencie chatrčí a pod. Logicky z tohto pohľadu vyplýva aj tvrdenie Jurovej (2001), ktorá pochybuje, že si po reštitúcii pôdy v 90. rokoch súkromní majitelia pripustili vznik rómskej osady na svojej pôde.

Nový systém na vyplňanie Ročných výkazov bol vyskúšaný v roku 2001, keď hárky boli distribuované priamo do obcí. Predpokladalo sa, že samotní zamestnanci mestských či obecných úradov poznajú dôsledne situáciu komunit žijúcich v ich osídlení a poskytnú relevantnejšie výsledky ako boli doposiaľ získané. Zozbierané dáta však vykazovali vysokú chybovosť, a tak neprišlo ani k spracovaniu týchto výkazov za celé okresy, kraje a Slovenskú republiku (Jurásková, Kriglerová, Rybová 2004).

Problém s nedostatočnou a neúplnou štatistickou databázou rómskych osídlení čiastočne vyriešilo až sociografické mapovanie rómskych osídlení. Zameralo sa predovšetkým na charakter osídlenia a život v ňom, pričom jednotkou spracovania bola rómska komunita definovaná ako skupina ľudí, ktorú majorita subjektívne definuje ako Rómov na základe antropologických znakov, kultúrnej príslušnosti, spôsobu života – životného štýlu, životného priestoru a rovnako subjektívne vníma túto skupinu ako odlišnú, a to v pozitívnom ako aj negatívnom zmysle (Jurásková, Kriglerová, Rybová 2004). V rámci

⁸ Nedostatkem všetkých evidencií je, že nebola vopred zadefinovaná rómska osada. Všeobecne sa tento pojem používal ako ekvivalent termínov „cigánska štvrť“, kolónia, tábor“ a preto zostáva otázkou či vo všetkých prípadoch išlo o rómske osídlenia, v ktorých žili ľudia koncentrovane, izolovane od miestneho nerómskeho obyvateľstva.

obce sa vyplňali dva typy dotazníkov. Dotazník A obsahoval údaje za všetky osídlenia v obci, ako aj infraštruktúrne vybavenie za tú časť obe, v ktorých žije majorita. Dotazník B obsahoval údaje za jednotlivé osídlenia v obci. Osídlenie bolo pre potreby výskumu definované ako zoskupenie minimálne troch domov obývaných komunitou, ktorú majorita vníma ako rómsku. Pri výbere obcí/miest autorky vychádzali z dostupných databáz rómskych osídlení (najmä Ročných výkazov o obytných zoskupeniach na nízkom socio-kultúrnom stupni, ktoré má k dispozícii Úrad splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity; databázy Ministerstva životného prostredia).

V rámci výskumu sa sledovalo množstvo indikátorov, ktoré Kriglerová a Rybová (2004) rozdelili do týchto skupín:

- základné informácie o obci a osídlení,
- infraštruktúrne vybavenie (dostupnosť inžinierskych sietí v osídlení, počet obydľí využívajúcich jednotlivé inžinierske siete),
- bývanie (počet jednotlivých typov obydľí a počet bývajúcich v týchto obydľiach, vlastníctvo pozemkov),
- demografické ukazovatele (štruktúra osídlenia podľa pohlavia a veku),
- občianska a politická participácia (zastúpenie Rómov v rôznych obecných štruktúrach),
- prístup k službám a zariadeniam,
- aktivity tretieho sektora.

Počas písania práce sme sa stretli s ďalšími 4 štúdiami, ktorých základ predstavovali terénne šetrenia vo vybraných rómskych komunitách, a ktorých úlohou bolo získavať takýmto spôsobom údaje demografickej povahy.

Najstaršou bola rigorózna práca Soročínovej (1976), ktorej úlohou bol predovšetkým výskum populačnej klímy u rómskych žien v okrese Michalovce. Ten prebiehal priamou dotazníkovou metódou v obciach. Okrem populačnej klímy sa zisťovali údaje o počte detí, veku pri pôrode, sobáši, znalosti používania antikoncepčných prostriedkov a potratovosti.

Zo začiatku 21. storočia pochádzajú ďalšie tri štúdie. Prvými dvomi sú diplomové práce Garassyho (2000) a Haviarovej (2001) a posledným šetrením, bolo dotazníkové zisťovanie Bolfikovej (2003) snažiace sa popísať sexuálne a reprodukčné zdravie rómskej populácie v oblasti Rožňava a Plešivec.

V prvej práci sa autor snažil popísať reprodukčné správanie rómskych komunít v oblasti Rimavskej Soboty. Za Rómov považoval tie osoby, ktoré samotné okolie považovalo za príslušníkov rómskeho etnika. Základnými informačnými zdrojmi sa stali predovšetkým evidencie obyvateľstva vrátane kníh narodení, sobášov, úmrtí a narodených. Určitou nevýhodou práce z pohľadu procesu úmrtnosti je, že autor nezisťoval úmrtia podľa pohlavia a tiež spojil vekovú kategóriu do jedného roku s vekovou kategóriou 1–4.

Diplomová práca Haviarovej bola založená na výskume rómskych komunít z oblasti Banskej Bystrice a Brezna. Za základ autorka vzala informácie z evidencie obyvateľstva jednotlivých obecných úradov. Tá je vedená väčšinou formou prihlasovacích lístkov na trvalý pobyt, ktoré sa vystavujú každému občanovi staršiemu 15 rok prihlásenému v danej obci k trvalému pobytu. Deti do 15 rokov sú pripísané k lístku matky a po dovŕšení potrebného veku sú z neho vyškrtnuté a založia im svoj vlastný

lístok. Použitý zdroj informácií umožňoval získať údaje o okrese a obci trvalého pobytu, veku, pohlaví, rodinnom stave, neformálnom spolužití, počte detí a roku ich narodenia.⁹

⁹ Zisťovanie údajov z matričných kníh a evidencií obyvateľstva v súčasnosti nie je možný. Zamedzil tomu Zákon o ochrane osobných údajov č. 428 / 2002 Z. z.

5. STRUČNÁ HISTÓRIA RÓMOV

Rómovia žijú už po stáročia v rôznych štátnych útvaroch sveta. Stali sa neoddeliteľnou súčasťou mnohých národných dejín, ale ich vlastná história, dejiny kočovného národa, ktorý sa v stredoveku objavil na Balkánskom polostrove a postupne sa rozšíril do celej Európy a sveta, však ešte stále obsahuje veľa záhad. Snaha vedcov objasniť biele miesta v najstaršej histórii Rómov stroskotáva na absencii a chudobe prameňov. Európske dejiny Rómov sa v prevažnej miere snažili zaznamenať príslušníci iných etník a v podstate predstavujú tým obraz kočovného národa tak, ako ho vnímali v jednotlivých dobách pôvodní obyvatelia európskeho kontinentu.

5.1 Vývoj záujmu vedy o Rómov a hľadanie ich pôvodu

Príbeh kočovného národa sa začal s najväčšou pravdepodobnosťou v Indii, pričom ich skutočná najstaršia história je podľa mnohých lingvistov a historikov obsiahnutá v jazyku Rómov. Prvé jazykovedné pokusy vypátrať pôvod Rómov uskutočnili podľa Daniela (1994) Andrew Bord v roku 1547 a Bonaventura Vulcanius v roku 1597. Vedecké základy romistiky však boli položené až v 18. storočí filológmi W. Marsdenom, J. C. Ch. Rüdigerom a H. M. G. Grellmannom (Jurová, 2002). Práve posledne menovaný v roku 1783 presvedčivo dokázal indický pôvod Rómov na základe porovnania sanskrtu a rómskeho jazyka v Európe¹⁰ (Daniel 1994 a Fraser 1998). Indický pôvod definitívne potvrdil profesor A. F. Pott v práci *Die Zigeuner in Europa und Asien* v rokoch 1844–1845. Rómsky jazyk odvodzoval priamo zo sanskrtu a pôvod Rómov lokalizoval na sever východnej Indie. V 19. storočí k ďalšiemu poznaniu prispel F. Miklošič. Ten porovnával jazyky Rómov zo slovanských území s jazykom hindukúšskych Dardov a dokázal, že rómčina je starším jazykom ako novoinické jazyky, ale zároveň je mladšia ako najstarší indický jazyk sanskrt a predstavuje tak, podľa Hübschmannovej (1995) nesmierne vzácny a jediný živý doklad vývojového štádia medzi „starými“ a modernými jazykmi. Miklošič a Pott umiestnili pravlasť Rómov do Pandžábu, oblasti na severe Pakistanu a Indie, no dnes sa všeobecne za prapôvod považuje územie Rádžastánu.

5.2 Migrácia Rómov na západ

Jazyk európskych Rómov obsahuje veľké množstvo slôv od rôznych národov, u ktorých sa ich predkovia určitú dobu zdržiavali. Podľa Miklošiča a Lesného súčasný rómsky jazyk v Európe obsahuje slová najmenej z 13 jazykov a vďaka nim môžeme sledovať exodus Rómov z Indie smerom

¹⁰ Jurová (2002) upozorňuje, že Grellmann do svojej práce prebral celé pasáže z článkov spišského učenca Samuela Agustini ab Hortisa, ktoré uverejnil vo *Wiener Anzeiger* v rokoch 1775–1776. V nich okrem iného uverejnil príhodu teológa Štefana Vályiho, ktorá pravdepodobne inšpirovala Grellmanna ku komparácii rómskeho jazyka a sanskrtu. Vályi sa mal na svojich štúdiách stretnúť v Leydene s 3 malabarskými (JZ India) študentmi, ktorí mu pripomínali Rómov. Zapísal si asi 1000 slov, ktorým údajne Rómovia v Uhorsku rozumeli.

na západ (Fraser, 1998). Prvé domnienky o príčinach odchodu Rómov z indického subkontinentu vyslovil vo svojej práci už Grellmann, ktorý pokladal za hlavný impulz rómskej migrácie Tamerlanov vpád do Indie v rokoch 1408 a 1409. Horváthová (1964) predpokladá, že predkovia našich Rómov sa zhromaždili v strednej Indii a pod tlakom ostatných kmeňov hľadali obživu na severe v úrodnom a bohatom Pandžábe odkiaľ ich následne vytlačil vpád Arabov v 7. storočí. Najpravdepodobnejší dôvod migrácie Rómov z Indie však podľa súčasných romistov je treba hľadať v sociálnych motívoch a podmienkach.

Monoprofesionálnosť rómskych kást zapríčinila, že každá nasledujúca generácia rozširovala rady remeselníkov s rovnakým druhom remesla, čo viedlo k rozdeleniu kasty a putovaniu za obživou. Z pandžábskeho územia sa vydávali ďalej na západ, najpravdepodobnejšie v niekoľkých prúdoch rôznej veľkosti, ktoré boli od seba časovo dosť vzdialené a prebiehali v dobe od 3.–10. storočia (Nečas, 1998)

Dlhé polemiky sa vedú nielen o dobu kedy exodus prebiehal (prebehol), ale otázkou zostáva aj, či odišli všetci v jednej skupine alebo išlo o viac skupín v rôznych etapách. J. Sampson spolu s ďalšími lingvistami tvrdí, že Rómovia, ktorí vstúpili do Perzie, predstavovali jednu skupinu, ktorá medzi sebou komunikovala spoločným jazykom. Iní vedci na čele s Turnerom dokazovali, že morfológické, lexikálne a fonologické rozdiely medzi európskou, arménskou a ázijskou rómčinou je možné ľahšie vysvetliť, ak prijmeme hypotézu, že došlo k viac ako jednému exodu, alebo že už počas emigrácie existovala v rámci jazyka istá diferenciacia.

Prvou zastávkou Rómov na ich dlhej púti bola Perzia, kde sa pravdepodobne zdržali dlhšiu dobu, keďže európska rómčina obsahuje mnohé výpožičky z perzského a arabského jazyka. Z Perzie sa jedna vetva rómskeho etnika vydala do dnešného Arménska. Druhá prešla do Sýrie, Palestíny, Jordánska a cez Sinajský polostrov a severnú Afriku na Iberský polostrov (pozri obr. 1).

Pre históriu Rómov žijúcich v Európe je však oveľa dôležitejšia početnejšia prvá vetva. Oblasť Arménska v období medzi 7.–11. storočím sa stala dejiskom pustošivých bojov medzi arabskými vojskami a vojakmi Byzantskej ríše a práve tieto dlhotrvajúce nepokoje pravdepodobne spôsobili presun Rómov z Arménska do západnej časti Byzantskej ríše a tým aj do Európy.

5.3 Rómovia v juhovýchodnej Európe

Za prvú zmienku o Rómoch v Európe sa všeobecne považuje gruzínsky hagiografický text Život svätého Juraja Athonského spísaný okolo roku 1068. Rómske skupiny postupne prenikajú v priebehu 12. a 13. storočia stále hlbšie na územie Balkánskeho polostrova, pričom dochádza k ich dichotomickému rozvetvovaniu na usadené a kočovné skupiny (Nečas, 1998). K trvalému usadeniu dochádzalo najmä u skupín ovládajúce remeslá spracovávajúce kovy, pretože tie boli v hospodársky a cechovo málo rozvinutom Balkáne žiadané. Zdá sa, že osídľovanie Balkánu rómскими skupinami prebiehalo z Thrákie cez Macedónsko na grécku pevninu a ostrovy a ďalej na sever na územie, ktoré sa neskôr stalo Juhosláviou a Rumunskom (Fraser, 1998). Ďalšie skupiny sporadicky v 13. a 14. storočí putovali pozdĺž Dunaja do Veľkej uhorskej nížiny, kde sú však najstaršie správy o ich príchode dodnes neoverené a veľmi diskutabilné.

Obr. 1: Migrácia Rómov z Indie do Európy

Zdroj: http://mapy2.atlas.sk/mapviewer/mapviewer.aspx?appname=atlas_sat, upravil autor

5.4 Príchod Rómov do strednej a západnej Európy

Prví Rómovia sa podľa niektorých sporných zdrojov dostali na územie Slovenska v roku 1219 za vlády kráľa Ondreja II. pri jeho návrate z križiackej výpravy do Jeruzalema. Ďalšie neoverené informácie o existencii rómskych rodov na území Uhorska pochádzajú z konca 13. storočia, no už v 14. storočí množiace sa zmienky o Rómoch na území Uhorska neprípúšťajú pochybnosti, že by neboli na Slovensku všeobecne známi (Jurová, 2002). Za prvý písomný záznam o prítomnosti Rómov na území Slovenska sa považuje správa spišskonovoveského richtára Jána Kuncha o potulujúcich sa Rómoch na majetkoch rodiny Mariássyovcov v roku 1322.

V etnicky heterogénnom Uhorsku sa prvé skupiny Rómov väčšinou pohybovali nenápadne a začlenili sa do majoritnej spoločnosti bez povšimnutia. Začiatkom 15. storočia však zaplavuje Panónsku nížinu nová početná migračná vlna, ktorej vodcovia vzbudzovali pozornosť majoritnej spoločnosti. Rómske dejiny v strednej a hlavne západnej Európe zmenila práve táto pomerne veľká skupina, ktorá sa v Uhorsku objavila v roku 1417. Na čele údajne stál kráľ¹¹ Sindel s vojvodami Michalom, Ondrejom a Panuelom. Preukazujúc sa ochranným glejtom uhorského palatína Mikuláša Garu, prešli cez Budín, Szatmár, Polgár do Košíc, odkiaľ sa vydali na západ cez Juhoslovenskú kotlinu do Levíc a Bratislavy (Prešporok). Za Bratislavou sa skupina rozdelila, pričom časť vedená Panuelom prešla do Čiech, cez Znojmo, Prahu a možno aj Cheb do severného Nemecka. Invázia do hanzových miest vyvolala

¹¹ Rómovia nemali feudálne zriadenie akoby sa mohlo podľa titulov ich predstavených zdať. Používali ich pri kontakte s pôvodným obyvateľstvom Európy podľa ich vlastného vzoru v snahe neodlišovať sa od vtedajšieho členenia spoločnosti a získať legitimitu pre ich putovanie.

u miestnych obyvateľoch zmiešané pocity, a tak sa v roku 1418 presúva južnejšie do oblasti Frankfurtu nad Mohanom. Skupina pod vedením vojvodov Michala a Ondreja putuje v roku 1418 cez Rakúsko do Švajčiarska a nasledne cez Francúzsko, Belgicko až do Nizozemska. Michalova skupina pravdepodobne tiež zamierila do bohatého Nizozemska odkiaľ sa ku koncu roku 1421 vydáva do Talianska, kde údajne získava ochranné listy od samotného pápeža.¹² Podobným smerom ako Michal a jeho družina o niečo neskôr putujú aj Rómovia pod vedením Ondreja. Prvá zmienka o ich príchode na taliansku pôdu pochádza z 18. júna 1422 z Bolone. Ďalšie záznamy máme zo 7. septembra, kedy dorazili do mesta Forlì. V nasledujúcich rokoch sa so skupinami vojvodu Michala a Ondreja už nestretávame.

Najkratšiu cestu mala vykonať skupina vedená kráľom Sindelom, pretože svoje putovanie pozdĺž Dunaja ukončili v okolí Regensburgu, ako o tom svedčia záznamy z rokov 1424, 1426, 1433 a 1439 (Horváthová, 1964 a Nečas 1998). Nečas (1998) sa ďalej domnieva, že Sindelova skupina pravdepodobne umožňovala udržiavať spojenie s ostatnými skupinami a určitým spôsobom riadiť ich územný pohyb (pozri obr. č.2). V ďalších rokoch je už takmer nemožné sledovať cesty jednotlivých rómskych skupín. Pravdepodobne sa rozpadli na menšie skupinky a ich počet sa rozrástol aj ďalšou migráciou Rómov z Uhorska.

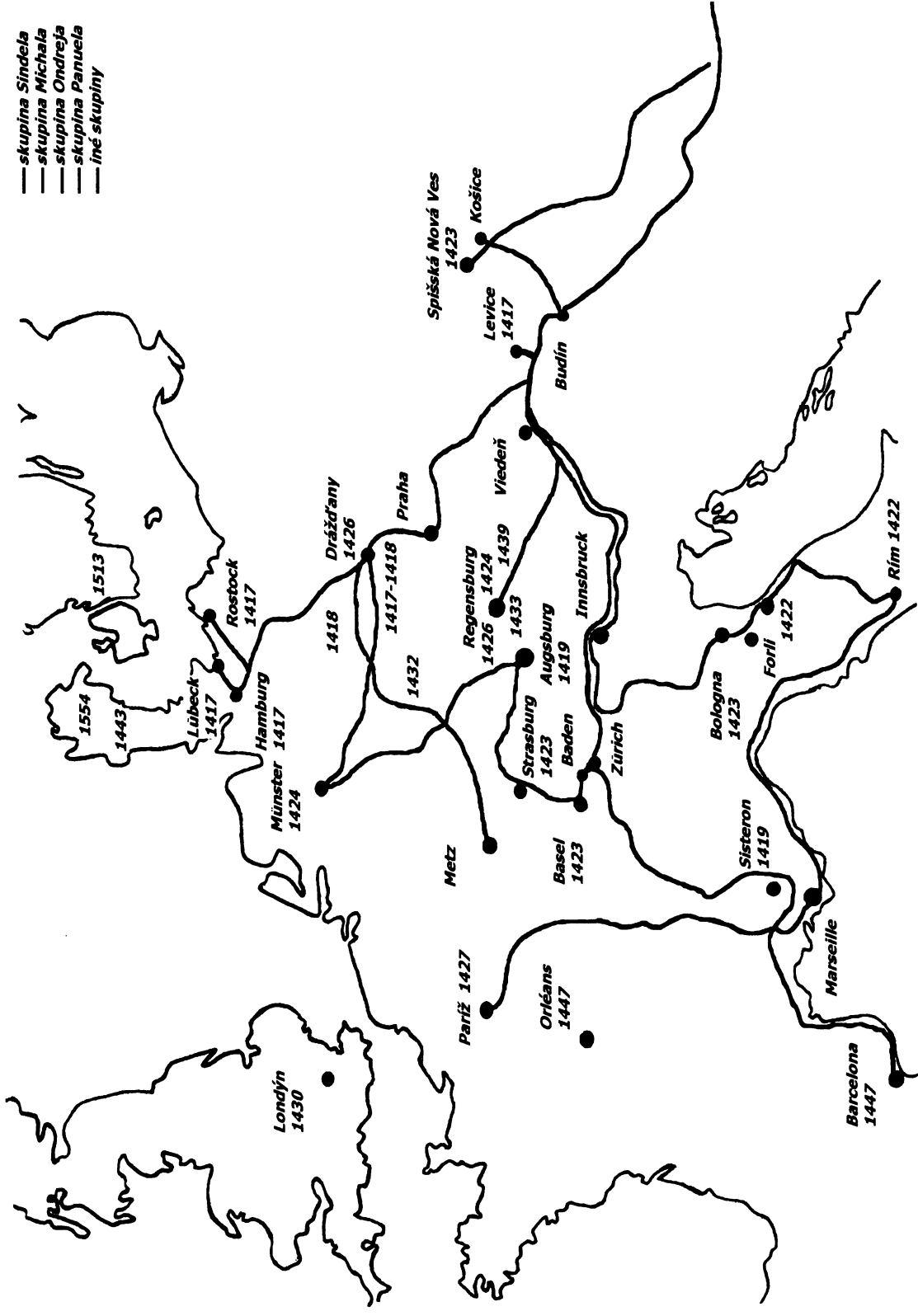
5.5 Rómovia na území Uhorska a v 1. ČSR

Začiatok 15. storočia znamená pre dejiny Rómov v Európe zlomový okamžik. Rómske kočujúce skupiny prichádzajú z Balkánskeho polostrova, zaplavujú Panónsku nížinu a vydávajú sa na svoju púť do západnej Európy. V Uhorsku našli pomerne priaznivé podmienky pre trvalé usadenie, k čomu prispeli aj spomínané ochranné glejty. Najvýznamnejší z nich dostali v roku 1423 od cisára Žigmunda Luxemburského na Spišskom hrade.

Obdobie 15. storočia je v uhorských dejinách poznačené vojnovými ťaženiami, a práve rómski kováči boli vyhľadávaní viacerými uhorskými feudálmi. Okrem kováčskeho remesla si uhorská šľachta obľúbila aj ich hudobné nadanie. Skupiny Rómov, ktoré prišli do západnej Európy, našli v týchto krajinách podmienky, ktoré sa v mnohom odlišovali od agrárneho Uhorska. Remeselná výroba, obchod a ďalšie oblasti štátneho hospodárstva tu boli na vyššej úrovni, dôsledne kontrolované cechovými organizáciami, ktoré zamedzovali prístup cudzincom do ich štruktúr. Rómom tak nezostávalo nič iné len hľadať náhradné zdroje obživy. Zamestnanie ako veštenie, hudba, tanec, drezúra zvierat a príležitostné krádeže si nielen vyžadovali kočovný spôsob života, ktorý nemohol viesť k zblíženiu s domácim obyvateľstvom, ale po čase sa stal trňom v oku cirkevných inštitúcií. Svojou troškou prispeli aj vpády Turkov do Európy a z Rómov sa tak ľahko stal nežiadúci živel. Vrchol prenasledovania spadá do konca 16. storočia a 17. storočia, kedy vo viacerých krajinách

¹² Fraser (1998) pochybuje o autenticite pápežských listín. Podľa neho si rómske skupiny vedené Ondrejom a Michalom nedovolili obťažovať pápeža Martina V. a jednoducho si ochranné listiny vyrobili sami. Danú teóriu podporuje aj fakt, že pátranie vo vatikánskych archívoch o audiencii rómskym skupinám bolo neúspešné.

Obr. 2: Reprodukcia Colocciho mapy putovania rómskych skupín zo začiatku 15. storočia po Európe

Zdroj: Horváthová (1962), upravil autor.

vychádzajú nariadenia, ktoré stavajú Rómov mimo zákon. V praxi to znamenalo, že kto zastihol Róma na území daného štátu mohol ho beztrestne zabiť. Vynaliezavosť justície vtedajšej doby nepoznala hraníc, a tak sa Rómovia ocitajú ako otroci na lodiach španielskeho námorníctva, sú deportovaní do kolónií v Južnej Amerike, Afrike, Severnej Ameriky a napokon i do Austrálie. Útek kočovných skupín pred uvedenými prístupmi v krajinách západnej Európy smerom na východ a juhovýchod zapríčiniť, že koncom 16. a v 17. storočí i v Uhorsku začínajú viaceré stolice zavádzať opatrenia voči vstupu potulných skupín (napr. v roku 1562 Liptovská stolica, 1624 Spišská stolica, 1634 Nitrianska stolica, 1649 Hontianska stolica, 1655 Zvolenská stolica, 1660 Tekovská stolica, 1679 Novohradská stolica a 1688 Bratislavská stolica). Podľa Horváthovej (1964) ďalšou príčinou neochoty domáceho obyvateľstva prijímať nových Rómov bol fakt, že mnohé obce a mestá mali už na svojich perifériách usadených „svojich.“ Ukončenie tureckej okupácie spolu so Szatmárskym mierom v roku 1711 umožnilo začiatok rekonštrukcie zničenej krajiny a zavádzanie nových osvietenských prístupov do spravovania krajiny, ktorej súčasťou boli aj Rómovia. Výrazná zmena v náhľade na rómske obyvateľstvo nastala po nástupe Márie Terézie v roku 1740. Základnou ideou reformácie vo vzťahu k širokým masám sa stala teória o ľude ako bohatstve štátu. Cieľom viacerých cisárskych ediktov bolo trvalé usadenie všetkých Rómov, ich zapojenie do hospodárskeho života a produktívnej práce, z ktorej by boli schopní nielen odvádzať feudálnu rentu zemepánom, ale platiť predovšetkým štátne a stoličné dane (Tkáčová, 2002). Smrťou Jozefa II. sa však všetky snahy o reguláciu Rómov na území Uhorska skončili.

Aj napriek početným kočovným skupinám rómske etnikum žilo na Slovensku prevažne usadeným spôsobom života v určitej kooperácii s miestnym poľnohospodárskym obyvateľstvom. Dokazujú to najmä výsledky súpisu z roku 1893 a odhady Davidovej (1995), podľa ktorej usadlým spôsobom života žilo na Slovensku vyše 90 % Rómov, čiastočne usadených (v mnohých prípadoch išlo o usadených, ale ich spôsob obživy si vyžadoval priebežný územný pohyb a rozptyl minimálne v rámci jedného okresu) asi 5,5 % a vyslovene kočovných okolo 1,7 %. Približne 52 % usadených Rómov žilo mimo obec, 40 % rozptýlene v obci. Ako uvádza Džamabzovič (2001), uvedené údaje umožňujú sformulovať predpoklad, že súčasnú rómsku populáciu na Slovensku možno pokladať za relatívne pôvodné a tradične usadené obyvateľstvo. Z hľadiska postavenia v spoločnosti patrilo rómske obyvateľstvo na konci 19. storočia k najchudobnejším vrstvám. Ani novovzniknutá Československá republika nedokázala odstrániť príčiny sociálneho živorenia. Pozornosť úradov sa v tomto období zamerala predovšetkým na kočovné skupiny, ktorých definoval zákon z roku 1927.¹³

Postavenie Rómov na Slovensku a predovšetkým v Čechách sa dostalo do extrémov počas druhej svetovej vojny. Medzi rokmi 1942–1945 bolo z Čiech a Moravy deportovaných do koncentračných táborov viac ako 5 500 Rómov. Z pôvodnej rómskej populácie pravdepodobne prežilo asi len 500 osôb. Podobný osud postihol Rómov žijúcich na území Slovenska anektovanom Maďarskom. V novovzniknutom Slovenskom štáte prebiehal vývoj odlišne. Po nástupe fašizmu v roku 1938 mali Rómovia na Slovensku výhodnejšie postavenie ako v Čechách, pretože Ústavný zákon z roku 1939 dovoľoval udeliť Rómom, ktorí žijú usporiadaným občianskym životom štátne občianstvo. Zákony

¹³ Zákon umožňoval kontrolovať kočujúcich Rómov, vymedzil podmienky kočovania a zaviedol tzv. „cigánske legitimácie.“

a nariadenia z nasledujúcich rokov však ale výrazne zhoršili postavenie Rómov v spoločnosti. Azda najviac zasiahla do usporiadania rómskeho obyvateľstva na Slovensku vyhláška z apríla 1941. Boli zrušené kočovnícke listy, pričom ich majitelia sa museli vrátiť do domovských obcí a usadeným Rómom bolo nariadené odstrániť svoje obydlia z blízkosti dôležitých ciest a železničných tratí a postaviť si nové obydlia oddelene od ostatného obyvateľstva na odľahlých a k tomu určených miestach. Tieto opatrenia znamenali zásadný zásah do života Rómov na Slovensku a predstavujú závažné dôsledky pre toto etnikum až do súčasnosti, pretože ako uvádza Jurová (1993) v podstate zapríčinili pretrhnutie existujúcich ekonomických a iných väzieb s majoritou, narušili diferenciálny proces prebiehajúci vo vnútri samotnej rómskej komunity a Rómov tak vyhnali do ešte väčšej izolácie od civilizačných procesov odohrávajúcich sa v celej spoločnosti, prehĺbili dôsledky populačnej explózie rómskeho obyvateľstva zhoršovaním jej kvality uzavretím do izolovaných endogamných komunít, urýchlili zánik tradičných zdrojov obživy a zničili etické normy rómskej komunity.

O rok neskôr sa otvárajú pracovné tábory pre asociálov. Základnými faktormi, ktoré zachránili slovenských Rómov pred konečným vyhladením bola pravdepodobne chudoba, a preto ich majetkové pomery neboli takým lákadlom ako tomu bolo u židovských obyvateľov. Druhým asi dôležitejším faktorom mohla byť ich početnosť, ktorá neumožňovala previesť likvidáciu takým tempom aké zvolili nemeckí nacisti v Ríši a v okupovaných krajinách Európy.

5.6 Rómovia na Slovensku v rokoch 1945–1989

5.6.1 Povojnové obdobie

Po druhej svetovej vojne boli životné podmienky Rómov žijúcich na území Slovenska katastrofálne, k čomu prispeli aj niektoré povojnové udalosti:

- zložité pomery na hraniciach južného Slovenska, ktoré vyústili do nelegálnej imigrácie kočujúcich skupín z Maďarska,
- vznik nových osád s tradičným spôsobom života v dôsledku naplňovania obsahu vyhlášky z roku 1941, ktorá prikazovala násilné vysídľovanie Rómov z obcí, zo sídiel ležiacich pri verejných, štátnych alebo vicinálnych komunikáciách a ich usadzovanie na odľahlých miestach,
- príchod veľkého počtu Rómov do južných oblastí Slovenska, ktorí boli z týchto území vytlačení po Viedenskej arbitráži,
- emigrácia rómskeho obyvateľstva do českých krajín a násilná intervencia Rómov do pracovných táborov.

Postoje slovenských orgánov k „domácim“ Rómom v povojnovom období môžeme rozdeliť do dvoch línií. Na jednej strane sa sformovala línia, podľa ktorej mali Rómovia ako obeť dostať od štátu pomoc. Na druhej strane môžeme pozorovať kontinuitu diskriminácie a perzekúcie, obrovské množstvo predsudkov a vytesňovanie Rómov zo socioekonomického systému obcí i regiónov.

Obr. 3: Skupina valašských Rómov v roku 1938 niekde na území Československa

Zdroj: <http://www.ushmm.org/lcmedia/viewer/wlc/photo.php?RefId=60144>

5.6.2 Cigánska otázka v 50. rokoch

Nízka sociálnoekonomická úroveň značnej časti Rómov bola v rozpore s proklamovanými cieľmi socializmu, a tak podľa Šebestu (2003) predstavovala pre socialistický štát a socialistickú štátnu správu veľký ekonomický i ideologický problém. Jurová (1993) práve začiatok 50. rokov považuje za obdobie, kedy došlo k základnej zmene v riešení tzv. cigánskej otázky v Československu. Nové nariadenia znamenali prechod od administratívnych až násilných metód k nerepresívnym formám asimilačnej politiky, ktorá očakávala, že socioekonomické postavenie rómskych rodín a rómska otázka sa vyriešia v procese industrializácie a socializácie Slovenska (Jurová, 2002).

Za základný princíp riešenia tzv. cigánskej otázky sa považovala dôsledne riadená asimilácia Rómov a tým postupné odstránenie ich zaostalého spôsobu života. K základným ideám obdobia 1945–1989 bolo odmietanie snáh o vytvorenie rómskeho spisovného jazyka, základných škôl s vyučovacím rómskym jazykom, pretože tieto aktivity boli vnímané ako ďalšie nežiaduce posilňovanie izolácie Rómov a spomaľovanie ich prevýchovy (Jurová, 2002). V tomto zmysle predstavovali kočovné a polokočovné skupiny Rómov, veľký problém, ktorý nedokázali vyriešiť štátne orgány už mnohé stáročia. V roku 1958 sa však jednorázovým direktívnym spôsobom pomocou zákona č.74/1958 Z. z. O trvalom usídlení kočujúcich a polokočujúcich osôb umožnilo zlikvidovať spôsob, filozofiu života časti rómskej populácie a definitívne zrušiť kočovníctvo v Československu.

5.6.3 Koncepcia rozptylu a odsunu

Pracovné zapojenie, celková životná úroveň rómskych rodín nebola v jednotlivých oblastiach Slovenska rovnaká. Všeobecne môžeme dnes povedať, že závisela od ekonomických podmienok, pracovných možností, postojov ostatných obyvateľov a zamestnávateľov a samozrejme tiež od snahy samotných Rómov.

Ako vyplynulo z dotazníkového šetrenia s názvom *Zaradovanie osôb cigánskeho pôvodu do trvalého pracovného procesu z r. 1950–1951* priaznivejšie podmienky pre život našli Rómovia vo vyspelejších okresoch západného Slovenska, kde sa zároveň s väčšou disperziou rómskeho etnika mohli jednotlivci lepšie začleniť do zamestnania, do učňovského pomeru, pričom pravidelnejšia školská dochádzka detí prinášala lepšie možnosti uplatnenia.

Naopak na východnom Slovensku v dôsledku vysokých populačných prírastkov a veľkej koncentrácie rómskeho obyvateľstva sa stav ešte zhoršil a to predovšetkým v izolovaných osadách. Do Česka pritom odchádzali kvalifikovaní Rómovia, čím prispievali k prehlbovaniu zaostalosti.

Aj napriek veľkému množstvu direktívnych opatrení sa nepodarilo štátnym orgánom splniť cieľ splynutia Rómov s majoritou. Preto v roku 1965 štátne orgány pristúpili k novej metóde riešenia rómskej problematiky pomocou tzv. koncepcie rozptylu a odsunu Rómov z miest ich silnej koncentrácie do oblastí s menším podielom rómskeho obyvateľstva. Pri jej realizácii bola na prvom mieste likvidácia rómskych chatrčí a osád spolu s riešením bytového problému, na druhom výchova rómskej mládeže a zabezpečenie školskej dochádzky a tretom zaradenie práceschopných mužov do pracovného pomeru. Už v roku 1970 sa však táto koncepcia ukázala ako nevhodná, nespĺňajúca pôvodný zámer štátnych orgánov, a to Rómov nielen presťahovať a dať im vyhovujúce byty, ale ich aj prevychovať a skultúrniť na obraz socialistickej spoločnosti (Šebesta, 2003).

5.6.4 Koncepcia spoločensko–kultúrnej integrácie Rómov

Po neúspechu predchádzajúcich koncepcií riešenia rómskej otázky sa úrady zhodli v tom, že riešenie sociálnej situácie rómskeho etnika si vyžiada viacgeneračný prístup. Ten bol základným časovým intervalom pre úspešné riešenie Koncepcie všestrannej spoločenskej a kultúrnej integrácie Rómov, ktorá začala byť napĺňaná od roku 1972 až do roku 1989. Ťažiskom koncepcie bolo zaradiť všetkých práceschopných Rómov do pracovného procesu, zabezpečiť výchovu rómskej mládeže a prevýchovu dospelých, riešiť nelichotivú úroveň bývania a znížiť kriminalitu. Spôsob integrácie rómskeho etnika aj v tomto období má príchut' nútenej asimilácie a vďaka nepochopeniu etnických rozdielov nemohlo viesť k zlepšeniu stavu.

5.7 Rómovia po roku 1989

Transformácia spoločnosti naštartovaná po roku 1989 našla rómsku komunitu nepripravenú a zapríčinila ešte jej hlbšiu ekonomickú a sociálnu marginalizáciu. Zároveň sa nepremyslene a bez adekvátnej inštitucionálnej náhrady zrušila sieť okresných komisií pre riešenie cigánskej otázky a sieť terénnych pracovníkov – kurátorov, ktorí zabezpečovali komunikáciu medzi štátnou správou a rómskymi obyvateľmi (Matlovič, 2005).

Pozitívnu zmenou po roku 1989 bolo uznanie etnickej svojbytnosti Rómov na úrovni ostatných národností, čo sa napokon podarilo 9. januára 1991 prijatím Listiny základných práv a slobôd. Základom pre riešenie rómskeho problému do rozpadu Československej republiky boli vypracované Zásady vládnej politiky SR vo vzťahu k Rómom. Nepodarilo sa však ich uviesť do praxe a nová slovenská vláda sa k nim už nevrátila.

Po vzniku Slovenskej republiky sa vzťah medzi majoritou a národnostnými menšinami všeobecne vyostřil, k čomu prispeli podľa Šebestu (2003) aj vyhlásenia niektorých národne orientovaných predstaviteľov vtedajšej vládnej koalície. V takomto nepriaznivom ovzduší sa problémy rómskej menšiny len prehlbovali. Prvou snahou namierenou na riešenie čoraz palčivejších problémov bolo vytvorenie Úradu splnomocnenca vlády SR na riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc v roku 1995. Jeho pracovníci vypracovali Koncepčné zámery vlády SR na riešenie problémov Rómov v súčasných spoločensko-ekonomických podmienkach, ktoré vláda prijala v roku 1997. V týchto zámeroch boli určené základné princípy riešenia rómskej problematiky – občiansky princíp, princíp solidarity, princíp participácie, princíp osobnej zodpovednosti, princíp pozitívnej stimulácie občanov a princíp riešenia problému v mieste vzniku (Tokár, Lamačková 2003). V nasledujúcom období sa vypracoval celý rad opatrení, no väčšina z nich zostala len na papieri.¹⁴ Sociálna politika ani v tomto období neumožňovala reálne začlenenie Rómov do spoločnosti, ale poskytovaním sociálnych dávok len zastierala existenciu vážnych problémov (Kotvanová, Szép, 2003).

Po parlamentných voľbách 1998 došlo k výmene politických síl a nová koalícia si stanovila za jednu z priorít v menšinovej oblasti venovať zvýšenú pozornosť problémom Rómov. Došlo k zániku postu splnomocnenca vlády pre občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc a k vzniku Splnomocnenca vlády pre riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny. Jeho úrad bol začlenený do pôsobnosti podpredsedu vlády, čo signalizovalo, ako uvádza Kotvanová, Szép (2003) posun vnímania rómskej problematiky ako komplexného nadrezortného problému s potrebou prierezového prístupu. K tomuto poznaniu prispela aj migrácia rómskeho obyvateľstva v rokoch 1997 a 1998 zo Slovenska a iných kandidátskych krajín, ktorá nielenže zviditeľnila hĺbku a komplexnosť problémov, v ktorých sa Rómovia ocitli, ale tiež poukázala aj na to, že riešenie problémov rómskej menšiny je možné len v celoeurópskom meradle. Definitívne sa komplexita v prístupe riešenia rómskeho problému prejavila až v Stratégii vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny, ktorá v 1. etape podávala návrhy na riešenie problémov rómskej menšiny a v 2. etape formulovala konkrétne opatrenia a ukladala úlohy jednotlivým rezortom a úradom štátnej správy. Táto stratégia je podľa Vašečku

¹⁴ Svetlou výnimkou bolo zriadenie tzv. nultých ročníkov, ktorých hlavnou úlohou je pripraviť jazykovo znevýhodnené deti a deti zo sociálne zanedbávaného prostredia na školskú dochádzku.

(2000) najpodrobnejším a najprepracovanejším dokumentom prijatým k problematike Rómov. Okrem týchto koncepcií vláda v roku 2002 schválila Priority vlády SR vo vzťahu k rómskym komunitám na rok 2002, pričom hlavnými oblasťami ich pôsobnosti sa stali vzdelávanie, podpora výstavby nájomných obecných bytov a technickej vybavenosti, ovplyvňovanie verejnej mienky, výskum rómskej problematiky a komplexný rozvojový program rómskych osád. Základný prvok vládnej politiky vo veci integrácie rómskej komunity definuje uznesenie vlády SR č.278/2003. Určuje hlavné ciele pre obdobie rokov 2003–2006 s víziou do roku 2010, pričom hlavným nástrojom regionálnej politiky sa má stať podpora aktivít zameraných na integráciu marginalizovaných rómskych skupín.

6. POČET A ROZMIESTNENIE RÓMOV V EURÓPE A NA SLOVENSKU

6.1 Rómovia v Európe

Národnostné zloženie obyvateľstva Európy je výsledkom dlhého a zložitého historického vývoja ovplyvneného mnohými faktormi. Starý kontinent bol po stáročia vystavený obrovským pohybom obyvateľstva rozličných etnických skupín, ktoré po sebe zanechali zreteľné stopy. V priebehu stáročí sa tak v Európe vytvorila heterogénna etnická štruktúra obyvateľstva, ku ktorej prispel tiež príchod najmladších indoeurópanov – Rómov.

Rómske kočovné skupiny postupne osídlili celý Starý kontinent a následne sa dostali aj do Ameriky, Afriky a Austrálie. Najpríhodnejšie podmienky pre svoj život však našli v strednej a juhovýchodnej Európe, v agrárnom prostredí so slabo rozvinutou cechovou výrobou. K týmto okolnostiam prispel aj fakt, že súčasné krajiny, v ktorých je podiel rómskeho etnika najväčší v Európe ležia v pôvodných migračných trasách týchto kočovníkov.

Oficiálne údaje o počte rómskeho etnika v jednotlivých európskych krajinách sú nepresné a často výrazne podhodnotené v dôsledku množstva nevyjasnených otázok teoretického charakteru týkajúcich sa definíc základných pojmov, spôsobom sčítania, formuláciou otázok, spracovaním štatistických údajov a najmä skutočnosti, že Rómovia sa bránia akejkol'vek evidencii, mnohí nechcú byť považovaní za Rómov a tiež nektorí nechápu pojem národnosť a hlásia sa k národnosti majority v prostredí ktorej žijú (Kalibová, 1999).

Národné cenzy, ktoré prebehli začiatkom 90. rokov v strednej a východnej Európe zachytili len časť rómskeho obyvateľstva. Odborníci na túto problematiku sa zhodli, že výsledný počet a podiel Rómov v jednotlivých krajinách podľa týchto údajov bol približne 3 až 8–krát nižší ako ukazujú odhady (pozri tab. č.1).

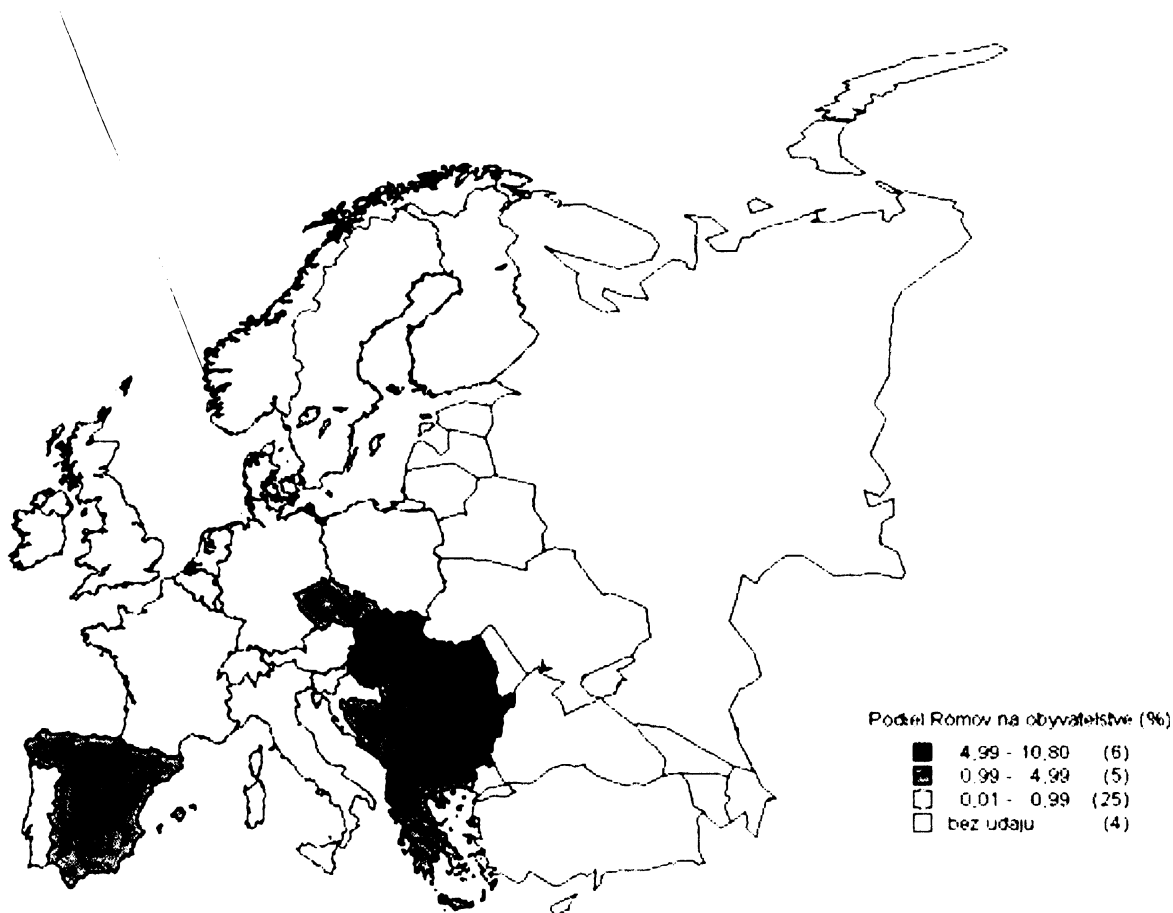
Odhady predstavujú kvalitatívne iný zdroj dát o počte Rómov v jednotlivých krajinách Európy. Podľa nich sa predpokladá, že na začiatku 90. rokov žilo v Európe spolu 6,5–8,5 milióna Rómov, no i v tom nie sú vedci jednotní, a tak napríklad Nečas (1998) sa vo svojej práci prikláňa k 7 miliónom Rómom žijúcim vo svete a 6,7 miliónom žijúcim v Európe. Na približnej hodnote sa nedokázu dohodnúť ani oficiálne kruhy, a tak EHS odhadovalo, že v roku 1985 žilo v Európe 3,2–4,5 miliónov Rómov (Kalibová, 1991), kým Rada Európy prezentovala o osem rokov neskôr 6,7–8 miliónov (Davidová, 1995). V súčasnosti najznámejší a najviac citovaný odhad pochádza od Liégoisa (1997), ktorý predpokladá, že v Európe žilo v 90. rokoch minimálne 7 miliónov a maximálne 8,5 miliónov Rómov. Sám autor však uvádza, že tieto čísla by nemali byť určujúce o čom svedčia aj odhadované počty Rómov v Českej republike a na Slovensku, ktoré sú nadhodnotené (pozri tab. č.2). Aj napriek tomuto zisteniu však Slovensko patrí spolu s Českou republikou, Maďarskom, Rumunskom, Bulharskom a Macedónskom ku krajinám s najvyšším počtom i podielom Rómov v Európe. Druhý región s významnou koncentráciou rómskeho obyvateľstva predstavuje juhozápadná Európa a to najmä Španielsko a Francúzsko (pozri obr. č.3).

Tab. 1: Počet a podiel rómskeho obyvateľstva v krajinách východnej a strednej Európy podľa národných cenzov v 90. rokoch

Štát	Rok konania cenzu	Absolútny počet Rómov	Podiel Rómov z celkovej populácie (%)
Bulharsko	1992	313 396	3,7
Česká republika	1991	32 903	0,3
Macedónsko	1994	43 707	2,2
Maďarsko	1990	142 683	1,4
Rumunsko	1992	401 087	1,8
Slovensko	1991	75 802	1,4
Slovinsko	1991	2 293	0,1

Zdroj: Kalibová (1998)

Obr. 4: Rómovia v Európe v 90. rokoch

Zdroj: Liégois (1997)

6.2 Vývoj počtu Rómov na Slovensku

Rómske obyvateľstvo žije na území dnešného Slovenska už takmer 700 rokov. Predstavuje významnú etnickú menšinu, ktorá sa od majority odlišuje svojím pôvodom, jazykom, spôsobom života, sociálnou štruktúrou, antropologickými znakmi i demografickým správaním. Vysoká početnosť Rómov na Slovensku je podmienená viacerými historickými skutočnosťami, ktoré sa navzájom dopĺňali.

Prvou príčinou je, že územie dnešného Slovenska, hlavne jeho nížinaté oblasti, predstavovali priestor, ktorým sa tiahla pravdepodobne hlavná migračná trasa Rómov z Balkánu ďalej do strednej a západnej Európy. Druhým dôvodom bolo, že obyvateľstvo sa tu živilo poľnohospodárstvom a oproti západnej Európe sa tak silne nerozvinula cechová výroba, čo umožnilo rómskym skupinám sa uplatniť so svojou remeselnou zručnosťou a kooperovať s miestnym obyvateľstvom. Ďalšou skutočnosťou, ktorá pravdepodobne podmienila vysoký počet a podiel rómskeho obyvateľstva na území dnešného Slovenska bol fakt, že v západnej Európe veľmi skoro po príchode prvých kočovníkov zavládli protirómske nálady, ktoré vyvrcholili vydávaním rôznych ediktov namierených proti kočujúcim a žobrajúcim skupinám.¹⁵ Následne sa mnohé skupiny snažili nájsť útočisko v Uhorsku.

Práve z Uhorska máme prvé informácie o usadených Rómoch. Už zo začiatku 15. storočia pochádzajú správy o usadení rómskych kočujúcich skupín v oblasti Spiša. Rómski kočovníci zostávali predovšetkým v bohatších oblastiach (Horváthová, 1964), pričom práve Spiš patril v 15. storočí medzi najbohatšie územia Uhorska. Podobný záver môžeme konštatovať aj z oblasti Bardejova. V nasledujúcom období sa z tejto časti Slovenska množia správy o usadených rómskych kováčoch a neskôr i hudobníkoch. Tak napríklad z roku 1563 sa zachoval výnos, ktorý povoľoval Rómom v Liptovskom Hrádku vykonávať kováčske remeslo a v roku 1580 sa mohla kováčska rodina usadiť v Nemeckej Lupči. Tieto nariadenia sú len malou ukážkou postupnej sedenterizácie rómskych skupín na území Uhorska. Potrdzujú to aj súpisy rómskeho obyvateľstva konané v 18. a na konci 19. storočia, ktoré predstavujú najstaršie informačné zdroje o počte rómskeho obyvateľstva v Uhorsku.

Prvé odhady môžeme kvantifikovať na základe súpisov osvietenských panovníkov Márie Terézie a jej syna Jozefa II. Veľkým nedostatkom tejto evidencie je, že nebola vykonaná vo všetkých stoliciach bývalého Horného Uhorska v jednom období a údaje sú značne skreslené samotnými autormi súpisov. Aj napriek tomu sa môžeme domnievať, že na konci 18. storočia žilo na území dnešného Slovenska približne 20 tisíc Rómov. Najpodrobnejšie a najkvalitnejšie údaje o rómskom obyvateľstve v Uhorsku máme z celouhorskeho súpisu Rómov konaného 31. januára 1893. Podľa neho žilo v Uhorsku spolu 274 940 Rómov a tvorili tak približne 1,8 % z celej populácie. Na území dnešného Slovenska sa sčítalo 36 237 osôb, čo predstavovalo 13,2 % z celkového počtu rómskeho obyvateľstva žijúceho v Uhorsku.¹⁶ Po vzniku Československa nie je známy presný počet rómskeho obyvateľstva, a preto sa

¹⁵ Hancock (1991) uvádza vo svojej práci, že už v roku 1416, teda asi 9 rokov po tom, čo sa objavili prvé správy o Rómoch na území súčasného Nemecka, bol vydaný edikt, podľa ktorého mali byť všetci Rómovia z krajiny vyhostení. Do roku 1774 bolo len v Nemecku vydaných 48 vypovedajúcich zákonov.

¹⁶ Pre úplnosť dodávame, že na území dnešného Maďarska žilo podľa súpisu okolo 65 tisíc, Rumunsko približne 160 000 a bývalej Juhoslávie 8 až 10 000 Rómov.

možeme spoľahnúť len na odhad Nečasa (1998), ktorý k roku 1918 predpokladá, že tu žilo približne 70 000 Rómov.

Tab. 2: Rómske obyvateľstvo v stoliciach na Slovensku podľa súpisov z 18. storočia

Názov stolice	Rok súpisu	Počet rodín	Počet osôb	Počet detí
Bratislavská	1773	447	asi 1900	*
	1782	503	*	1 280
Nitrianska	1785	452	*	viac ako 1 000
Trenčianska	1785	116	*	viac ako 300
Turčianska	1782	15	*	*
Zvolenská	1766	42	vyše 150	*
	1769	53	okolo 200	*
Tekovská	1774	246	asi 1 000	*
Gemerská	1776	275	1 116	*
	1795	327	*	*
Malohontská	1770	48	*	*
	1785	61	250–280	130
Spišská	1775	197	*	456
Šarišská	1775	277	asi 1 000	*

* údaj nie je k dispozícii

Zdroj: Horváthová (1964)

Ani prvé sčítanie ľudu v roku 1921 a ani druhé v roku 1930 nám nič nenapovedia o počte rómskeho obyvateľstva, pretože sa k nemu prihlásil len zlomok celkového počtu Rómov; v roku 1921 len 7 967 osôb a v roku 1930 to bolo 31 188 osôb. Presnejšie údaje poskytuje medzi týmito sčítaniami evidencia Rómov podľa domovskej príslušnosti, uskutočnená v rokoch 1922–1927. Na Slovensku súpis nebol dokončený, pretože za Nitriansku župu započítali Rómov len v okresoch Bánovce nad Bebravou a Topoľčany,¹⁷ a tak k roku 1927 bolo na Slovensku spísaných 60 315 Rómov usadených a 1 877 kočovných, ktorí pravdepodobne predstavovali len časť nomádnej populácie.

Po druhej svetovej vojne si zhoršujúca situácia a nedostatok spoľahlivých informácií vyžiadali vykonať súpis Cigánov–Rómov už v roku 1947. Celkovo zachytil 101 190 Rómov, z toho 84 438 na Slovensku a 16 752 v českých krajinách.¹⁸ Aj napriek veľkému úsiliu sa nepodarilo zabrániť úniku jednotlivých osôb z evidencie a spolu s neustálou ilegálnou imigráciou kočovných skupín z okolitých štátov zapríčinili určité podhodnotenie početného stavu rómskej populácie žijúcej v bývalom Československu.

K presnejšiemu počtu rómskeho obyvateľstva na Slovensku sa nedopátrame ani v nasledujúcich približne 20 rokoch. V tomto období sa môžeme opierať len o odhad z roku 1956, ktorý predpokladal,

¹⁷ Neboli tak započítané okresy Hurbanovo, Nitra, Nové Zámky, Prievidza, Štúrovo, Vráble a Zlaté Moravce.

¹⁸ Druhú svetovú vojnu v Českej republike prežilo pravdepodobne len asi 500 Rómov. Už z tohto nepomeru môžeme vidieť veľkosť migrácie rómskeho obyvateľstva zo Slovenska do Čiech.

že v celom Československu žije 130 tisíc Rómov, z toho asi 114-tisíc na Slovensku. Ďalší zdroj údajov o počte predstavujú súpisy Rómov z rokov 1966–1968, ktoré zabezpečil Štátny štatistický úrad v spolupráci s Vládnym výborom pre otázky cigánskeho obyvateľstva. Podľa súpisov žilo na konci 60. rokov v bývalom Československu 226 467 Rómov (rok 1968), z toho na Slovensku 165 382 a v českých krajinách 61 085.

V nasledujúcich rokoch na súpisy z konca 60. rokov nadviazali evidencie národných výborov, ktorých hlavnou úlohou bolo pripraviť podklad na vyplácanie sociálnych dávok. Nedostatkom tohto typu evidencie však podľa Kalibovej (1999) a Vaňa s Haviarovou (2002) bolo, že zachytávala len tých Rómov, ktorí poberali niektorú formu sociálnej pomoci. Národné výbory túto činnosť ukončili v roku 1989 kedy evidovali na Slovensku 253 943 Rómov. Posledný celoštátny údaj mimo oficiálne sčítanie ľudu pochádza z roku 1990 a predstavuje ho odhad Slovenského štatistického úradu podľa ktorého malo na Slovensku žiť 263 337 Rómov a tvorili tak približne 5 % z celkového počtu obyvateľov.

V rokoch 1945 až 1990 štát oficiálne neuznal existenciu rómskej národnosti, a preto sa Rómovia museli pri sčítaniach prihlásiť k niektorej z uznaných národností alebo sa klasifikovať ako tzv. ostatné obyvateľstvo. Určitú výnimku predstavovali sčítania v rokoch 1970 a 1980, kedy sa zvlášť zisťovali údaje za etnickú skupinu rómskeho obyvateľstva.

Podľa údajov zo sčítania 1970 žilo na Slovensku 159 275 Rómov (3,5 % z celkovej populácie) a následne v roku 1980 ich počet vzrástol na 199 863 (4 % z celkovej populácie). Vaňa a Haviarová (2002) predpokladajú, že vďaka vyššie spomenutým problémom pri sčítaní sa nezachytilo maximálne 15 % Rómov, ponajviac tých, ktorí sa k rómskemu etniku nehlásili, prebrali zvyky majoritnej populácie a ich reprodukčné správanie sa odlišovalo od správania väčšiny rómskeho obyvateľstva. Aj napriek tomu údaje zo sčítaní 1970 a 1980 podávajú najkomplexnejší a najpresnejší obraz o rómskej komunite na území Česka a Slovenska.

V sčítaniach uskutočnených v rokoch 1991 a 2001 mali Rómovia opäť možnosť prihlásiť sa k rómskej národnosti a rómčiny ako materinského jazyka, no túto možnosť využila len časť rómskej populácie, a tak sa v roku 1991 k rómskej národnosti prihlásilo len 75 802 osôb a v roku 2001 to bolo 89 920 obyvateľov, čo predstavuje v oboch prípadoch približne štvrtinu skutočného stavu rómskej populácie na Slovensku. Rómčinu ako materinský jazyk pri sčítaní v roku 1991 uviedlo 77 269 osôb a o desať rokov neskôr 99 448 obyvateľov.

Ďalším zdrojom údajov o počte rómskeho obyvateľstva predstavuje Ročný výkaz o obytných zoskupeniach na nízkom sociokultúrnom stupni – (rómske osady), ktorý od roku 1997 až do roku 2001 zachytával informácie o Rómoch žijúcich v osadách. Podľa výkazu žilo v roku 2000 na Slovensku 127 429 obyvateľov v osadách, čo predstavovalo približne 2,4 % populácie Slovenskej republiky.

Posledné a pravdepodobne asi najpresnejšie údaje o rómskych komunitách na Slovensku poskytujú výsledky sociografického mapovania rómskych osídlení, ktorého výsledky boli vydané v roku 2004. Podľa neho žilo (2003–2004) v rómskych komunitách približne 320 000 Rómov, čo sa tiež zhoduje s dolnou hranicou demografických odhadov počtu rómskeho obyvateľstva na Slovensku.

6.3 Početný rast rómskej populácie na Slovensku

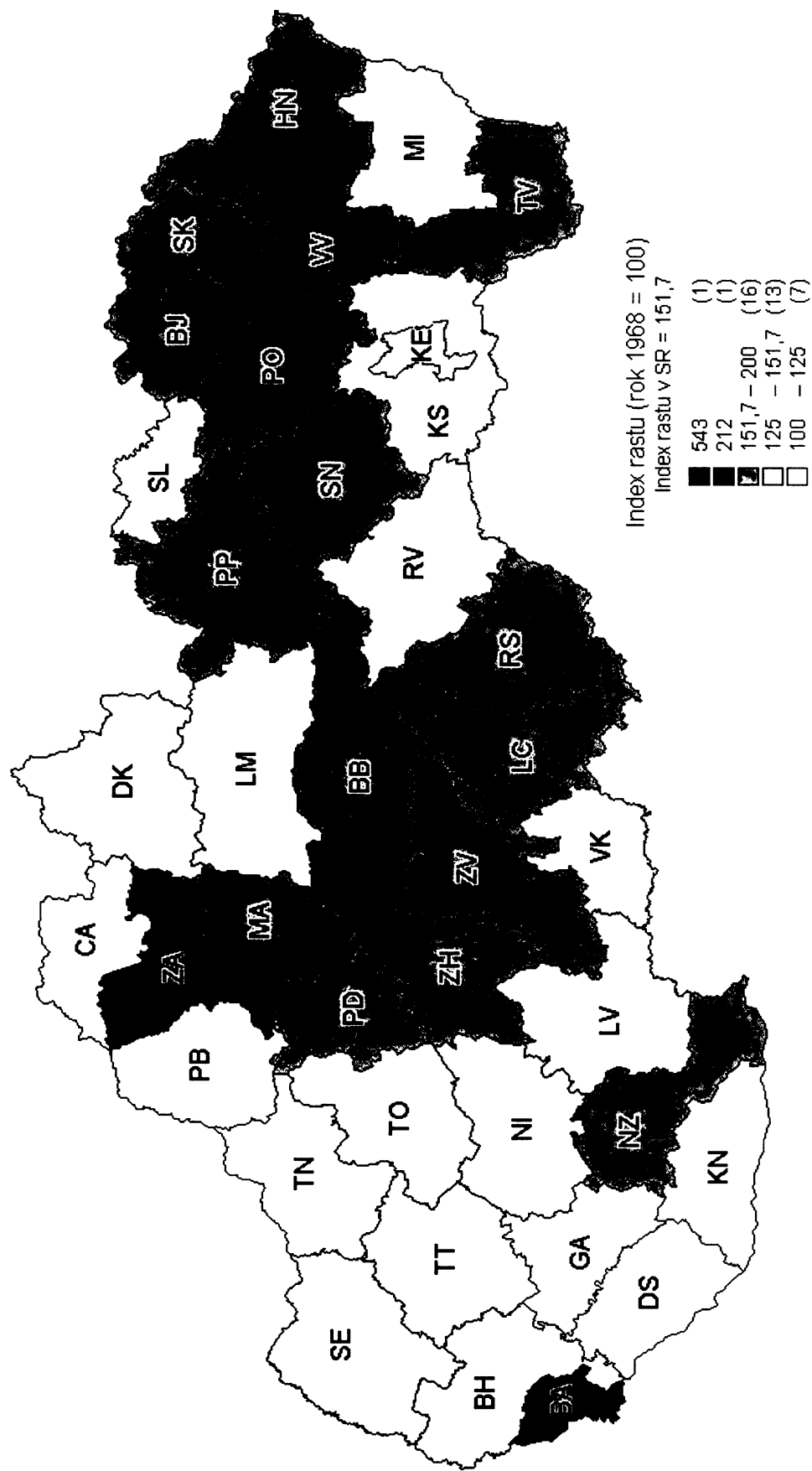
Nedostatok a hlavne rôznorodosť informačnej základne spôsobujú tiež problémy pri sledovaní vývoja početného rastu rómskej populácie na Slovensku. Určitú predstavu o tempe rastu Rómov ponúkajú len údaje zo sčítaní z rokov 1970 a 1980 a evidencia národných výborov, ktoré však s informáciami zo sčítaní navzájom nie sú porovnateľné.

V roku 1968 podľa evidencie národných výborov žilo na Slovensku 165 382 Rómov a predstavovali tak 3,67 % populácie. O 20 rokov neskôr úrady evidovali 247 755 rómskych občanov, ktorí tvorili 4,71 % z celkovej populácie Slovenska. V roku 1988 žilo na Slovensku takmer o polovicu viac Rómov ako v roku 1968. Ak budeme predpokladať, že sa v skúmanom období rómska populácia každoročne zväčšovala o konštantný počet, môžeme dospieť k záveru, že za rok pribudlo približne 4100 osôb, čo predstavuje priemerný ročný prírastok 2,5 %.

Výrazný rast počtu rómskeho obyvateľstva zaznamenali predovšetkým hlavné mesto Bratislava a okresy Žilina, Banská Bystrica, Lučenec, Nové Zámky a Prešov, kde rozdiel medzi počtom rómskeho obyvateľstva v roku 1968 a 1988 bol väčší ako 70 % (pozri obr. 5 a tab.38 v prílohe). Takýto nárast pravdepodobne zapríčinila migrácia Rómov do centier a priľahlého okolia v spomínaných okresoch. Naopak rozdiel v počte Rómov v okresoch Bardejov, Poprad, Spišská Nová Ves, Trebišov, Vranov nad Topľou a Zvolen, ktorý v sledovanom období prevyšoval 60 % a zapríčinili vysoké prirodzené prírastky, ktoré mohli byť ešte vyššie nebyť migrácie do veľkých miest a najmä do Českej republiky. Na úrovni krajov sa najviac zmenila početnosť v Stredoslovenskom kraji, kde rozdiel oproti roku 1968 mierne prevyšoval 60 %, nasledoval ho Východoslovenský kraj (rozdiel 53 %) a najmenší rozdiel zaznamenal Západoslovenský kraj (23 %).

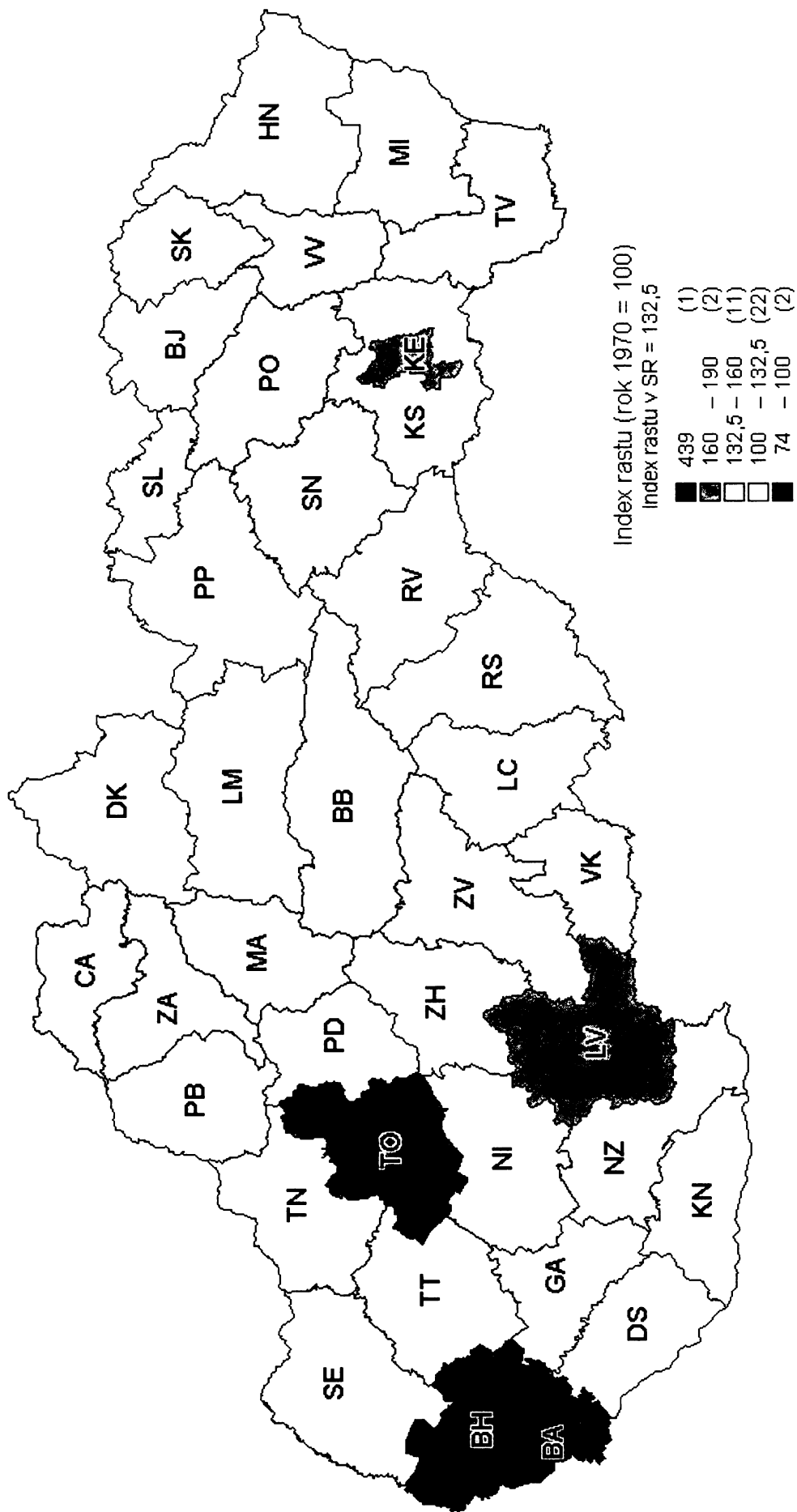
Pohľad na vývoj početnosti rómskeho etnika medzi obdobím 1968–1988 nám poskytnú výsledky sčítaní v roku 1970 a 1980. V roku 1980 žilo na Slovensku 199 853 Rómov, čo bolo zhruba o tretinu viac ako v roku 1970. Najvýraznejší nárast počtu Rómov zaznamenali v tomto období najväčšie mestá Slovenska, Bratislava a Košice a tiež okresy Levice, Trnava, Žilina, Zvolen, Martin, ktorých index rastu presahoval hodnotu 150. Okrem vyššie menovaných okresov dosahoval index rastu vyššie hodnoty ešte v okrese Banská Bystrica a Čadca (pozri obr. 6 a tab.38 v prílohe). Určite je prekvapením, že práve východoslovenské okresy s najpočetnejšími rómskymi komunitami nedosahovali v tomto období vyššie hodnoty skúmaného ukazovateľa. Príčinu môžeme hľadať pravdepodobne vo vrcholiacej migrácii rómskeho obyvateľstva, keďže práve medzi rokmi 1968–1972 sa na Slovensku uplatňovala koncepcia rozptylu a odsunu Rómov do vybraných družobných okresov. Najnižšie hodnoty indexu rastu dosiahli okresy Bratislava–vidiek, Topoľčany a tiež Prievidza, Stará Ľubovňa, Dunajská Streda, Komárno.

Obr. 5: Index rastu rómskeho obyvateľstva medzi rokmi 1968 a 1988 v okresoch Slovenska

Zdroj: Srb (1990a)

Obr. 6: Index rastu rómskeho obyvateľstva medzi rokmi 1968 a 1988 v okresoch Slovenska

Zdroj: Srb (1990a)

V celoštátnom pohľade je možné povedať, že prirodzená reprodukcia viedla v sledovanom období k prehĺbeniu rozdielov v zaľudnení okresov rómskou populáciou, pričom sťahovanie Rómov prevažne do Českej republiky síce zmiernovalo jej dopady, no v konečnom dôsledku znamenalo len mierny rozptyl Rómov v bývalom Československu.

6.4 Priestorové rozmiestnenie rómskeho obyvateľstva na Slovensku

Prvé informácie o rozložení Rómov na území dnešného Slovenska pochádzajú zo župných súpisov, ktorých vyhotovenie nariadili osvietenský panovníci Mária Terézia a Jozef II. Najviac sa rómske obyvateľstvo koncentrovalo do poľnohospodárskych južných častí dnešného Slovenska, ktoré spadali vtedy do Bratislavskej, Nitrianskej stolice a do južných oblastí Tekovskej a Gemerskej stolice. Významné zastúpenie Rómov môžeme tiež pozorovať v Šarišskej, Spišskej a Zvolenskej stolici. Naopak najnižšie počty rómskeho obyvateľstva boli zaznamenané z Trenčianskej a Turčianskej stolice.

Podľa súpisu z roku 1893 žilo najviac Rómov v Gemerskej, Nitrianskej a Bratislavskej župe a najmenej v Liptovskej, Turčianskej a Oravskej župe, pričom najpočetnejšie komunity obývali okolie Šamorína (Bratislavská župa), Nitry a Nových Zámkov (Nitrianska župa), Komárna (Komárňanská župa), Levíc (Tekovská župa), Lučenca (Novohradská župa), Rimavskej Soboty a Rožňavy (Gemerská župa), Kežmarku (Spišská župa) a Košíc (Abovsko – Turnianska župa). Nesporne zaujímavé je, že spomínané oblasti sú aj dnes obývané vo väčšine prípadov vysokopočetnou komunitou rómskeho obyvateľstva.

Po vzniku Československa je najdôležitejším, aj keď neúplným, prameňom pre sledovanie priestorového rozmiestnenia evidencia Rómov podľa domovskej príslušnosti z roku 1924. Podľa vtedajšieho územného členenia najpočetjšia rómska komunita žila v Košickej a Zvolenskej župe, najmenej Rómov bolo nahlásených z Martinskej župy (ak nepočítame neúplnú Nitriansku župu). Vyššie uvedeným skutočnostiam zodpovedal aj podiel Rómov na celkovom počte obyvateľov jednotlivých žúp, keďže najvyšší podiel rómskeho etnika mali župy Košická, Liptovsko–Mikulášska a Zvolenská a najnižší podiel vykazovala Martinská župa. Na okresnej úrovni sa najviac Rómov koncentrovalo v okresoch južného a juhovýchodného Slovenska. Najmenšie počty evidovali v okresoch severného Slovenska (pozri tab. č.3 a 4). Z hľadiska podielu Rómov dominovali v roku 1924 najmä okresy juhovýchodného Slovenska.

Tab. 3: Počet a podiel rómskeho obyvateľstva v slovenských župách podľa súpisu z roku 1924

Názov župy	Počet obyvateľov	Počet Rómov	Podiel Rómov
Bratislavská	728 958	9 138	1,3
Nitrianska	441 064	892	0,2
Martinská	410 942	1 946	0,5
Zvolenská	507 773	11 664	2,3
Liptovsko-Mikulášska	308 732	8 239	2,7
Košická	599 579	18 257	3,0

Zdroj: Nečas (1998)

Tab. 4: Okresy Slovenska s najvyšším počtom a podielom Rómov podľa súpisu z roku 1924

Názov okresu	Počet Rómov	Názov okresu	Podiel Rómov
Jesenské	2 124	Jesenské	6,9
Lučenec	1 935	Giraltovce	6,0
Šaľa	1 707	Šafárikovo	5,2
Sečovce	1 671	Veľké Kapušany	4,4
Rožňava	1 614	Poprad	4,1
Galanta	1 224	Rožňava	4,0
Rimavská Sobota	1 217	Spišská Nová Ves	3,6
Spišská Nová Ves	1 177	Sečovce	3,6
Sabinov	1 159	Šaľa	3,5
Šafárikovo	1 049	Kežmarok	3,5

Zdroj: Nečas (1998)

Koncentrácia rómskeho etnika bola vysoká najmä v okresoch s významnou poľnohospodárskou výrobou ako Rimavská Sobota, Rožňava, Košice, Michalovce, Trebišov. V horských oblastiach v okolí Prešova, Spišskej Novej Vsi, Popradu, Kežmarku, Starej Ľubovne, kde v minulosti nevznikal väčší poľnohospodársky nadprodukt, bola do rokov 1948, resp. 1958 koncentrácia Rómov relatívne nízka. Zvýšila sa najmä v tých oblastiach, z ktorých bolo odsunuté väčšie množstvo karpatských Nemcov (Lomnička, Veľký Slavkov, Kežmarok, Podolíneč, Toporec), ako i úbytkom ostatného obyvateľstva v súvislosti so zánikom súkromného vlastníctva pôdy a následným odchodom za priemyselnými pracovnými príležitosťami (Dubayová, 1994). K výraznej zmene priestorového rozloženia rómskej populácie nedošlo ani v poslednej tretine 20. storočia k čomu dospejeme pri porovnaní výsledkov cenzov z roku 1970 a 1980, evidencií národných výborov 1968 a 1988 i sčítaní z rokov 1991 a 2001 doplnených sociografickým mapovaním rómskych komunít z roku 2004.

Základným poznatkom o geografickom rozmiestnení Rómov, je ich nerovnomerné osídlenie Slovenska. Najnižšie zastúpenie Rómov dokumentujú všetky vyššie uvedené zdroje na západnom Slovensku a severe stredného Slovenska. Predstavujú ho predovšetkým regióny Oravy, Kysúc, Turca, stredného Považia a Ponitria a to najmä v bývalých okresoch Dolný Kubín, Žilina, Považská Bystrica, Čadca, Prievidza, Bratislava–mesto, Topoľčany a Trnava. Naopak najvyšší počet i podiel rómskeho obyvateľstva je charakteristický pre okresy južnej časti stredného Slovenska a najmä východného Slovenska. Istou výnimkou sú okresy severovýchodnej ukrajinsko–poľskej hraničnej oblasti s bývalými okresmi Humenné a Bardejov.

O vysokej koncentrácii rómskeho obyvateľstva na východnom Slovensku svedčia obr. 7, 8 i nasledujúce fakty:

- Pri sčítaniach 1970 a 1980 ako aj evidencii národných výborov 1968 a 1988 sa zistilo, že v 13 okresoch s najvyšším podielom Rómov žilo viac ako 55 % z celkového počtu rómskeho obyvateľstva obývajúceho územie Slovenska, pričom tieto okresy predstavujú stabilný priestor tiahnuci sa od Lučenca, cez Rimavskú Sobotu, Rožňavu, Spišskú Novú Ves, Poprad, Košice – okolie, Prešov, Bardejov, Svidník, Vranov nad Topľou, Michalovce a Trebišov.

- V roku 1970 len tri okresy (Rimavská Sobota, Poprad a Spišská Nová Ves) na Slovensku mali viac ako 10 tisíc Rómov. O desať rokov neskôr už 6 okresov (Spišská Nová Ves, Rimavská Sobota, Poprad, Prešov, Rožňava a Trebišov) malo viac ako 10 tisíc Rómov a napokon v roku 1988 desať východoslovenských okresov (pozri tab. 37 v prílohe).
- Podobne v roku 1970 boli na Slovensku len 2 východoslovenské okresy (Rimavská Sobota, Rožňava), kde Rómovia tvorili viac ako 10 % obyvateľstva, v roku 1980 to boli už 4 okresy (Rimavská Sobota, Rožňava, Vranov nad Topľou a Spišská Nová Ves) a napokon v roku 1988 až 8 okresov z východného resp. južnej časti stredného Slovenska (Rimavská Sobota, Rožňava, Spišská Nová Ves, Vranov nad Topľou, Poprad, Trebišov, Košice – vidiek a Lučenec).

Výsledky sčítaní z rokov 1991 a 2001 nenadväzujú na predchádzajúce cenzy. V roku 2001 podiel rómskeho obyvateľstva ani v jednom okrese neprekročil 10 %, pričom najvyšší podiel dosiahli okresy Kežmarok (8,8 %) a Levoča (7,1 %). Najväčší rozdiel medzi cenzami z rokov 1991, 2001 a z roku 1980 je v zastúpení Rómov v príhraničných okresoch s Maďarskom (najmä Rožňava a Rimavská Sobota). Nižšie zastúpenie rómskeho obyvateľstva vysvetľuje Vaňo a Haviarová (2002) častejším hlásením sa k inej ako rómskej národnosti (voľba nielen slovenskej, ale i maďarskej národnosti).

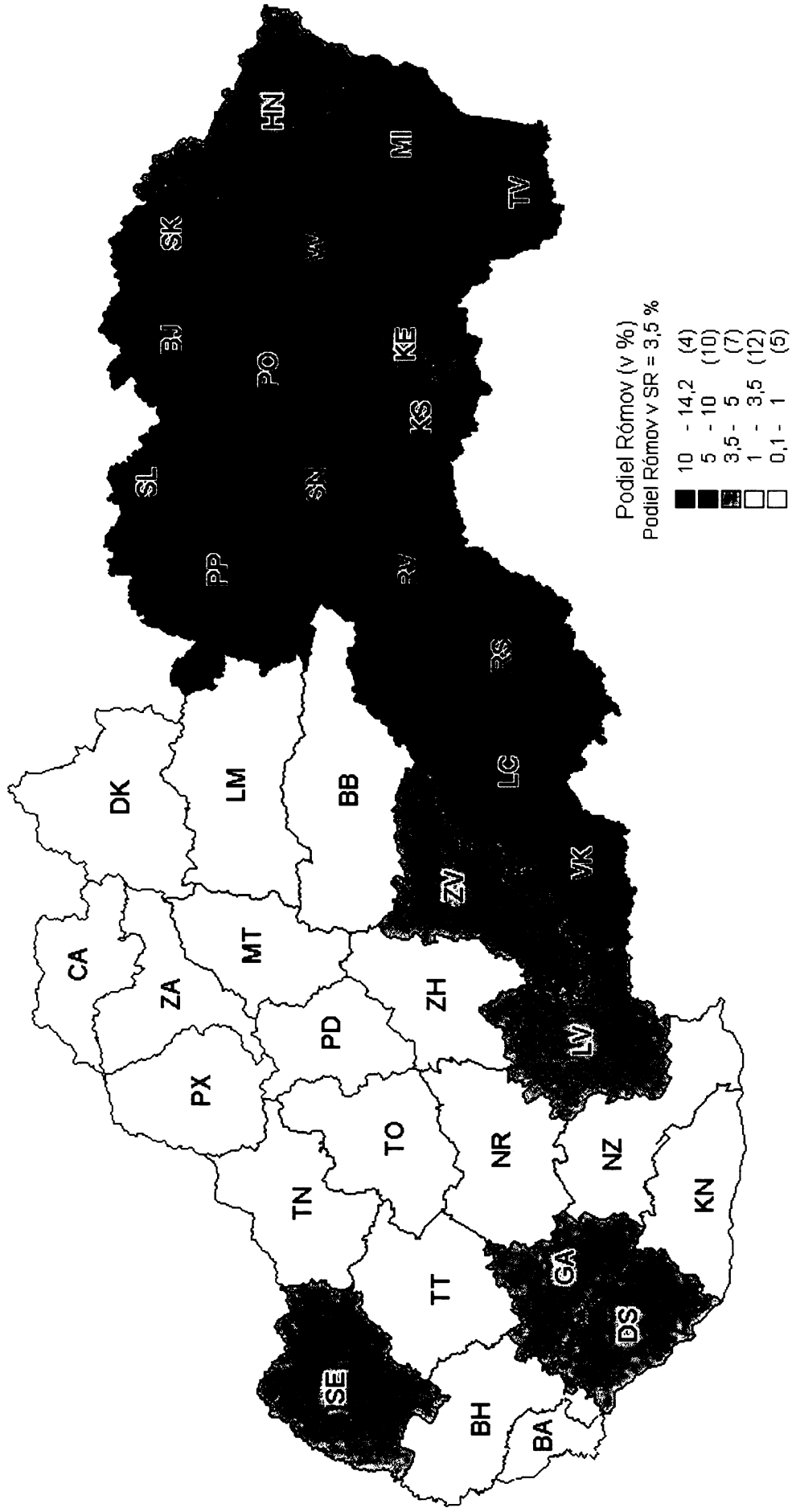
Ešte výraznejšie rozdiely v územnom rozložení rómskej populácie na Slovensku môžeme pozorovať na obecnej úrovni. Prvé predstavy o rozmiestnení rómskej populácie na obecnej úrovni nám ponúka uhorský súpis Rómov z roku 1893. Podľa neho v Uhorsku z celkového počtu 12 693 obcí Rómovia žili v 7 962 obciach (63 %), pričom usadení Rómovia boli evidovaní v 7 220 z týchto obcí. Takmer o 100 rokov neskôr v roku 1980 bolo na Slovensku 2 724 obcí, pričom Rómovia žili vo viac ako v polovici z nich (1 453 obcí; 53,3 %). Obce s najvyšším podielom rómskeho obyvateľstva administratívne patrili do vtedajších východoslovenských okresov, pričom v 15 obciach bol podiel Rómov väčší ako 50 % a až v 209 obciach mali viac ako 20 % zastúpenie.

Tab. 5: Obce s najvyšším podielom Rómov v roku 1980

Obec	Okres	Počet obyvateľov	Počet Rómov	Podiel Rómov (%)
Lomnička	Stará Ľubovňa	782	645	82,48
Vtáčkovce	Košice - vidiek	483	359	74,33
Jurské	Poprad	500	362	72,40
Stráne pod Tatrami	Poprad	585	405	69,23
Výborná	Poprad	547	348	63,62
Radnovce	Rimavská Sobota	624	364	58,33
Rakúsy	Poprad	1 190	683	57,39
Kecerovce	Košice - vidiek	1 555	877	56,40
Varhaňovce	Prešov	795	448	56,35
Jarovnice	Prešov	2 686	1 442	53,69
Sútor	Rimavská Sobota	337	178	52,82
Žehra	Spišská Nová Ves	986	518	52,54
Holumnica	Kežmarok	641	336	52,42
Bystrany	Spišská Nová Ves	1 662	849	51,08
Ihľany	Kežmarok	1 080	548	50,74

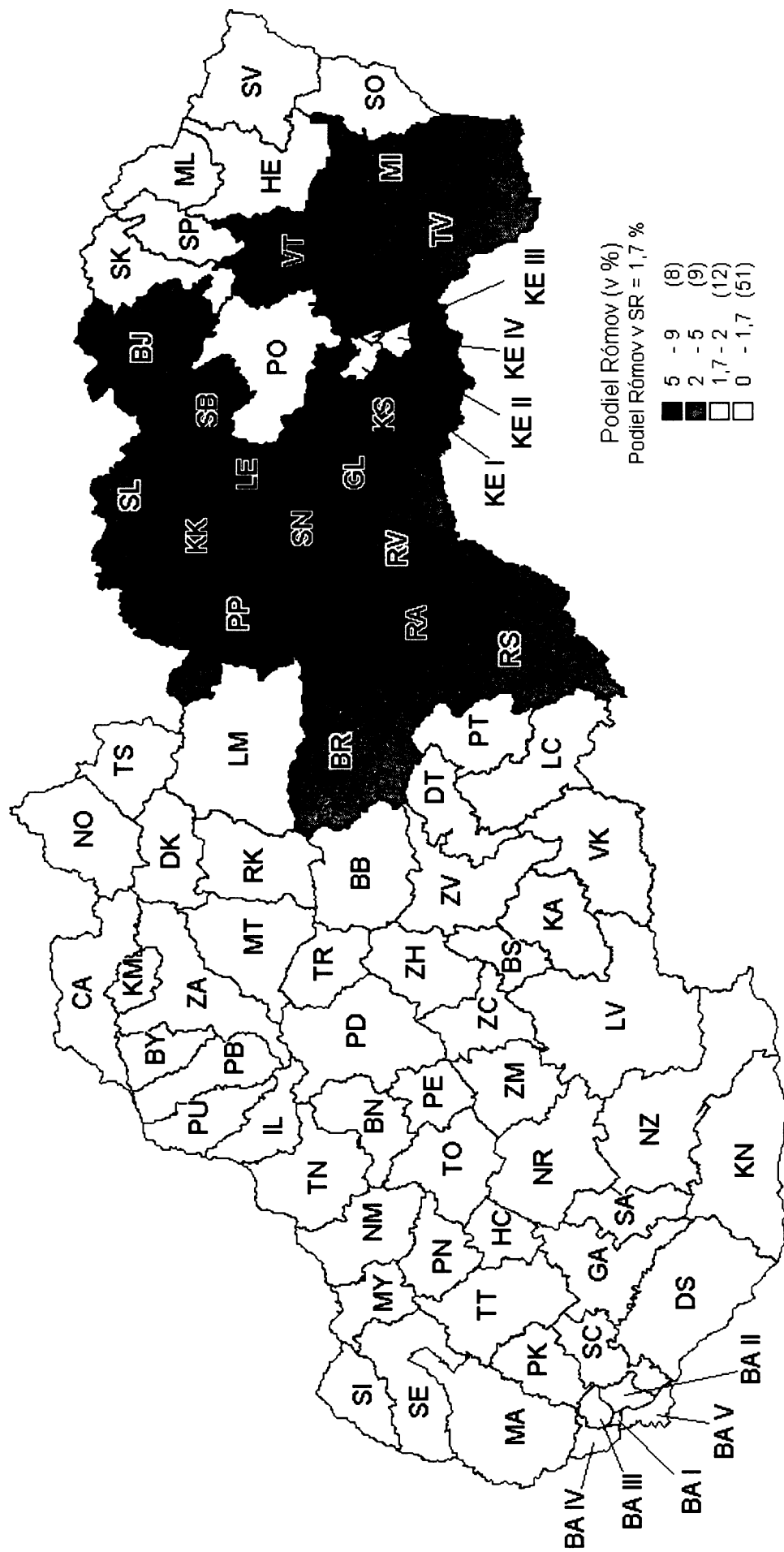
Zdroj: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980

Obr. 7: Podiel Rómov v okresoch Slovenska podľa výsledkov sčítania z roku 1980

Zdroj: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980

Obr. 8: Podiel Rómov v okresoch Slovenska podľa výsledkov sčítania z roku 2001

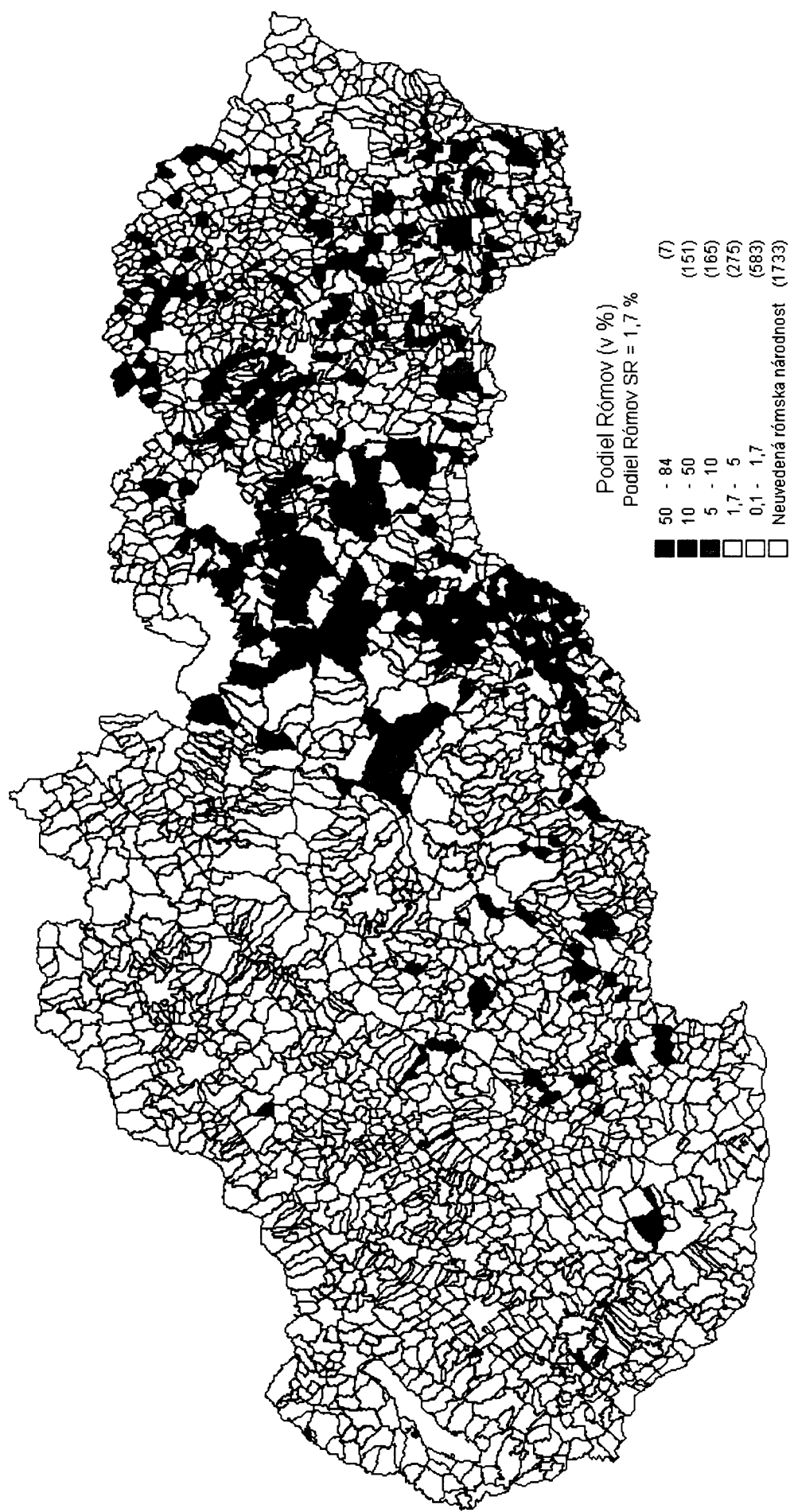

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001

Posledné údaje o priestorovom rozložení rómskej populácie na Slovensku pochádzajú zo sčítania z roku 2001 (obr. 9) a zo sociografického mapovania rómskych komún z roku 2004 (obr. 10), pričom práve posledne menovaný zdroj pravdepodobne najpresnejšie zobrazuje skutočnosť.

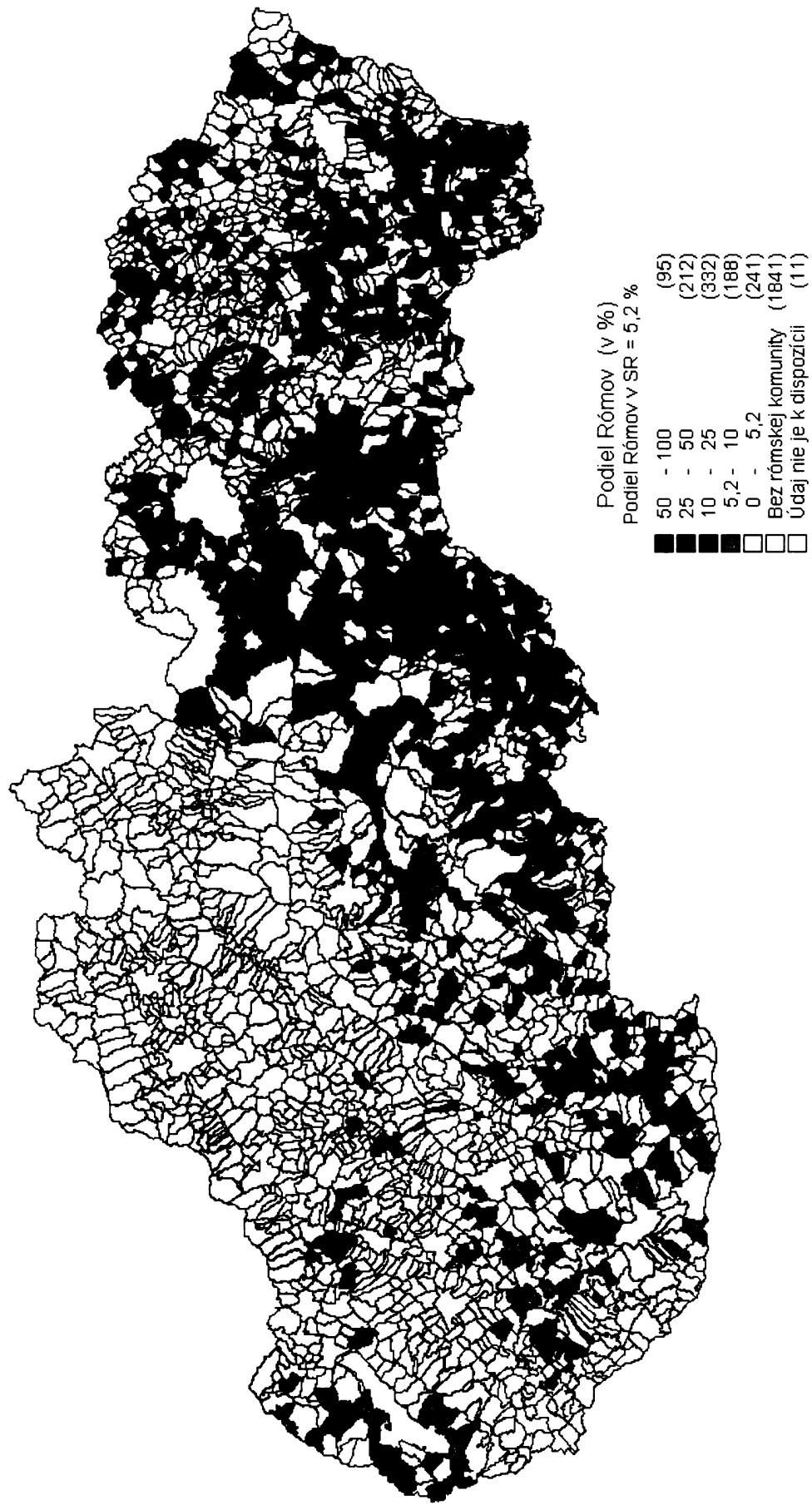
Na obr. 10 možno identifikovať niekoľko zhlukov obcí s vyšším zastúpením rómskeho obyvateľstva z celkového počtu obyvateľov obce. V južnej časti stredného Slovenska sú to skupiny obcí v okolí Filákov, ktoré nadväzujú na obce okolo Jesenského, Tornale, Jelšavy, Dobšinej a Slavca a vytvárajú tak súvislý pás tiahnucci sa historickým Gemerom. Ďalšie výrazné skupiny vznikli v podtatranskej oblasti pozdĺž toku rieky Poprad až po hranice s Poľskom, ďalej na Spiši pri rieke Hornád, v okolí Nálepkova a Medzeva vo Volovských vrchoch a tiež v povodí Hrona na strednom Slovensku. Menšie zoskupenia sú v pohorí Busov na severozápad od Bardejova v okolí hraníc s Poľskom, v povodí Malej Svinky pri Prešove, na oboch stranách Slánskych vrchov a vo Východoslovenskej rovine v priestore medzi Trebišovom, Michalovcami a hranicami s Maďarskom a Ukrajinou. V západnej časti Slovenska sa rómske obyvateľstvo koncentruje prevažne na Záhorí v obciach na hranici s Českou republikou, ďalej v kopaničiarskej oblasti Myjavskej pahorkatiny a jej okolia a najmä v obciach okresov patriacich do kultúrnej oblasti Žitného ostrova (Dunajská Streda, Galanta, Šaľa, Komárno).

Obr. 9: Podiel Rómov v obciach Slovenska podľa výsledkov sčítania 2001

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001

Obr. 10: Podiel obyvateľov rómskych komunít v obciach Slovenska v roku 2004

Zdroj: Jurásková, Kriglerová, Rybová (2004)

6.5 Rómovia podľa veľkostných skupín obcí

Rómske obyvateľstvo sa usadilo na Slovensku v minulosti predovšetkým v rurálnom prostredí, kde mohli vzniknúť aktívne pozitívne väzby so sedliackou majoritou. Aj v súčasnosti obývajú Rómovia prevažne vidiek. Dokazujú to výsledky sčítania z roku 1980, kedy vo vidieckych obciach žilo približne 60 % rómskej populácie.¹⁹ Podobné výsledky ponúkajú výsledky sociografického mapovania rómskych komunít z roku 2004. Podľa nich bývalo na vidieku približne 68 % Rómov.²⁰ Najpočetnejšie komunity rómskeho etnika žili podľa sčítania z roku 1980 hlavne v najväčších slovenských mestách Košice (8 681 Rómov), Bratislava (3 910 Rómov) a Prešov (2 007 Rómov), no aj napriek tomu tu rómske obyvateľstvo nedosahovalo ani 5 % podiel. Celkom iná situácia bola v niektorých východoslovenských a juhoslovenských menších mestách ako Levoča, Trebišov, Rožňava, Rimavská Sobota, kde žila pomerne početná rómska komunita a podiel presahoval 10 % . V roku 1980 najviac Rómov žilo v obciach náležiacich do veľkostnej skupiny 1 000–1 999. Druhou skupinou obcí boli sídla, ktorých počet obyvateľov sa pohyboval v intervale 2 000–4 999. Z celkovej rómskej populácie tu žilo viac ako 19,5 %. Vo veľkostnej skupine 500–999 malo trvalé bydlisko takmer 16 % rómskej populácie. Spolu tak obce do 5 000 obyvateľov obývalo viac ako 60 % rómskeho etnika, pričom viac ako 40 % žilo vo vidieckych obciach do 2 000 obyvateľov. Nesporne zaujímavým zistením je, že rómske obyvateľstvom len vo veľmi malej miere obýva najmenšie slovenské obce, teda obce do 200 obyvateľov. V oboch sčítaniach tu nežilo ani jedno percento z rómskej populácie. Možným vysvetlením tejto situácie je, že tieto obce väčšinou ležia v horských oblastiach, kde poľnohospodárstvo nevytvára prebytky, ktoré by umožňovali kooperáciu rómskeho etnika s miestnou populáciou, a preto sa v týchto oblastiach neagrárne rómske komunity trvalo neusadili.

Tab. 6: Rómske obyvateľstvo podľa veľkostných skupín obcí v roku 1980

Veľkostná skupina obce	Počet obyvateľov	Počet Rómov	Podiel Rómov	Podiel z celkového počtu Rómov	Kumulatívne podiely
do 199	31 393	1 490	4,7	0,7	0,7
200–499	251 267	12 704	5,1	6,4	7,1
500–999	571 374	31 887	5,6	16,0	23,1
1 000–1 999	805 247	42 328	5,3	21,2	44,2
2 000–4 999	828 688	39 083	4,7	19,6	63,8
5 000–9 999	374 260	15 517	4,1	7,8	71,6
10 000–19 999	526 944	20 787	3,9	10,4	82,0
20 000–49 999	601 537	15 702	2,6	7,9	89,8
50 000 +	1 000 458	20 355	2,0	10,2	100,0
Spolu	4 991 168	199 853	4,0	100,0	x

Zdroj: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980

¹⁹ Sčítanie v roku 2001 zachytilo v rurálnom prostredí len 43 % Rómov. Musíme si uvedomiť, že z dôvodu neúplnosti vyšetreného súboru tieto hodnoty vypovedajú len o tej skupine Rómov, ktorí deklarovali svoju príslušnosť k rómskej národnosti.

²⁰ Problémom je, že sa nepodarilo získať údaje o počte Rómov za mesto Michalovce, Bratislava a 3 sídliská Košíc, čím je podiel Rómov žijúcich na vidieku čiastočne nadhodnotený.

7. DEMOGRAFICKÉ ŠTRUKTÚRY RÓMOV NA SLOVENSKU

7.1 Štruktúra Rómov podľa pohlavia a veku

Zloženie obyvateľstva podľa veku a pohlavia patrí k základným demografickým štruktúram, pričom u rómskeho obyvateľstva je práve vo vekovej a pohlavnej štruktúre skrytá zásadná odlišnosť Rómov od ostatného obyvateľstva Slovenska.

7.1.1 Štruktúra Rómov podľa pohlavia

Podiel mužov v populácii v podstate závisí na troch rozdielnych procesoch:

1. na biologickej zákonitosti, kedy sa rodí viac chlapcov ako dievčat,
2. na diferenčnej úmrtnosti mužov a žien v priebehu života,
3. na vonkajšej migrácii.

Základným ukazovateľom umožňujúcim porovnať početný stav mužov a žien v populácii je index maskulinity (ima). V roku 1970 pripadalo v slovenskej populácii 974 mužov na 1000 žien a o 10 rokov neskôr to bolo 968 mužov. Naopak v rómskej populácii v sledovaných rokoch prevažovali muži (1022 a 1033). Aj v nasledujúcich dvoch sčítaniach bol podiel mužov v rómskej populácii vyšší ako podiel žien, čo zobrazuje tab. 7. Prevalu mužov sme tiež našli aj u populácie sledovaných rómskych obcí, kde na 1000 žien pripadalo v priebehu rokov 1996–2004 priemerne 1024 mužov. Prezentované rozdiely medzi rómskou a celoslovenskou populáciou sme testovali a vo všetkých prípadoch sú odlišnosti štatisticky významné na hladine $\alpha = 0,05$.

Tab. 7: Index maskulinity slovenskej a rómskej populácie podľa sčítaní

Rok	Rómovia	Ostatná populácia
1970	1 022	974
1980	1 033	968
1991	1 021	953
2001	1 037	944

Zdroj: SLDB 1970 a 1980, SODB 1991 a 2001

Prevalu mužskej populácie v rokoch 1970 a 1980 vysvetľuje Kalibová (1989) na základe diferenčnej úmrtnosti rómskych mužov a žien v porovnaní s úmrtnosťou nerómskeho obyvateľstva. Medzi rokmi 1970 a 1980 autorka zistila oveľa vyššiu úmrtnosť rómskych žien ako mužov v porovnaní s nerómskymi, čo bolo pravdepodobne základnou príčinou prevahy mužskej časti populácie u rómskeho obyvateľstva.

Krivky na obr. 11, 12 a 13 v prvých rokoch života dosahujú hodnoty vyššie ako 1000. S rastúcim vekom sa prevaha mužov u rómskej i celoslovenskej populácie znižuje. Odlišnosti pozorujeme nielen v ďalšom priebehu a časovaní zmien hodnôt indexu maskulinity, ale tiež medzi rokmi 1980 a 2001.

V roku 1980 nebola prevaaha mužov až do veku 10 rokov taká výrazná ako u celoslovenskej populácie. V ďalších vekových skupinách je hodnota indexu maskulinity výrazne vyššia ako 1000, pričom maximum dosahuje vo vekovej skupine 20–24. Následne postupne klesá, ale až do 60. roku života pozorujeme jeho vyššie hodnoty oproti indexu celoslovenskej populácie. Sčítanie z roku 2001 má index maskulinity približne rovnaký ako celoslovenská populácia až do 30. roku života. V ďalších vekoch sa postupne zvyšuje a maximum dosahuje vo vekovej skupine 50–54. Netradične vysoká prevaaha mužov vo veku 30–55 rokov je pravdepodobne následkom predchádzajúceho vývoja úmrtnostných pomerov. Vysoké hodnoty indexu maskulinity vo vyšších vekových skupinách sú teda pravdepodobne zapríčinené zlepšením úmrtnostných pomerov vo vekových kategóriách, ktorými práve prechádzajú početné mužské generácie, ktoré vznikli v minulom období ako dôsledok už spomínanej vyššej pravdepodobnosti úmrtnosti žien v mladom a strednom veku.²¹

Rozdiel je vidieť aj v časovaní, kedy sa hodnoty indexu maskulinity rómskej populácie vyrovnávajú vo vyššom veku s hodnotami, ktoré dosahuje nerómske obyvateľstvo a tiež kedy sa vyrovná pomer pohlaví v populácii. Kým v roku 1980 sa pomer pohlaví vyrovnal do 50. roku života a krivky maskulinity sa prekrížili s krivkou celoslovenskej populácie vo vekovej skupine 60–64, pri sčítaní v roku 2001 sa index maskulinity priblížil k hodnote 1000 až vo veku 50–59 a vyrovnal populácii Slovenska do 75. roku života.

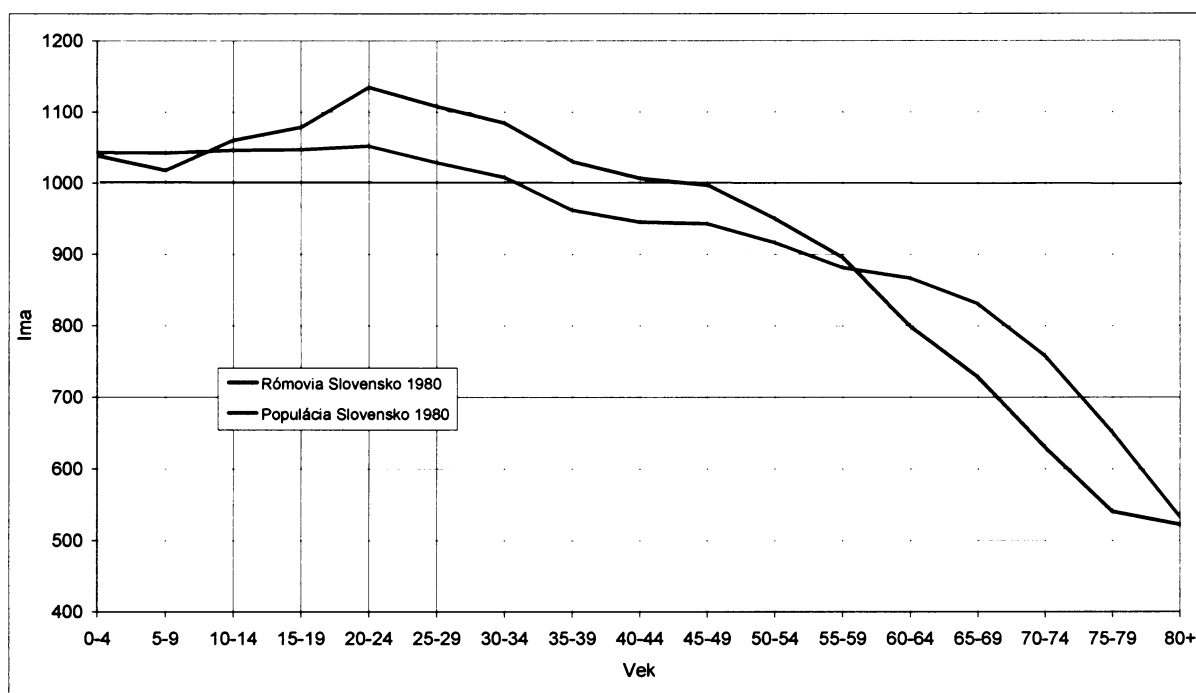
Zaujímavý je vývoj ima podľa veku u populácie skúmaných „rómskych obcí“ (pozri obr. 12), ktorý sa nápadne podobá vývoju z roku 1980. Výrazný nárast indexu už od vekovej kategórie 5–9, pričom maximum dosahuje vo vekových skupinách 15–19 a 20–24. Následný pokles a opätovný nárast je ťažko interpretovateľný bez podrobnejšej znalosti histórie jednotlivých generácií.

Ako sme uviedli na začiatku kapitoly na podiel mužov v populácii majú vplyv tri základné rozdielne procesy. Pôsobenie diferencnej úmrtnosti mužov a žien sme sa snažili nepriamo opísať v riadkoch vyššie. Druhým procesom je nerovnaký počet narodených chlapcov a dievčat, ktorý je výrazom biologickej zákonitosti. Vyjadrujeme ho tzv. ukazovateľom maskulinity narodených alebo tiež sekundárnym indexom maskulinity (ďalej sima). Sima je relatívne stabilný v čase a u väčšiny populácií podobný, pričom jeho hodnotu určil už Graunt na 1058. Pavlík a kol. (1986) i Vandeschrick (2000) ďalej dodávajú, že medzi úrovňou sima a vekom matky pri narodení dieťaťa, resp. jeho poradím pri narodení existuje nepriama závislosť a vo všeobecnosti sa pohybuje v rozpätí 1040–1070. Problémom však je, že u rómskej populácie Slovenska nedisponujeme údajmi, aby sme sima mohli merať. Na mikroregionálnej úrovni pre „rómske obce“ v rokoch 1996–2004 môžeme priemernú hodnotu sima vyčísliť na 1035. Jej nižšia hodnota oproti uvedenému intervalu je pravdepodobne zapríčinená častejšími pôrodmi vyššieho poradia o čom sa môžeme presvedčiť v kapitole 9 Pôrodnosť rómskeho spoločenstva na Slovensku.

Podobne aj vplyv vnútornej migrácie na ima je v dôsledku neexistencie údajovej základne nemerateľným faktorom. Na jej pôsobenie môžeme usudzovať len nepriamo. V roku 1970 bola maskulinita Rómov v ČSR vyššia ako tomu bolo v SSR (1038 v ČSR a v SSR 1022), čo pravdepodobne bolo spôsobené práve migráciou.

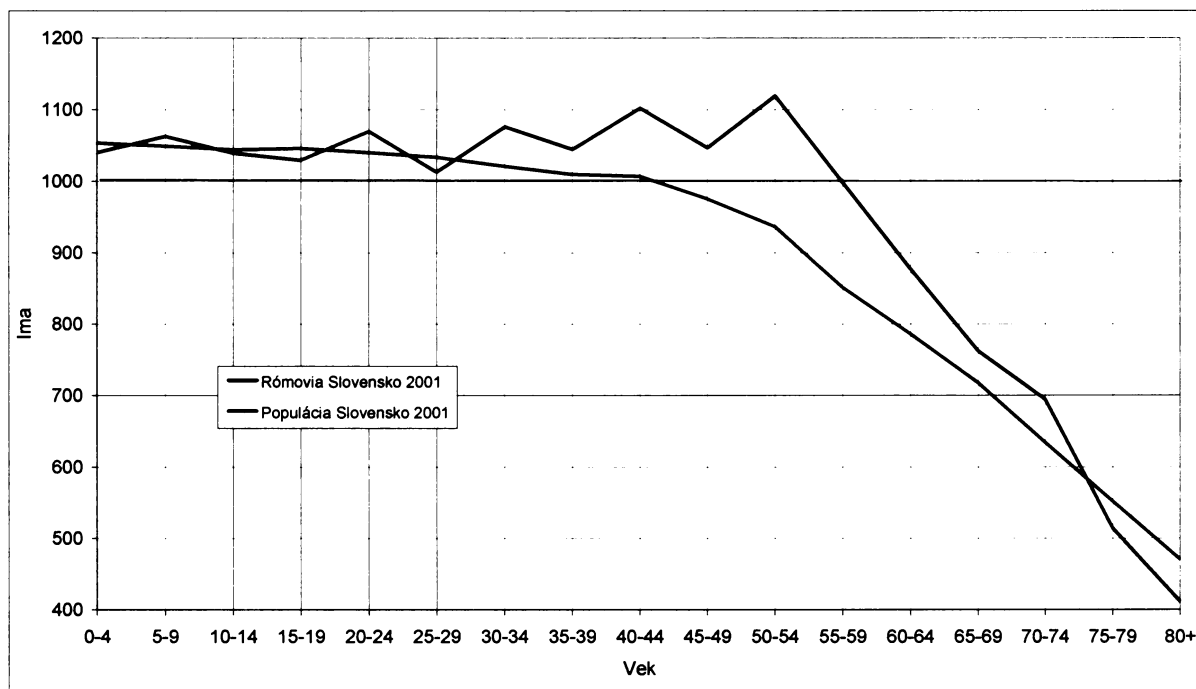
²¹ Otázkou zostáva do akej miery sú zistené štruktúry zo sčítania 2001 reprezentatívne, čím by výrazne mohli ovplyvniť hodnoty skúmaného indexu.

Obr. 11: Index maskulinity podľa veku v roku 1980

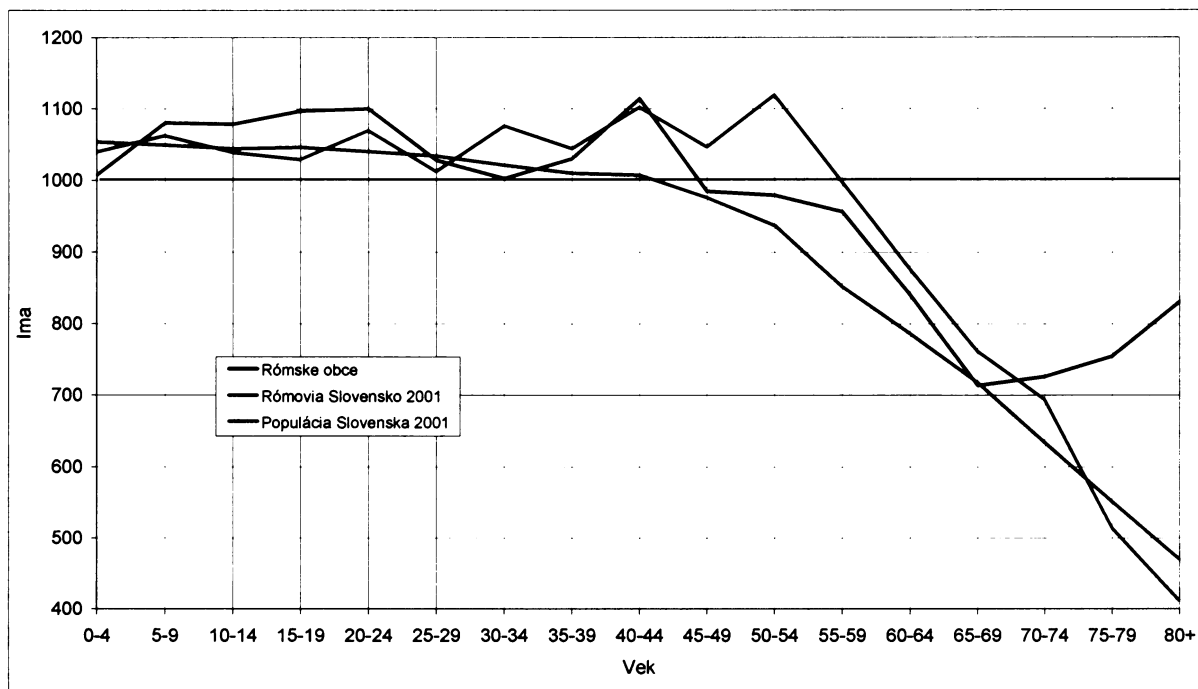
Zdroj: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980

Obr. 12: Index maskulinity podľa veku v roku 2001

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001

Obr. 13: Porovnanie indexov maskulinity populácie „rómskych obcí“ v rokoch 1996–2004 s Rómami a populáciou Slovenska podľa sčítania 2001

Zdroj: ŠÚ SR 1996-2004, vytriedené vo VDC, upravil autor; SODB 2001

7.1.2 Veková štruktúra Rómov na Slovensku

Veková štruktúra k určitému okamihu charakterizuje demografickú históriu danej populácie. Je odrazom úrovně demografických procesov a migrácií v minulosti, ktoré sú ovplyvnené udalosťami v politickej, socioekonomickej sfére života a zároveň tak predstavuje základ budúceho demografického vývoja. Pre rómske obyvateľstvo na Slovensku je použiteľná pre charakteristiku vekovej štruktúry údajová báza zo sčítaní 1970, 1980, 1991, 2001 a čiastočne i zo špeciálnych súpisov z roku 1893 a 1924.

Evidencia z konca 19. storočia je považovaná za najhodnotnejšiu a najkvalitnejšiu zdroj informácií o vekovom zložení Rómov z obdobia pred 2. svetovou vojnou. Výhodou spomínaného celouhorskeho súpisu je možnosť porovnať získané údaje s vekovým rozložením nerómskeho obyvateľstva Uhorska. Výsledky súpisu prezrádzajú u rómskej populácie Uhorska progresívny typ vekovej štruktúry, s vysokým podielom detskej – predreprodukčnej zložky (tvorila takmer 40 %) a veľmi nízkym zastúpením osôb starších ako 60 rokov (predstavovali 6,2 %).

Najväčší rozdiel oproti súčasnosti bolo možné pozorovať pri porovnaní s ostatným obyvateľstvom. Demografická revolúcia sa v krajinách bývalého Uhorska naštartovala s určitým časovým oneskorením oproti hospodársky vyspelým krajinám západnej Európy. Prezrádzajú to aj údaje zo súpisu, podľa ktorých sa vekové zloženie celej populácie v Uhorsku na konci 19. storočia takmer vôbec nelíšilo od rómskej minority. Uvedenú skutočnosť prezentuje tab. 8. Z nej ďalej môžeme vyčítať, že v prípade kočovných Rómov je zastúpenie detí výraznejšie ako u ostatných „typov“ a celej populácie Uhorska. V súvislosti s touto odlišnosťou poznamenáva Mann (1992) a Džambazovič

(2001), že miera kultúrnej a ekonomickej vyspelosti lokálneho spoločenstva súvisela s pozitívnymi a častými vzťahmi rómskej komunity s majoritnou populáciou.

Tab. 8: Veková štruktúra jednotlivých „typov“ rómskej populácie a celej populácie Uhorska podľa súpisu z roku 1893 (v %)

Vek	Usadení		"Polousadení"		Kočovní		Rómovia spolu		Obyvateľstvo Uhorska spolu	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
0–5	17,9	17,5	18,4	19,8	20,9	22,6	17,8	17,8	17,0	16,5
0–14	39,5	38,6	39,6	40,6	47,7	46,1	39,3	38,9	37,2	36,2
15–29	21,6	24,1	23,3	27,9	19,4	24,3	22,3	24,4	22,9	24,7
30–59	32,2	31,1	32,0	27,7	28,4	25,3	32,0	30,7	33,0	32,0
60+	6,7	6,5	5,1	3,8	4,4	4,4	6,4	5,9	6,9	7,1

Zdroj: Džambazovič (2001)

Evidencia Rómov podľa domovskej príslušnosti z roku 1924 prináša takmer identické výsledky ako súpis z konca 19. storočia (pozri tab. 9). Štruktúra vekových intervalov v evidencii síce nedovoľuje detailnejšie sledovať zastúpenie vekových skupín staršieho obyvateľstva, no umožňuje porovnať podiel detskej zložky v jednotlivých župách. Z tab. 9 vyplývajú nasledujúce skutočnosti. Najmenší podiel predreprodukčnej zložky rómskeho obyvateľstva mala Martinská župa, ktorá zároveň vykazovala aj najmenšie zastúpenie rómskych detí do 3 rokov. Príčinu treba hľadať v početnosti rómskeho etnika a v stupni koncentrácie, keďže tu žili len necelé 4 % z evidovaných Rómov na Slovensku a ani v jednom okrese nedosahovali 1 % z celkovej populácie.

Tab. 9: Zastúpenie detskej zložky v župách na Slovensku podľa evidencie z roku 1924

Župa	Pohlavie / Veková skupina			
	Muži	Ženy	Muži	Ženy
	0–3		0–14	
Bratislavská	12,0	11,5	38,9	35,9
Nitrianska	14,1	9,6	34,9	36,1
Martinská	10,3	11,0	33,9	30,8
Zvolenská	12,0	11,6	38,7	36,1
Liptovsko–Mikulášska	15,0	12,9	40,4	37,8
Košická	14,9	15,0	42,7	39,6
Rómovia spolu	13,6	13,0	40,3	37,4

Zdroj: Nečas (1998)

V ostatných župách sa podiel detí do 14 rokov pohyboval okolo 40 %, pričom výnimku tvorili len Nitrianska župa, ktorá vykazovala pomerne nízke hodnoty a Košická župa, kde nastal práve opačný jav. V prípade Košickej župy hlavnú úlohu pravdepodobne zohral faktor početnosti a koncentrácie rómskeho obyvateľstva, keďže v tejto oblasti Slovenska žilo 37 % evidovaných Rómov a v niektorých okresoch dosahoval podiel rómskeho etnika 5–6 %. Výsledky Nitrianskej župy sú ovplyvnené neúplnosťou evidencie. Do súpisu boli prevažne zahrnuté len okresy, ktoré v súčasnosti vykazujú nízke hodnoty podielu Rómov a naopak neboli zahrnuté tie okresy, ktoré obývajú početné rómske

komunity. Pre hodnotenie vekovej štruktúry rómskeho obyvateľstva na Slovensku z pohľadu úplnosti, presnosti a kvality dát, sú najvhodnejšie údaje získané zo sčítaní z rokov 1970 a 1980. Dôležitým z pohľadu populačného vývoja rómskej komunity je zastúpenie osôb v jednotlivých vekových skupinách z úhrnu obyvateľstva a najmä ich vzájomné relácie.

V roku 1970 tvorili deti do 14 rokov v rómskej populácii takmer 49 %, podiel Rómov v reprodukčnom veku (15–49) predstavoval 42 % a len 9 % podiel pripadal na obyvateľov starších 50 rokov. U nerómskej populácie bola situácia výrazne odlišná. Predreprodukčná zložka obyvateľstva predstavovala len 26 %, čo bolo približne 1,9–krát menšie zastúpenie ako u Rómov. Rozdiel v úmrtnostných pomeroch medzi nerómskym a rómskym obyvateľstvom sa hlavne preukázal v zastúpení poreprodukčnej skupiny obyvateľstva. Vo veku nad 50 rokov žilo v majoritnej populácii až 23 % osôb (2,5–krát viac ako u rómskej populácie).

Výrazné zmeny v zastúpení jednotlivých vekových skupín u rómskeho obyvateľstva nenastali ani v nasledujúcich dvoch sčítaniach (pozri tab. 10). Pozorujeme tu mierny pokles zastúpenia detskej zložky, hlavne medzi rokmi 1970 a 1980 a nárast reprodukčnej časti populácie pri stagnácii, resp. poklese obyvateľstva nad 50 rokov. Zníženie podielu poreprodukčnej zložky obyvateľstva medzi rokmi 1980 a 1991 je výsledkom demografických zmien, ktoré prebehli v slovenskej populácii počas druhej svetovej vojny a u rómskej populácie i tesne po nej. Tie negatívne vplývali na početnosť generácií narodených v tomto období, ktoré sa práve na začiatku 90. rokov dostávali do poreprodukčnej vekovej skupiny.

Zmeny v reprodukčnom správaní, ktorých počiatky už bolo možné dedukovať z výsledkov sčítaní 1970 a 1980 sa výrazne prejavili vo vekovej štruktúre rómskeho obyvateľstva v roku 2001. Oproti roku 1970 klesol podiel detskej zložky približne o 10 %, za takmer rovnakého nárastu reprodukčnej zložky obyvateľstva. Podiel poreprodukčnej časti obyvateľstva sa však ale za 30 rokov výrazne nezmenil, ako to dokumentuje tab. 10.

Uvedené zistenia predstavujú len časť problému. Rómske obyvateľstvo je výrazne heterogénne a odzrkadľuje sa to aj vo vekovej štruktúre (pozri tab. 11). Z hľadiska regionálnej diferenciacie bolo v roku 1980 a 2001 najvyššie zastúpenie detí do 14 rokov vo Východoslovenskom kraji, kde predstavovali viac ako 46 %, resp. 42 % z celkového počtu Rómov. Naopak najnižší podiel mala predreprodukčná zložka v oboch rokoch v Západoslovenskom kraji. V poreprodukčnej vekovej skupine také výrazné rozdiely nezaznamenávame, hoci aj tu, ako to môžeme vidieť v tab. 11, najviac seniorov žilo v Západoslovenskom kraji a najmenej sa veku nad 50 rokov dožívali Rómovia vo Východoslovenskom kraji.

Z doterajších komparácií rómskeho obyvateľstva v bývalých krajoch Slovenska môžeme usudzovať na pomalší priebeh demografickej revolúcie a určitú konzerváciu reprodukčného správania predovšetkým v komunitách na východnom Slovensku. Svedčí o tom aj dynamika zmien zastúpenia jednotlivých hlavných vekových skupín medzi rokmi 1980 a 2001. Kým v západnom a strednom Slovensku rómske komunity zaznamenali výrazný nárast podielu reprodukčnej, resp. reproduktívnej zložky na úkor predreprodukčnej, na východnom Slovensku tieto zmeny prebiehajú len pozvoľne a oproti západnému Slovensku zaostávajú zhruba o dve desaťročia.

Tab. 10: Porovnanie hlavných vekových skupín rómskej a celoslovenskej populácie podľa výsledkov sčítaní 1970–2001

Vek	Rok							
	1970		1980		1991		2001	
	Rómovia	Populácia SR	Rómovia	Populácia SR	Rómovia	Populácia SR	Rómovia	Populácia SR
0-14	48,7	26,4	43,6	25,4	43,4	24,7	38,9	18,7
15-49	42,3	50,5	47,2	49,6	49,1	50,9	52,7	54,2
15-59	46,2	59,3	52,3	60,8	53,0	60,4	57,5	65,5
50+	9,0	23,1	9,0	25,0	7,6	24,4	8,4	27,1
60+	5,1	14,3	4,1	13,8	3,6	14,9	3,6	15,8

Zdroj: Sčítania v rokoch 1970-2001

Tab. 11: Regionálna diferenciácia vekovej štruktúry rómskeho obyvateľstva na Slovensku v roku 1980 a 2001

Vek	1980						2001					
	Západ. kraj		Stred. kraj		Východ. kraj		Západ. kraj		Stred. kraj		Východ. kraj	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
0-14	39,7	38,7	40,9	40,4	46,4	46,7	28,9	30,4	33,6	32,4	42,3	41,9
15-49	50,4	47,9	49,6	47,6	46,7	44,6	60,0	56,6	56,1	56,1	51,1	50,6
15-59	56,1	54,5	55,1	53,7	51,0	49,4	66,6	63,6	62,8	62,4	55,2	54,5
50+	9,9	13,4	9,5	11,9	6,9	8,7	11,1	13,1	10,3	11,4	6,6	7,6
60+	4,2	6,8	3,9	5,8	2,6	3,9	4,5	6,1	3,7	5,2	2,5	3,6

Zdroj: Cigánske obyvateľstvo SSR (1984)

Najlepší a najnázornejší nástroj demografov na vyjadrenie vekovej štruktúry je tzv. veková pyramída, čiže dvojitý histogram konštruovaný zvlášť za mužov a ženy v zvolených vekových intervaloch. Vekové zloženie je výsledkom populačného vývoja rómskeho etnika za posledných približne 80–90 rokov.

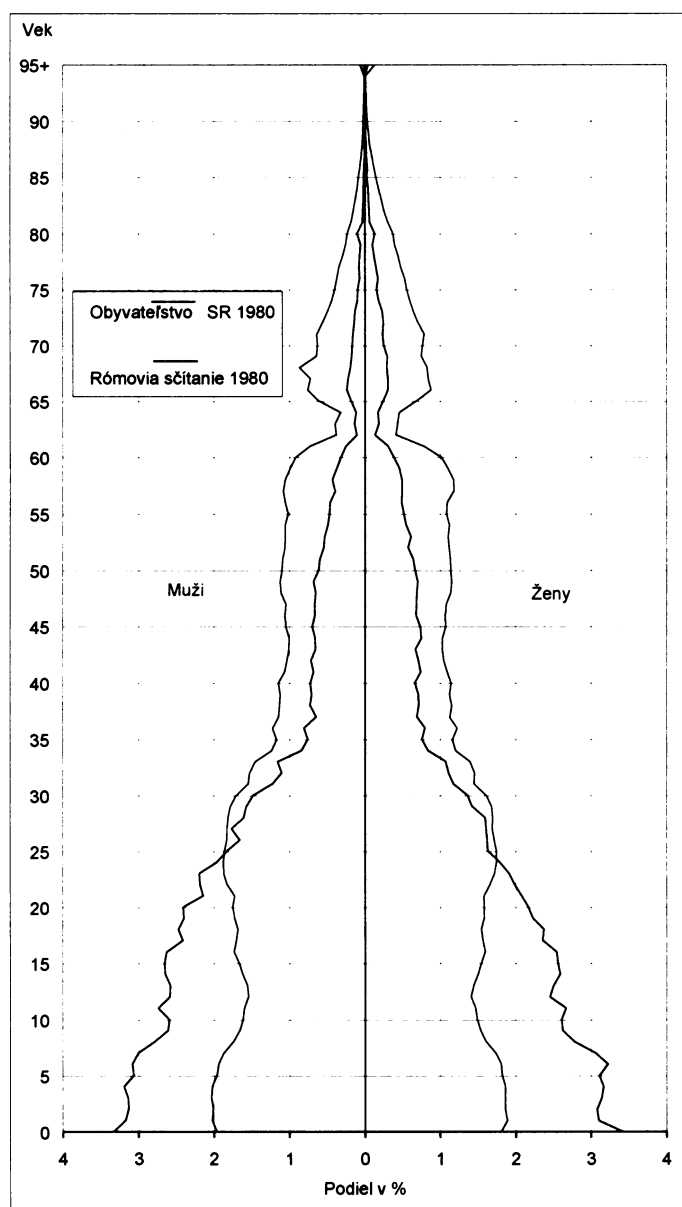
Odlišnosti vekového zloženia rómskej a slovenskej populácie si názorne ukážeme na grafe 4. Rýchly pohľad na pyramídy nám ukáže, že sa navzájom jasne líšia šírkou základne a vrcholu. V prípade Rómov je základňa široká a vrchol pretiahnutý a úzky. Ďalej je pre ňu charakteristický pomerne pravidelné klesanie početných stavov. V prípade celoslovenskej populácie je základňa zúžená a vrchol je mohutnejší. Vysvetlenie týchto rozdielov v tvare je z pohľadu demografie pomerne jednoduché:

- 1) podiel osôb v mladšom veku, ako sme si vyššie ukázali, tvorí významnú časť v rómskej populácii a naopak staršie osoby sú zastúpené len nepatrne
- 2) v populácii Slovenska mladšie osoby postupne strácajú svoj početný význam na úkor staršieho obyvateľstva – populácia Slovenska postupne starne.

Príčinou uvedených situácií sú rozdiely v demografickej reprodukcii rómskej a slovenskej populácie. Rómska sa vyznačuje vysokou pôrodnosťou modifikovanou vysokou úmrtnosťou, predovšetkým v dojčenskom a detskom veku s nízkou strednou dĺžkou života pri narodení. Takýto typ reprodukčného správania je výrazne extenzívny, s vysokým počtom jedincov v mladom veku (široká základňa) a postupným zužovaním s narastajúcim vekom

V rómskej i slovenskej populácii pri podrobnejšom pohľade pozorujeme na vekovej pyramíde zárezy. Vekové skupiny s výrazne menším alebo väčším početným stavom predstavujú základné body pre študovanie histórie skúmanej populácie. Najvýraznejšiu nerovnosť vidíme na vekovej pyramíde z roku 1980 vo vekovom intervale 61–66. Predstavuje odozvu populácie na nepriaznivé podmienky pre reprodukciu, ktoré vytvorila 1. svetová vojna. Podobne reagovala rómska menšina počas 2. svetovej vojny a tesne po jej skončení. Potvrdzujú to menej početné skupiny vo veku 21–25, ktoré ovplyvnili aj migračné pohyby rómskeho etnika do susedného Česka. Ďalšie nerovnosti vo vekovej štruktúre rómskeho etnika sú zapríčinené zaokrúhľovaním veku. Mnohí Rómovia si nepamätajú presne nielen koľko rokov majú oni sami (platí to predovšetkým u staršej vrstvy populácie), ale ani ako staré sú ich deti, a preto pri sčítaniach často uvádzajú vek končiaci nulou alebo päťkou.

Obr. 14: Veková štruktúra slovenskej a rómskej populácie podľa sčítania z roku 1980

Zdroj: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980, Cigánske obyvateľstvo SSR (1984)

Všetky populácie na svete prešli alebo postupne prechádzajú zmenami reprodukčného správania, ktoré sú súhrne označované ako demografická revolúcia (1.demografický prechod, tranzícia). Vyznačuje sa prechodom od extenzívnej formy reprodukcie s vysokou pôrodnosťou a vysokou úmrtnosťou k intenzívnej forme charakterizovanou nízkou pôrodnosťou a nízkou úmrtnosťou. Majoritná populácia demografickú revolúciu zavŕšila po druhej svetovej vojne a v súčasnosti čelí procesu demografického starnutia. Vplyvom nízkej úrovne plodnosti sa základňa vekovej pyramídy zúžila a v dôsledku predlžovania strednej dĺžky života pri narodení sa viac ľudí dožíva vyššieho veku a tým sa vrchné časti rozširujú.

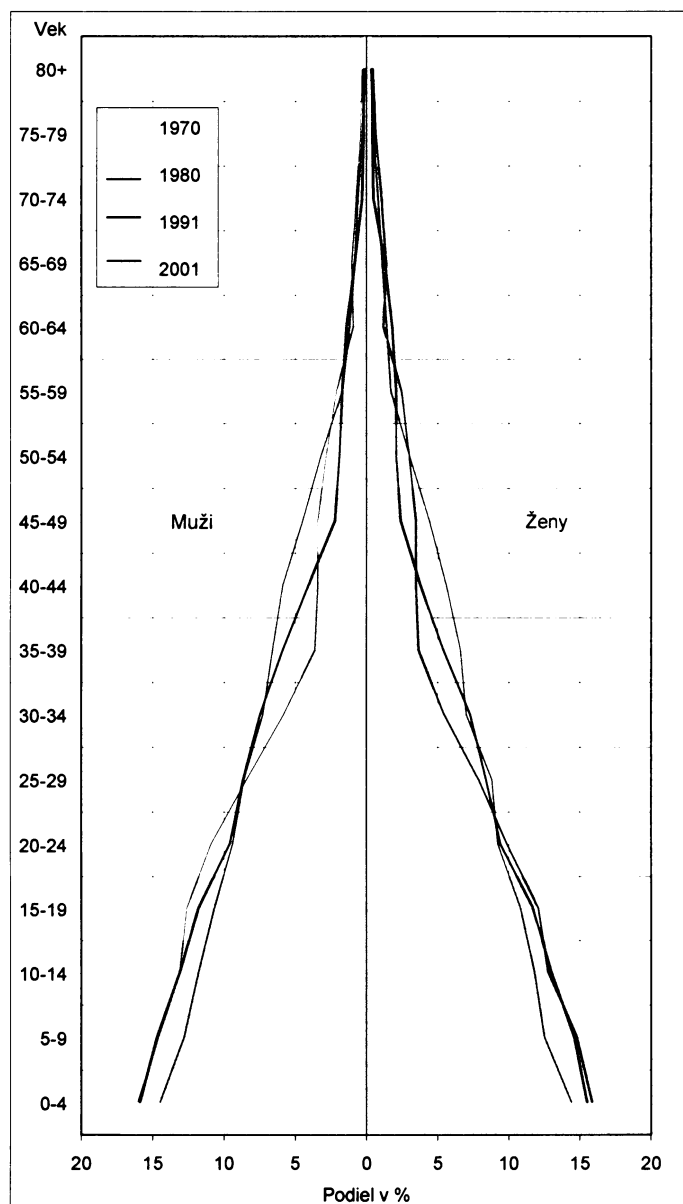
Pyramídálny tvar dvojitého histogramu sa teda dynamicky vyvíja. Ide o vývoj, ktorý postupne zasiahol alebo zasiahne všetky populácie na svete, rómska nie je výnimkou. Lepší pohľad na vývoj vekovej štruktúry rómskej populácie nám ponúka obr. 15 porovnávajúci vekové zloženie Rómov na Slovensku v rokoch 1970, 1980, 1991 a 2001. Už na prvý pohľad je možné vidieť tri základne zmeny medzi rokmi 1970 a 2001. Prvou je postupná strata nepravidelností vo vekovej štruktúre, ktoré sme opísali vyššie. Predovšetkým zárez z prvej svetovej vojny je v roku 2001 už nepozorovateľný. Hlavnou príčinou je nízka stredná dĺžka života týchto generácií, ktoré ešte u majoritnej populácie môžeme pozorovať. Podobne aj vplyv 2. svetovej vojny sa postupne z rovnakých príčin vytráca, a tak sa dvojitý histogram v roku 2001 už oveľa viac podobá pyramíde. Výrazné zmeny zaznamenala pyramída aj v šírke, a to nielen v spodnej, ale aj v strednej časti. Kým zmena reprodukčného správania a postupný pokles plodnosti rómskych žien zapríčinil zúženie pyramídy v základni, zlepšovanie úmrtnostných pomerov spôsobilo postupné rozšírenie prevažne stredných intervalov (od 25 do 55 roku) vekovej pyramídy. Vrchná časť (vo veku 60+) zostáva už takmer 30 rokov nezmenená, pričom v najbližšom desaťročí aj pri určitom predpokladanom zlepšení úmrtnostných pomerov ju budú ovplyvňovať málopočetné generácie narodené počas 2. svetovej vojny a krátko po jej skončení.

Z hľadiska dynamiky a časovania spomínaných zmien môžeme z obr. 15 vyvodit' nasledujúce závery:

- počiatky zmien vekovej pyramídy treba hľadať niekde medzi rokmi 1970 a 1980, kde došlo k miernemu rozšíreniu vekových kategórií 20–35,
- zlepšenie úmrtnostných pomerov medzi rokmi 1970 a 1991 skôr ovplyvnilo tvar vekovej pyramídy ako zmeny reprodukčného správania (čo je v súlade s teóriou demografickej revolúcie) a ovplyvnili predovšetkým vekové skupiny od 25 do 40 rokov,
- zlepšenie úmrtnostných pomerov vo vekových skupinách nad 40 rokov sa výrazne prejavuje v poslednom desaťročí – svedčí o tom rozšírenie vekových skupín 40–55 rokov,
- zmeny v reprodukčnom správaní sa zreteľnejšie podpisujú na tvare vekovej pyramídy až medzi rokmi 1991–2001.

Rómske obyvateľstvo je značne diferencované z pohľadu vekovej štruktúry jednak regionálne, ako ukazuje tab. 11, ale tiež v rámci jednotlivých typov komunít. Potvrdzujú to výsledky práce Manna (2000) a nášho terénneho šetrenia konfrontovaného s populáciou „rómskych obcí“ (pozri obr. 16, 17 a tab. 12).

Obr. 15 : Vývoj vekovej štruktúry Rómov na Slovensku v rokoch 1970–2001

Zdroj: Cigánske obyvateľstvo SSR (1974, 1984); SODB 1991 a 2001

Segregované rómske komunity sa vyznačujú vyšším podielom detskej zložky ako separované. Práve v tejto zložke nachádzame najväčšie odlišnosti, a to nielen v porovnaní s majoritnou populáciou ale tiež medzi jednotlivými typmi komunit. Kým u prvého typu (ráta sa k nemu i populácia „rómskych obcí“) predstavovali deti do 14 rokov takmer 50 % resp. viac ako 40 % populácie, u separovaných komunit (spolu s obyvateľstvom osád skúmaných počas terénneho šetrenia) s častejšími stykmi s majoritným obyvateľstvom, to bolo viac ako 30 % resp. 37 %. Obdobné diferenciácie sledujeme pri zastúpení osôb starších 50 rokov. U separovaných komunit je ich zastúpenie takmer 3–krát vyššie ako u segregovaných.²²

²² Problém je v tom, že v „rómskych obciach“ pravdepodobne žije časť (približne 5 %) starších ľudí nerómskeho pôvodu, ktorí výrazne ovplyvňujú vekovú štruktúru tejto populácie.

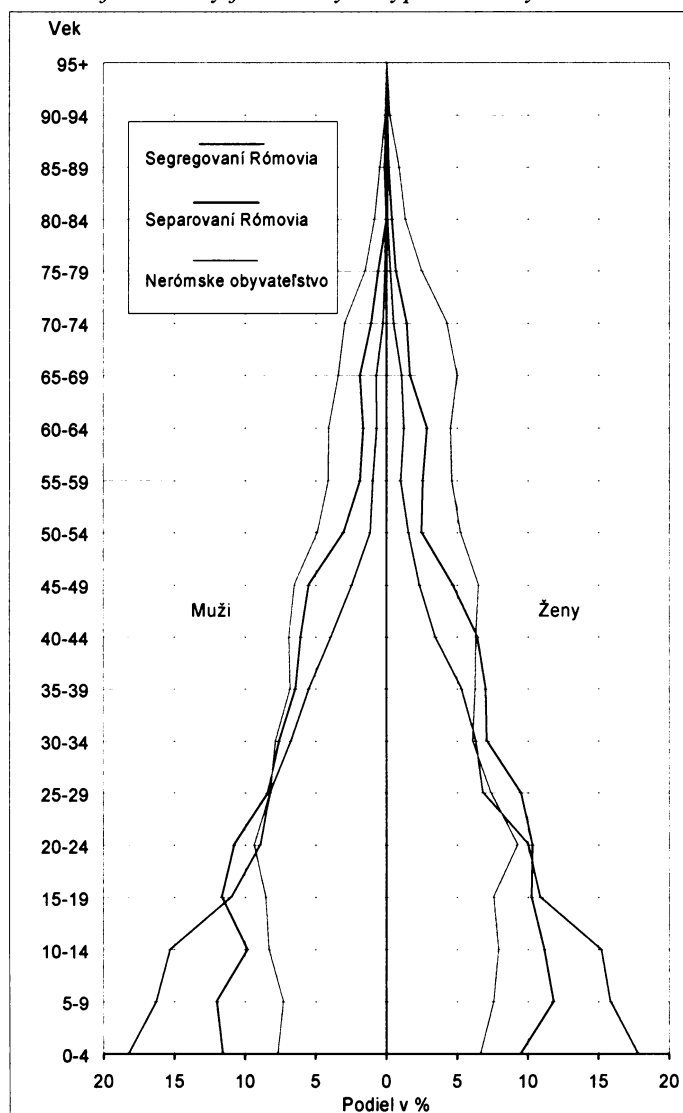
Všeobecne môžeme vysloviť záver, že s posunom integrácie od segregovaných cez separované až k integrovaným komunitám, pozorujeme výrazné zmeny vo vekovej štruktúre, resp. v zastúpení jednotlivých vekových kategórií, čo je odrazom celkových rozdielov v reprodukčnom správaní predovšetkým úrovne procesu pôrodnosti.

Tab. 12: Základné vekové skupiny vybraných typov rómskych komunit na Slovensku v druhej polovici 90. rokov a začiatku 21. storočia

Vek	Segregovaní		Separovaní		„Rómske obce“		Terénny výskum	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
0–14	49,7	48,9	33,4	32,5	41,6	40,6	37,7	36,9
15–49	46,5	45,2	56,3	55,2	46,8	45,5	53,9	53,4
50+	3,8	5,9	10,3	12,3	11,6	13,9	8,4	9,6

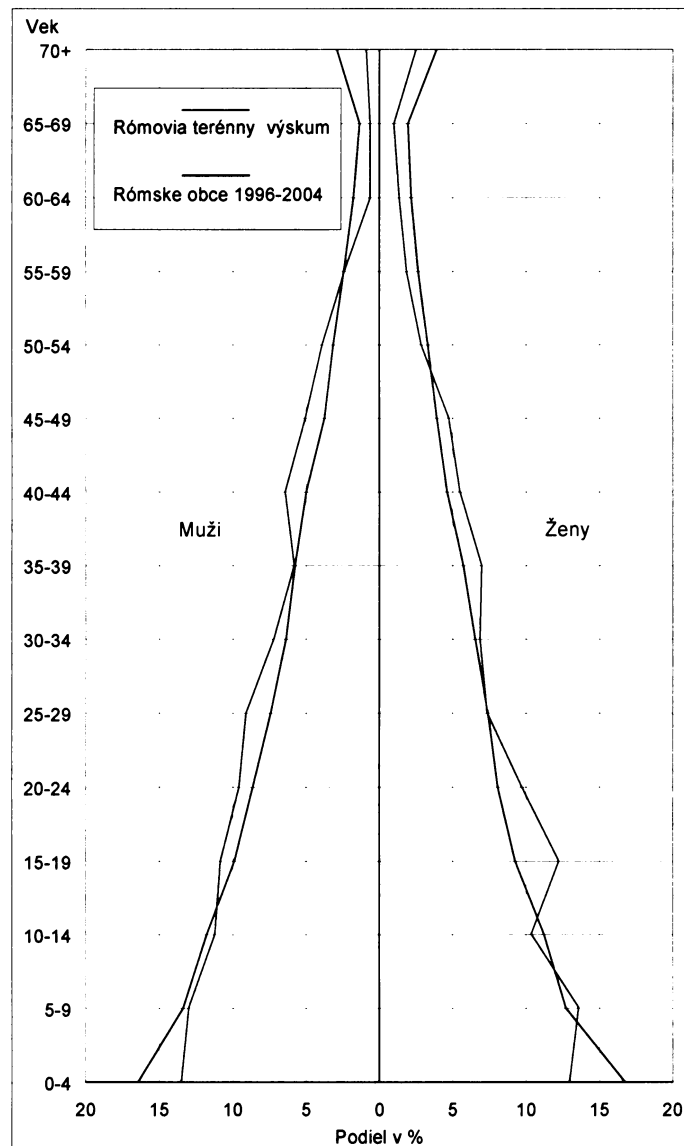
Zdroj: Vaňo (2002); ŠÚ SR 1996-2004, triedené vo VDC, upravil autor

Obr. 16: Diferenciácia vekovej štruktúry jednotlivých typov rómskych komunit na Spiši

Zdroj: Mann (2000)

Obr. 17: Porovnanie vekovej štruktúry Rómov z terénneho výskumu a populácie „rómskych obcí“

Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor

7.2 Rómska rodina a štruktúra Rómov podľa rodinného stavu

Rodina je základnou a najdôležitejšou sociálnou inštitúciou spĺňajúcou v živote každého jedinca veľmi dôležité funkcie. Na rodinu ako inštitúciu sú viazané takmer všetky sociokultúrne regulačné mechanizmy, preto je poznanie rodiny aj zdrojom informácií o prijímaných normách, hodnotách a vzorcoch správania. Rodina je predovšetkým u rómskych komunit vnímaná ako veľmi dôležitá hodnota, ktorá má pre jej členov prokreatívne, sociálno–zabezpečovacie, emociálno–ochranné a výchovno–sociálne funkcie. Dôležitosť rodiny v rómskom etniku zvyrazňuje fakt, že rómske spoločenstvo predstavuje exteritoriálnu etnickú skupinu v inoetnickom prostredí, pričom práve rodina umožnila preklenúť tento problém a poskytla určité formy bezpečia a pomoci (Dubayová, 1994).

7.2.1 Vznik rodiny v rómskej komunite

Uzavretie manželstva predstavuje v životnej dráhe rómskeho páru dôležitý medzník. Predchádza mu výber životného partnera, ktorý je v prevažnej miere ponechaný na slobodnej vôli syna – budúceho ženícha. Vo všeobecnosti sa uprednostňuje žena z vlastného lokálneho spoločenstva – osady. Pri interlokálnych pytačkách sa zohľadňuje socioekonomické postavenie rodiny potencionálnej nevesty.

„...keď si chlapec nájde dievča musí sa najprv opýtať matky, či súhlasí s jeho výberom. Ak však rodičia nesúhlasia nemá chlapec veľa možností. Bud' sa s ním rozíde alebo spolu utečú k rodičom dievčata alebo príbuzným chlapca.“

Uzatvorenie manželstva sa v komunite uskutočňuje obradom nazývaným mangavipen (doslovný preklad pytačky). Po obrade nevesta vo väčšine prípadov nasleduje svojho manžela do jeho domu, prípadne do obydlija jeho rodiny, v ktorom žije.²³ V rámci jednotlivých rómskych komunít existovali určité odlišnosti pri obrade. Najvýraznejšie sa odlišovali podmienky medzi usadenými slovenskými a donedávna kočovnými valašskými Rómami. Vlachika Roma vyžadovali pri uzatváraní manželstva panenskú čistotu nevesty, za ktorú rodine nevesty platili nemalé finančné odškodné.

Procesom mangavipen spoločenstvo uznáva a rešpektuje monogamný vzťah muža a ženy. Vo väčšine komunít sa cirkevnému resp. občianskemu sobášu neprikladá veľká dôležitosť a uzatvárajú sa predovšetkým v súvislosti so snahou dosiahnuť cirkevný krst pre svoje deti (pred rokom 1989 museli najprv uzavrieť civilný sobáš a potom im Zákon o rodine z roku 1983 umožňoval uzavrieť sobáš cirkevný). Po ukončení, v očiach majoritnej spoločnosti riadneho obradu, sa vystrojí veľká oslava–bijav. V rodinných zvyklostiach rómskeho spoločenstva sa v určitých prípadoch umožňovalo zrušenie zväzku započatého obradom mangavipen. Hlavnou príčinou pre rozviazanie manželstva bola nevera ženy a jej neplodnosť.

„Muž môže mať žien koľko chce. Ale žena musí zostať svojmu manželovi verná. Jej úlohou je starať sa o domácnosť u porodiť veľa detí. Ak však chlapovi ich porodiť nemôže, muž má právo ju zavrhnúť. Načo by mu bol ďalší muž.“

7.2.2 Tradičná rómska rodina

Horváthová (1954) definovala skladbu tradičnej rómskej rodiny na základe výskumov usadenej komunity v Rožkovanoch ako spoločenstvo, ktoré pozostávalo z niekoľkých ženatých bratov, ich ženatých synov a detí. O vnútorných záležitostiach takejto rodiny rozhodoval vajda (v rómčine thute, mujalo, čibalo). K podobnému záveru sa dopracovala aj Davidová (1995), podľa ktorej pre väčšinu Rómov bola donedávna charakteristická patriarchálna veľkorodina patriaca do širšej rodovo – endogamnej skupiny. Rodinné vzťahy, štruktúra a hierarchia rodiny i rolí jej členov záviseli vždy od

²³ Ak s výberom partnerky rodina nesúhlasí, môže svoju voľbu deklarovať útekom so svojou vyvolenou k príbuzným. Následne oznámia svojim rodičom svoje rozhodnutie, ktoré je viac menej akceptované. Spoločenstvo útek partnerov kladie na zhodnú rovinu s obradom mangavipen.

charakteru vzťahu a skupinových zákonov, ktorým boli a do určitém miery sú podriadené aj v súčasnosti. Davidová ďalej poukazuje na fakt, že rodové puto bolo v tradičnom spoločenstve silnejšie ako rodinné. Pri výpočte členov takejto rodiny uvádza, že ju okrem rodičovského páru tvorilo niekoľko manželských dvojíc, rodičia, prípadne prarodičia, ženatí synovia alebo dcéry a deti mladých manželských dvojíc.

Aj Hübschmannová (1995) potvrdzuje existenciu rozšírenej rodiny v rómskej populácii. Zo sociokultúrneho hľadiska vymedzuje rómsku rodinu famílii/fameliu ako príbuzných z otcovej aj matkinej strany v rozsahu štyroch až piatich žijúcich generácií. Každý člen tejto rodiny má v príbuzenskej pospolitosti vymedzené miesto, určené kombináciou veku a pohlavia, z ktorého vyplývajú jeho špecifické práva a povinnosti.

Rozšírená rodina predstavovala základnú ekonomickú a profesijnú jednotku a poskytovala pre svojich členov sociálne zabezpečenie. Tradičná rómska rodina v minulosti zabezpečovala všeobecné vzdelanie, ako i profesijnú kvalifikáciu a hlavne socializáciu detí. V tomto smere fungovala v rómskych rodinách tzv. reťazová výchova, kde staršie deti sa starali o mladšie. Výchova dcér bola nasmerovaná k skorému partnerskému životu, keď už vo veku 14–15 rokov mali byť schopné vstúpiť do manželského zväzku.

Hübschmannová (1995) konštatuje, že rodina v zmysle famelije bola základnou platformou, v ktorej sa prísne uplatňovali mechanizmy spoločenskej kontroly, aby si jednotlivec uvedomoval, že sa má správať v súlade s "romipen" – rómskou tradíciou a etiketou. Tradičná rómska rodina bola jednotkou, na základe ktorej sa rodina začleňovala do širšieho spoločenstva, plnila pre jednotlivca funkciu identifikačnú – integračnú. Významnú úlohu rodina zohrávala aj pri výbere budúceho partnera. Ten smeroval k tomu, aby pochádzal z rodiny na približne rovnakom spoločenskom statuse (myslené v rómskej hierarchii). Zväzok dvoch ľudí tak bol výsledkom sociálnej dohody širších rodín (Liégois, 1997), pričom príbuzenský vzťah vytváral silné puto viažuce členov k vzájomnej pomoci.

Muži a chlapci zabezpečovali silu, ochranu, prestíž a bohatstvo rodine. Okrem iného tiež rozširovali rodinu o novú pracovnú silu svojim sobášom, pretože žena v rómskom spoločenstve väčšinou nasledovala muža. Veľkej úcte sa tešili predovšetkým starí ľudia. Z hľadiska autority môžeme u tradičnej rómskej komunity hovoriť o patriarcháte a senioráte. Významnou črtou v rómskej rodine je medzigeneračná a medzirodinná solidarita. V prípade smrti rodičov bolo povinnosťou starých rodičov alebo sestier matky sa postarať a vychovať nezaopatrené deti.

7.2.3 Štruktúra rómskeho obyvateľstva podľa rodinného stavu

Rodinný stav predstavuje základný demografický, sociálny, právny a štatistický znak, ktorý označuje status osoby vo vzťahu k inštitúcii manželstva a rodiny. V právnych podmienkach Slovenska rozlišujeme v rámci rodinnej štruktúry osoby na slobodné, ženaté, vydaté, rozvedené a ovdovené.

Prvé informácie o spôsobe rodinného a partnerského života Rómov ponúka súpis z roku 1893. Veľkou výhodou tohto historického prameňa je, že údaje sú diferencované nielen z hľadiska jednotlivých skupín rómskej populácie, ale tiež územne, ďalej podľa pohlavia a umožňujú konfrontáciu s rodinným zložením celej vtedajšej populácie Uhorska. Pri ich získavaní sa dbalo na špecifiká rodinného života

rómskej populácie so zvláštnym zreteľom na neformálne spolužitia.

Štruktúra Rómov podľa rodinného stavu nebola jednotná. Pri porovnaní skupín sledovaných v súpise (usadení, polokočovní a kočovní) zisťujeme určité výrazné odlišnosti, pričom platí závislosť, že s mierou integrácie s majoritnou populáciou rástlo zastúpenie legálnych spolužití a v prípade konkubinátov ich podiel klesá.²⁴

Údaje o štruktúre rodinného stavu za Rómov žijúcich na území dnešného Slovenska zo súpisu vytriedila Horváthová (1964), pričom výsledky môžeme zhrnúť v nasledujúcich postrehoch:

- Na území Slovenska v roku 1893 prevládali u rómskej populácie slobodní (57 % muži a 51 % ženy).
- V manželstve žili v menšej prevahe muži (27 %) oproti ženám (26 %).
- Podiel osôb v manželstve prevýšil zastúpenie osôb Rómov žijúcich v neformálnych zväzkoch (14 % muži a 15 % ženy).
- Ovdovené ženy výrazne prevyšovali podiel ovdovených mužov (asi 7 % ženy oproti 1,5 % muži).
- Zákonom rozvedené osoby sa v rómskej populácii takmer nenachádzali.

Okrem vyššie uvedených zistení ponúkajú Horváthovej tabuľky aj pohľad na územnú diferenciáciu rodinnej štruktúry vtedajších rómskych komunít. Najvyšší podiel osôb žijúcich v manželstve mali rozvinuté župy na JZ Slovenska, a to Komárňanská, Bratislavská, Novohradská spolu so Spišskou na východe. Spomenuté župy sa tiež vyznačovali najnižším zastúpením osôb žijúcich v konkubinate.

Z hľadiska vekových kategórií v celej rómskej populácii veľká časť žila už vo veku 20–24 v určitej forme spolužitia. Miera nemanželských spolužití bola najvyššia vo vekových kategóriách do 25 rokov, no s narastajúcim vekom ich podiel ubúdala v prospech manželstiev. Podobnú charakteristiku spolužitia rómskych partnerstiev nachádzame viac ako jedno storočie neskôr v práci Bačovej (1990). Autorka sledovala na vybranej vzorke z 19 okresov Slovenska (predstavovala približne 6 % rómskej populácie) vek partnerov na začiatku spolužitia (tab. 13). Výsledky výskumu ukazujú, že rómske obyvateľstvo si dodnes zachovalo vysoký počet skorých začiatkov spolužitia s terajším partnerom, čo predovšetkým platí u rómskych žien – dievčat. Výskum tiež poukázal na fakt, že väčšina spolužití začala pred sobášom. Tento čas však bol pomerne krátky, v priemere partneri spolu bez sobáša žili približne 1,7 roku (tab. 14).

Evidencia rómskeho obyvateľstva podľa trvalého pobytu z roku 1924 prináša nový pohľad na štruktúru rómskeho obyvateľstva podľa rodinného stavu na Slovensku. Aj napriek tomu, že súpis nezachytáva celú rómsku populáciu, má svoju vypovedaciu hodnotu z hľadiska vývoja rodinného správania Rómov na Slovensku. Nečas (1998) uvádza, že z celkového počtu partnerských spolužití v roku 1924 bolo 85,5 % legálnych manželstiev a 14,5 % konkubinátov. V porovnaní s rokom 1893 je

²⁴ U usadených Rómoch súpis v roku 1893 zistil 28 % zastúpenie legálnych manželstiev oproti 14 % u kočovných Rómov a v prípade nelegitímnych spolužití 15,6 % u usadených v konfrontácii s 25 % kočovných Rómov žijúcich v konkubinate.

Tab. 13: Vek rómskych partnerov pri začatí spolužitia s terajším partnerom

Začiatok spolužitia	Muži – otcovia		Ženy – matky	
	abs. počet	%	abs. počet	%
do 18	265	14,5	745	38,5
18–20	639	35,1	735	37,9
21–24	607	33,3	292	15,0
25–29	204	11,2	111	5,7
30 a viac	108	5,9	55	2,9
Spolu	1823	100,0	1938	100,0

Zdroj: Bačová (1990).

Tab. 14: Dĺžka spolužitia rómskych párov s terajším partnerom pred sobášom

Začiatok spolužitia	Absolútny počet	Relatívne (v %)
Sobášom	757	45,6
1 rok pred sobášom	372	22,4
2 roky pred sobášom	186	11,2
3–4 roky pred sobášom	193	11,6
5–9 rokov pred sobášom	117	7,0
10 a viac rokov pred sobášom	36	2,2
Spolu	1 661	100,0

Zdroj: Bačová (1990).

to výrazný nárast legitímnych vzťahov a pokles konkubinátov (tie predstavovali v roku 1893 až 38 %). Aj v roku 1924 sledujeme výrazné priestorové rozdiely v rodinnom správaní jednotlivých rómskych komunít na Slovensku. Kým najnižšie podiely osôb žijúcich v konkubinate mali župy Bratislavská a Nitrianska (podiel nedosiahol ani 7 % z celkového počtu zväzkov), tak v Košickej župe nelegitímne zväzky predstavovali takmer štvrtinu.

Sčítania v rokoch 1970 a 1980 zistili, že najpočetnejšiu skupinu v rómskej populácii predstavujú osoby žijúce v manželskom zväzku. Z prvého cenzu vyplynulo, že v stave manželskom bolo viac ako 55 % rómskeho obyvateľstva, čo je v porovnaní s celou populáciou Slovenska približne o 8 % viac. Sčítanie o desať rokov neskôr odhalilo len malé zmeny v štruktúre rómskej populácie podľa rodinného stavu. Predovšetkým sa zvýšil podiel osôb žijúcich v manželstve, ktorí tvorili približne 58 % z celej rómskej populácie. Tento trend sme však zaznamenali v celej populácii, čo bol pravdepodobne následok priaznivého vývoja sobášnosti podporovanej uplatneniami pronatalitnej prorodinnnej politiky, pričom u rómskej populácie k tomu môžeme pripočítať i trvalo kladný vzťah k rodine a partnerskému životu. Svoju úlohu zohral aj fakt, že oproti roku 1970 sa presunulo ťažisko podielu osôb žijúcich v manželstve z vekových kategórií 30–39 do mladších skupín 20–29. Svedčí to o znižovaní veku vstupu do manželstva, ktoré v tejto perióde bolo príznačné nielen pre rómsku populáciu, ale aj pre majoritné obyvateľstvo.

Na základe údajov zo sčítania v roku 1980 bolo vydatých vo veku 15–19 viac ako 14 % rómskych žien a asi 7 % slovenských žien. V nasledujúcej vekovej skupine 20–24 podiel vydatých žien u slovenskej populácie dosahoval takmer 60 % a rómskych 67 %. Uvedené fakty svedčia o skoršom vstupe rómskych žien do manželstva. Ešte výraznejšie vystupuje tento jav u mužskej zložky. Kým vo veku 20–24 bolo u Rómov 64 % mužov ženatých, v slovenskej populácii muži, ktorí vstúpili do stavu manželského predstavovali len 30 %. Z hľadiska zastúpenia slobodných v slovenskej populácii i u Rómov bude zaujímavé porovnať ich podiely vo vyšších vekových skupinách. Aj napriek skoršiemu vstupu do manželstva ostáva vo vyššom veku v rómskom etniku viac ľudí slobodných ako je tomu u celej populácie, čo je zapríčinené častejšou existenciou nemanželských zväzkov pretrvávajúcich počas celého života.

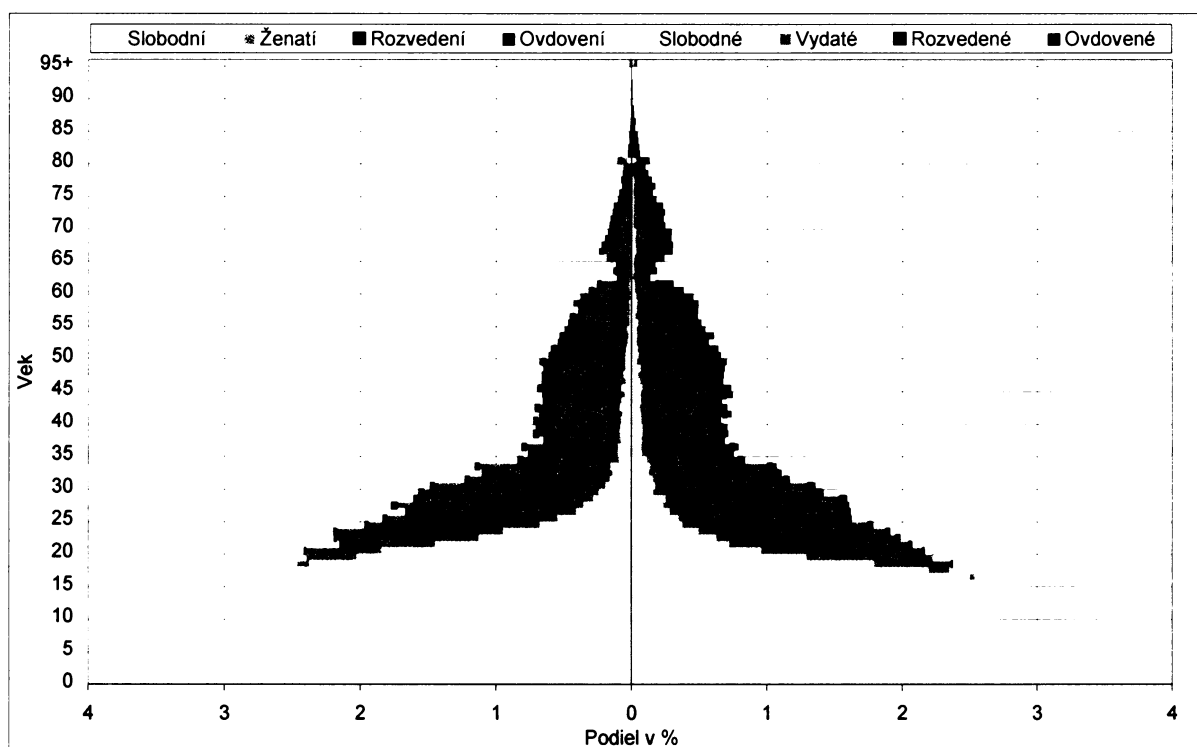
Rozvedené a ovdovené osoby v rómskej populácii predstavovali na základe oboch sčítaní len necelých 8 %. Rozvedení predstavovali v roku 1970 len necelé 1 % a o desať rokov neskôr 1,8 %. Z gendrového pohľadu bolo v oboch prípadoch viac ovdovených v ženskej časti, čo súvisí s úmrtnosťnými charakteristikami. V porovnaní so slovenskou populáciou bol podiel rozvedených i ovdovených o niečo nižší. Súvisí to nielen s rozdielnymi úmrtnosťnými charakteristikami rómskej a majoritnej populácie, ale z pohľadu rozvodovosti predovšetkým s odlišným pohľadom Rómov na rodinu a partnerský život.

Výrazné rozdiely v štruktúre podľa rodinného stavu nie sú len medzi rómskou a slovenskou populáciou, ale pravdepodobne tiež medzi jednotlivými typmi rómskych komunít. Na túto hypotézu nás upozornilo porovnanie podielu jednotlivých rodinných stavov u rómskej populácie z roku 1980 (pozri tab. 15) a obyvateľstva „rómskych obcí“ z výsledkov sčítania 2001 (pozri tab. 16). Ako môžeme vidieť z tab. 15 a 16 najviac sa predmetné populácie odlišovali v podiele slobodných a teda aj vydatých resp. ženatých. Obyvateľstvo „rómskych obcí“ sa vyznačuje vyšším zastúpením slobodných osôb a to aj vo veku nad 30 rokov. Pravdepodobnou príčinou daného stavu je, že tieto obce obývajú prevažne tradičné komunity uchovávajúce si vo väčšej miere zvláštnosti rodinného správania, čo sa odzrkadľuje aj následne v skúmanej štruktúre. Naopak špeciálny súpis z roku 1980 poskytuje údaje za celé rómske spoločenstva bez prihliadnutia na špecifiká jednotlivých typov komunít, a predstavuje tak priemerné hodnoty skúmaného ukazovateľa. Podobne ako sčítanie z roku 1980 aj výsledky za „rómske obce“ z roku 2001 potvrdzujú nízke zastúpenie rozvedených osôb.

„...a načo sa budem ženiť. Manželku mi rodina schválila, žije tu so mnou a neopustí ma. My nepotrebujeme mať na to žiadny papier.“

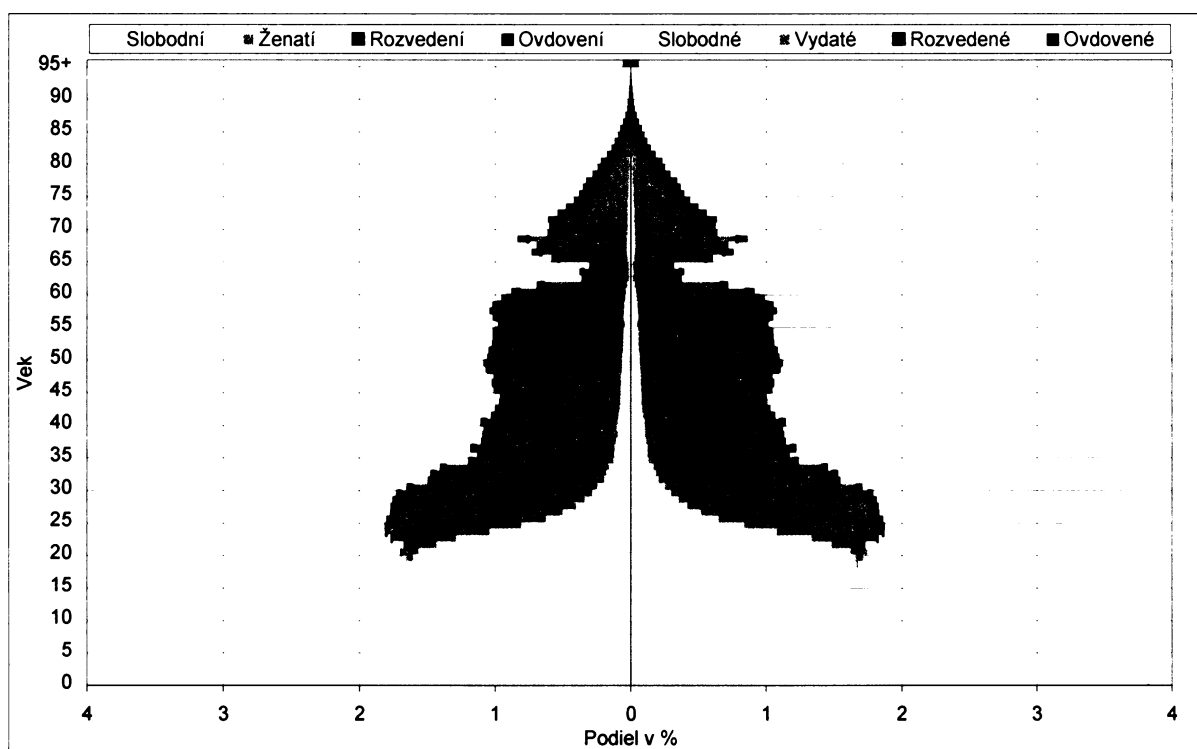
„...rozvod, rozchod to je jedno ako to voláš. Keď ma žena nebude poslúchať, neporodí mi decko alebo sa vyspí s iným chlapom tak ju vyhodím z domu a koniec, nepotrebujem žiadny rozvod.“

Obr. 18: Rómovia na Slovensku v roku 1980 podľa veku a rodinného stavu

Zdroj: Cigánske obyvateľstvo SSR (1984)

Obr. 19: Populácia Slovenska v roku 1980 podľa veku a rodinného stavu

Zdroj: Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980

Tab. 15: Štruktúra rómskeho obyvateľstva podľa rodinného stavu v roku 1980

Vek	Pohlavie	Sčítanie 1980			
		Slobodní (é)	Ženatí Vydaté	Rozvedení (é)	Ovdovení (é)
Spolu	Muži	65,7	32,1	1,0	1,2
	Ženy	60,0	32,2	2,0	5,8
16+	Muži	36,2	59,9	1,7	2,2
	Ženy	26,5	62,0	2,6	8,9
30+	Muži	8,7	83,4	3,1	4,8
	Ženy	9,3	69,6	2,9	18,2

Zdroj: Cigánske obyvateľstvo SSR

Tab. 16: Štruktúra obyvateľstva „rómskych obcí“ podľa rodinného stavu v roku 2001

Vek	Pohlavie	Rómske obce (sčítanie 2001, uvedené v %)			
		Slobodní (é)	Ženatí Vydaté	Rozvedení (é)	Ovdovení (é)
Spolu	Muži	71,7	25,8	1,2	1,3
	Ženy	68,0	26,3	1,7	4,0
16+	Muži	45,0	50,2	2,4	2,4
	Ženy	37,9	51,0	3,3	7,8
30+	Muži	17,6	73,7	4,2	4,5
	Ženy	13,1	67,8	4,8	14,3

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001

7.3 Vzdelanostná a ekonomická štruktúra Rómov

Úroveň vzdelania, ekonomická aktivita a štruktúra rómskeho obyvateľstva podľa odvetví národného hospodárstva púťali pozornosť už na konci 19. storočia a v období socialistického štátu nadobudli zásadný význam. Súpis z roku 1893 zisťoval podiel osôb s úplnou gramotnosťou (vedeli čítať i písať), ďalej pologramotných (vedeli len čítať) a zastúpenie negramotných. Vo všeobecnosti môžeme povedať, vzdelanostná úroveň rómskeho etnika v porovnaní s celouhorskou populáciou bola žalostná. Len 6,5 % Rómov nad 6 rokov vedelo čítať a písať, pričom z celej populácie Uhorska bolo až 53 % gramotných. Z gendrového pohľadu dosahovali rómski muži vyššiu gramotnosť ako ženy. Aj pre vzdelanostnú úroveň platila korelácia so stupňom integrácie. U usadených Rómov bolo gramotných takmer 7 %, zatiaľ čo medzi kočovnými komunitami to bolo len 0,4 %. Najvyšší podiel Rómov s úplnou gramotnosťou dosiahli župy na JZ Slovenska, a to predovšetkým Komárňanská (19 % muži, 12 % ženy), Bratislavská, Nitrianska a tiež Trenčianska. V opačnej situácii sa vyskytli župy na severe a východe Slovenska; Liptovská, Oravská, Spišská a Zemplínska, kde podiel osôb bez vzdelania presiahol 95 % u mužov i žien.

Ekonomická aktivita bola v súpise z roku 1893 veľmi dôsledne sledovaná. Svedčí o tom celkovo 150 zisťovaných spôsobov obživy, rozdelených podľa pohlavia a územného rozdelenia. Z celouhorskeho pohľadu mala väčšina Rómov nejaké zamestnanie. Najčastejšie išlo popri hudbe o kováčstvo, povrazníctvo, šnúrkárstvo a kefárstvo. Za prácu prevažne dostávali zaplatené v naturáliách (šatstvo, potraviny, nábytok a pod.). Na území Slovenska sa početnou prácou živilo približne 78 % rómskej populácie nad 15 rokov. Rómski muži si obživu zadovážovali najmä kováčstvom, zámočníctvom, kotlárstvom a inými prácami s kovmi (21 %), hudobníctvom (19 %), pálením tehál a inými prácami s hlinou (8,4 %). Ženy nachádzali uplatnenie ako domáce (16 %) a práčky, čipkárky, tkáčky (3 %). Zvlášť sa v súpise vyčleňovali tzv. iné zamestnania, ktoré predstavovali štátom nepovolené druhy obživy. Dominovali zbranie, krádeže, veštenie a vykladanie kariet. Za povšimnutie ešte stojí, že najvyšší podiel osôb živiacich sa muzikantským umením pripadal na relatívne najrozvinutejšie župy, a to Komárňanskú a Bratislavskú.²⁵

Vzhľadom na veľké množstvo druhov ekonomickej aktivity, ktoré vykazoval súpis, sme pre hodnotenie úrovne špecializácie Rómov v jednotlivých župách použili hrubý index diverzifikácie. Najhomogénnejšiu profesnú skladbu vykazovali Turčianska, Spišská a Liptovská župa, teda celky, v ktorých bola základným zdrojom obživy práca s kovmi (až 60 %), ale tiež tzv. iný spôsob obživy. Výrazne heterogénnu profesnú skladbu mali Novohradská, Hontianska, Abovská a Gemerská župa. V týchto regiónoch sa Rómovia živilí viacerými prácami a ani jedna z profesií nemala dominantné postavenie.

Súpis Rómov podľa domovskej príslušnosti z roku 1924 okrem iného zisťoval aj dochádzku detí do škôl a podiel osôb vykazujúcich zdroj obživy. Zo súpisu vyplýva veľmi nízka náštevnosť školských zariadení rómskymi deťmi v období prvej republiky. Celkovo školu navštevovali len necelé 4 % školopovinných detí, pričom relatívne najpriaznivejšia situácia bola v Bratislavskej župe, kde do školy chodilo takmer 10 %. V ostatných župách sa podiel detí pravidelne navštevujúcich školské ústavy pohyboval pod úrovňou 5 %. Z pohľadu ekonomickej aktivity bola situácia omnoho lepšia. Existenciu zdroja obživy pri súpise uviedlo až 88 % osôb v produktívnom veku, pričom ekonomicky aktívnych bolo 86,5 %. Najvyššie podiely dosahovala Martinická župa.

Po druhej svetovej vojne a zmene politického režimu mal socialistický štát veľký záujem o pozdvihnutie vzdelanostnej úrovne Rómov a zapojenie do pracovného procesu. Výsledky dotazníkového šetrenia z rokov 1951 a 1952 Zarádovanie osôb cigánskeho pôvodu do trvalého pracovného procesu potvrdili obmedzené možnosti a úzku škálu zamestnaní, v ktorých Rómovia nachádzali uplatnenie svojej nízkokvalifikovanej práce (Jurová, 1995). Okrem toho šetrenie ukázalo, že celková úroveň a možnosti ekonomickeho zapojenia rómskych rodín v jednotlivých krajoch neboli rovnaké. Priaznivejšie podmienky sa vytvárali v hospodársky vyspelejších okresoch na západe Slovenska, kde zároveň s väčšou disperziou tejto minority sa jednotlivci lepšie začleňovali do zamestnania, mládež do školského programu, pričom ako uvádza Jurová (1995), práve pravidelnejšia školská dochádzka rómskych detí z integrovaných rómskych rodín v týchto regiónoch prinášala lepšie možnosti sebauplatnenia.

²⁵ Muzikantské umenie predstavovalo vážene povolanie, ktoré bolo uhorskou šľachtou tradične vyhľadávané. Postavenie rómskych hudobníkov bolo často výrazne lepšie ako Rómov živiacich sa inými profesiami.

Rok 1989 ukončil všetky snahy vedúce k plnému využitiu rómskej pracovnej sily. Transformačné procesy v hospodárstve zapríčinili, že sa väčšina príslušníkov rómskej komunity stala pre trhovú ekonomiku nepotrebnými, čo viedlo k nárastu nezamestnanosti. Potvrďuje to aj tabuľka 17.

Tab. 17: Ekonomická aktivita rómskeho a nerómskeho obyvateľstva Slovenska v roku 2001

Stupeň EA	Rómovia		Ostatné obyvateľstvo	
	Muži (%)	Ženy (%)	Muži (%)	Ženy (%)
Osoby EA	46,67	40,70	54,82	47,80
z toho: osoby na materskej dovolenke	0,10	19,21	0,10	10,11
nezamestnaní	81,13	68,69	21,03	18,11
Nepracujúci dôchodcovia	6,21	8,05	14,46	23,52
Ostatní nezávislí	2,13	1,36	1,40	0,84
Závislé osoby	44,98	49,89	29,32	27,84

Zdroj: Sčítanie obyvateľstva, domov a bytov 2001

Veľkým problémom pri riešení rómskej otázky bola a stále je úroveň vzdelania. Pri sčítaní v roku 1950 priznalo na Slovensku úplnú negramotnosť takmer 42 tisíc obyvateľov vo veku nad 15 rokov. Vyše tri štvrtiny z nich predstavovali Rómovia. Prieskum v 6 okresoch východného Slovenska odhalil v roku 1955 až 80 % negramotnosť u osôb starších 15 rokov. Výsledky socialistických snáh o pozdvihnutie vzdelanostnej úrovne rómskeho etnika ukazuje sčítanie 2001 (pozri tab. 18). V porovnaní s majoritnou populáciou je úroveň vzdelania rómskeho etnika na Slovensku stále výrazne nižšia, pričom pretrvávajú rozdiely medzi pohlaviami. Najdôležitejším výsledkom snáh bývalého režimu je výrazné zníženie počtu a podielu Rómov, ktorí sa vôbec nezapojili do vyučovacieho procesu alebo ho neukončili a sú tak bez školského vzdelania. V roku 2001 predstavovali v rómskej populácii približne 3 % u mužov a 4 % u žien.

Tab. 18: Vzdelanie Rómov a majoritnej populácie v roku 2001

Vzdelanie	Rómovia		Ostatné obyvateľstvo	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy
Základne (vrátane nedokončeného)	74,05	79,53	19,52	31,41
Učňovské (bez maturity)	13,95	8,23	32,30	18,00
Odborné	2,40	1,41	5,31	4,26
Úplné stredné spolu	2,24	1,85	29,22	35,37
Vysokoškolské bakalárske	0,05	0,05	0,40	0,44
Vysokoškolské magisterské, inžinierské, doktorské	0,32	0,16	10,14	7,94
Vysokoškolské doktorandské	0,05	0,02	0,71	0,40
Bez školského vzdelania	3,13	4,26	0,31	0,33
Bez údajov o školskom vzdelaní	3,80	4,50	2,09	1,85

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001

8. SOCIÁLNA EXKLÚZIA A CHUDOBA RÓMOV NA SLOVENSKU

8.1 Úvod do problematiky chudoby a sociálnej exklúzie

Chudoba predstavuje v súčasnej slovenskej spoločnosti jeden z najpalčivejších sociálnych problémov. Do povedomia verejnosti sa začal však dostávať až po roku 1989. V socialistickej ére z ideologických dôvodov tento termín absentoval a pre chudobné obyvateľstvo boli používané v oficiálnych správach a výskumoch iné označenie, napr. skupiny obyvateľstva s obmedzenou možnosťou spotreby.

Proces transformácie naštartovaný po zmene politického systému v roku 1989 predstavoval katalyzátor pre pozvolne vznikajúcu novú štruktúru sociálnych nerovností a sociálnej stratifikácie. Na jednej strane sa konštruujú politické a ekonomické elity a na druhej sa vytvárajú oveľa početnejšie skupiny najnižšej spoločenskej triedy, tvorené časťou populácie odkázanou na starostlivosť štátu a charitu. Mnohí z nich sa nachádzajú mimo stratifikačného systému spoločnosti a sú vylúčení z možností participovať na jej chode. Práve aktívna participácia jednotlivca na fungovaní spoločnosti určuje jeho postavenie v sociálnej štruktúre. Ľudia, ktorí sú z rôznych príčin diskriminovaní na trhu práce (napr. nezamestnaní, nízkokvalifikovaní pracovníci, starší ľudia, príslušníci etnických minorít), sú postihnutí novým typom chudoby dotýkajúcej sa celých sociálnych kategórií. Okrem nej sa v podmienkach slovenskej spoločnosti udržala aj tzv. stará, demografická chudoba spojená s určitým fyziologickým prahom, pod ktorým nie sú naplnené základné potreby nevyhnutné na udržanie holej existencie.

Vo všeobecnosti môžeme podľa Mareša (1999) zhrnúť základné znaky chudoby na Slovensku v nasledujúcich bodoch:

- pretrvávanie chudoby v čase,
- priestorová koncentrácia, sprevádzaná marginalizáciou, patologickým správaním a vzdorovaním normám hlavného prúdu spoločnosti,
- závislosť na sociálnom štáte a s ním spojený rozpad tradičných sociálnych inštitúcií.

Mareš (2000) za základné podoby a mechanizmy sociálneho vylúčenia považuje:

- ekonomické vylúčenie – vylúčenie zo životného štandardu a životných šancí, úzko súvisí s vylúčením z trhu práce, úrovňou spotreby, veľkosťou príjmu, štandardu bývania apod.
- kultúrne vylúčenie – je odporetie práva jedinca, či skupiny participovať na kultúre spoločnosti, zdieľať jej kultúrny kapitál, vzdelanosť a kultúru,
- symbolické vylúčenie – je spojená so stigmatizáciou jedincov i sociálnych skupín vnímaných ako odlišné, deviantné či cudzie,
- politické vylúčenie – znamená odoprenie občianskych, politických ale i základných ľudských práv,
- vylúčenie z mobility vo fyzickom priestore a v hierarchii sociálnych pozícií,
- sociálne vylúčenie – v určitom zmysle bráni zdieľať určité sociálne statusy či sociálne inštitúcie,
- psychologické – narušenie integrity vylučovaných jednotlivcov, sprievodným javom je pocit

hanby, ostychu a individuálneho zlyhania, ako i celková neistota a zraniteľnosť,

- priestorové vylúčenie – predstavuje koncentráciu vylúčených v určitých, väčšinou znevýhodnených geografických priestoroch, pričom sa v konečnom dôsledku často prejavuje aj ako vylúčenie z prístupu k sociálnym službám, zdravotnej starostlivosti, či zo sietí sociálneho zabezpečenia.

Koncept sociálnej exklúzie pracuje so sadou zdrojov, ktorých dosiahnutie je považované za samozrejmé (napr. ľudské a občianske práva), štandardné (určitá úroveň a obsah spotreby) či žiaduca (napr. občianska) participácia. Všeobecne je sociálna exklúza chápaná nielen ako vylúčenie z trhu práce (a dobrých príjmov), ale tiež ako vylúčenie (často v dôsledku diskriminácie) z adekvátneho bývania, vzdelania, zdravotnej starostlivosti, integrácie v lokálnych komunitách a občianstva. Jednoducho povedané ako vylúčenie z bežného životného štandardu, ale i životných šancí a základných práv, či odopretí participácie na dominujúcej kultúre (Mareš, 2003). Koncept sociálneho vylúčenia predstavuje tak systematický proces marginalizácie, izolácie a oslabovania sociálnych väzieb, ktorým je vystavený nielen jedinec ale i celé spoločenstvá a je chápaný ako zlyhanie spoločnosti a nie jednotlivých osôb. Koncept sociálneho vylúčenia je tak širším konceptom ako pojem chudoba.

8.2 Geografická dimenzia chudoby na Slovensku

Meranie chudoby je závislé od spôsobu jej vymedzenia a použitej definície. V súčasnosti podľa Michálka (2000) neexistuje „správna,“ či „vedecká definícia chudoby,“ ktorá by bola výsledkom všeobecného konsenzu ako nie je ani všeobecne prijatý spôsob merania. V podstate nikdy nemeríme chudobu ako takú, ale empiricky zisťujeme jej jednotlivé koncepty.

Empirické určenie teritoriálnej diferenciacie chudoby je v prostredí slovenskej spoločnosti veľmi komplikované. Problém sa prehľbuje tým viac, čím nižšie zostupujeme v administratívnej úrovni. Najčastejšie používaná metóda v západoeurópskych krajinách využívajúca dáta o príjme a spotrebe je na Slovensku neaplikovateľná. Preto sa musíme uchýliť k inému konceptu obsahujúcemu také ekonomické a sociálne indikátory, ktoré by jednak boli dostupné aj za obce a tiež by boli ľahko sledovateľné v čase. Na základe skúseností čerpaných z práce Michálka (2004) sme sa rozhodli pre indikátory nezamestnanosti, vzdelania, veľkosti a úplnosti domácnosti a kvalite bytového fondu získané zo Sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2001, a to konkrétne:

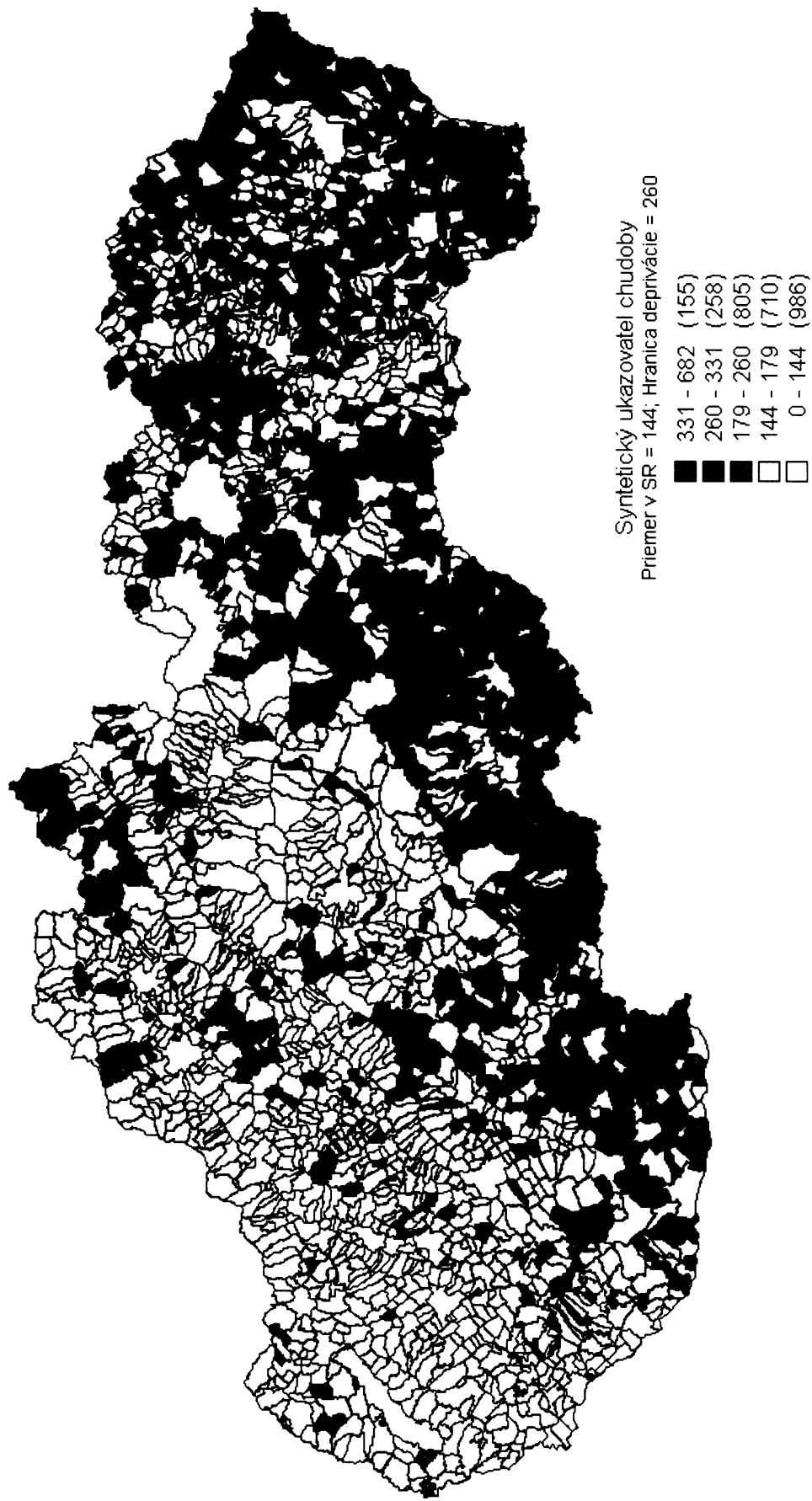
- podiel nezamestnaných z celkového počtu ekonomicky aktívnych,
- podiel obyvateľov starších 16 rokov s nízkym vzdelaním (základne vrátane nedokončeného a bez vzdelania),
- podiel domácností s väčším počtom detí (4+),
- podiel neúplných domácností,
- veľkosť obytnej plochy pripadajúcej na 1 osobu,
- podiel bytov 4. kategórie.

Pomocou kvantifikácie vyššie uvedených indikátorov sme stanovili syntetický ukazovateľ, ktorého hodnoty vyjadrujú úroveň viacnásobnej deprivácie (chudoby) obcí na Slovensku. Výsledok graficky znázorňuje obr. 20, na základe ktorého môžeme konštatovať veľkú priestorovú diferenciaciu úrovne chudoby v jednotlivých oblastiach Slovenska. Najnižšou mierou viacnásobnej deprivácie sa vyznačujú obce západného Slovenska ležiace v blízkosti hospodárskych centier krajiny. Zaberajú výraznú časť Podunajskej roviny a pahorkatiny v okolí Bratislavy a Trnavy, tiahnúc sa popri rieke Váh do Považskej kotliny a ďalej až do okolia Žiliny a Liptovského Mikuláša.

Podružné centrá sa vytvorili v kotlinových formáciách, a to v Hornonitrianskej s centrami Prievidza, Nováky, Handlová, Zvolenskej s hospodárskymi uzlami v Banskej Bystrici a Zvolene a v Košickej kotline s vedúcim postavením Košíc a Prešova. Miery viacnásobnej deprivácie v západnej a severnej časti Slovenska majú rastúcu tendenciu v závislosti na stupni marginalizácie danej obce, resp. jej nadmorskej výšky, keďže väčšiu mieru chudoby majú obce ležiace v Strážovských vrchoch, Bielych Karpát, Javorníkoch a v oblasti Oravy a Kysúc.

Najviac sú chudobe vystavené obce v marginalizovaných južných a juhovýchodných oblastiach (okresy Veľký Krtíš, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava) pri hraniciach s Maďarskom a na severovýchode Slovenska na hraniciach s Poľskom a Ukrajinou (okresy Stará Ľubovňa, Bardejov, Medzilaborce, Snina, Svidník). Všeobecne môžeme povedať, že rast miery deprivácie má dva základné smery. Chudoba rastie s mierou marginalizácie obce a to aj v oblastiach Slovenska vyznačujúcich sa celkovou menšou mierou chudoby v porovnaní s ostatnými regiónmi a hlavne narastá smerom západ–východ resp. juhovýchod krajiny.

Obr. 20: Syntetický ukazovateľ chudoby v slovenských obciach v roku 2001

Zdroj: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001; vlastné výpočty

8.3 Sociálna situácia rómskej komunity na Slovensku

8.3.1 Krátky úvod do problematiky

Postavenie Rómov na Slovensku v súčasnosti je výsledkom pôsobenia faktorov z minulosti, hlavne snáh socialistického režimu o riešenie problémov rómskej minority v oblasti životných podmienok, vzdelávania, zapojenia do pracovného pomeru a tiež súčasných faktorov v období transformácie hospodárstva. Zmeny po roku 1989 sa podľa Radičovej (2002) výrazne podpísali do sociálnej stratifikácie rómskej populácie, podmienili životné stratégie komunit, pričom môžeme pozorovať zjavné rozdiely u integrovaných, separovaných a segregovaných Rómov. Problém vznikol predovšetkým v dôsledku toho, že predchádzajúci režim za asistencie rozvinutých sociálnych istôt uprednostňoval predovšetkým nižšie vrstvy, medzi ktoré patrili i Rómovia, a tým tak ovplyvňoval fungovanie a formovanie spoločnosti. Základom bolo ideologické presvedčenie, že zlepšenie sociálnych podmienok rómskej komunity vyrieši problémy s nimi spojené a v podstate sa tak odstráni odlišnosti medzi majoritou a rómskou minoritou. Za uvedeným účelom sa zavádzali rozličné opatrenia ako napr.:

- štátnou politikou riadený, podporovaný a financovaný rozptyl Rómov na území Slovenska, ale najmä medzi Slovenskom a Českou republikou,
- sťahovanie vidieckych rómskych komunit do miest, priemyselných aglomerácií a tým presun do nového sociálneho prostredia,
- vynucovanie školskej dochádzky detí, pod hrozbou finančných sankcií, či odobratia diet'at'a,
- povinná účasť Rómov na zdravotníckej prevencii,
- donútenie k plneniu všeobecnej pracovnej povinnosti pod hrozbou odňatia slobody.

Uvedené opatrenia síce vyznievajú ako pozitívne namierené voči rómskej minorite, no musíme si uvedomiť, že do praxe boli zavádzané násilnou formou a na ich konštitúcií sa samotní Rómovia nepodieľali, čím pre nich boli cudzie, neželané, čo v konečnom dôsledku zapríčinilo vznik niektorých problémových situácií.

Samozrejme nemožeme uprieť týmto nariadeniam, že sa pomocou nich podarilo žiť viacerým rómskym rodinám neporovnateľne lepšie a vymanili sa z osídíel absolútnej chudoby, no druhou mincou sociálnych zabezpečení bola ich jednostrannosť, riešiaci len materiálnu stránku problému vedúcu k postupnej závislosti na štátnej paternalite, ktorá je predovšetkým u separovaných a segregovaných komunitách do súčasnosti pretrvávajúca.

8.3.2 Základné dôsledky transformácie na rómsku komunitu

Spoločenské, ekonomické a sociálne zmeny po roku 1989 našli rómsku minoritu na Slovensku v situácii, ktorú sociológovia a romisti charakterizujú nasledovne:

- V dôsledku uprednostňovania nižších vrstiev spoločnosti a predovšetkým rómskej menšiny sa vytvorili medzi touto minoritou a majoritou napäté vzťahy.

- Rómovia sa síce dokázali časom prispôbiť fungovaniu a pravidlám komunistického režimu, no nové podmienky ich zastihli úplne nepripravených.
- Do nových tržných podmienok vstúpili Rómovia s nižšou kvalifikáciou v porovnaní s majoritou a navyše so zlými pracovnými návykmi, čo zapríčinilo rýchle zvyšovanie nezamestnanosti v rómskych komunitách.
- Nové prostredie zapríčinilo ďalšie prehľbovanie sociálnej diferenciácie v rómskej komunite, pričom základným faktorom sa stala miera integrácie resp. segregácie.²⁶

8.3.3 Nezamestnanosť a postavenie príslušníkov rómskych komunít na trhu práce

V období komunizmu prevažná väčšina práceschopných Rómov bola zaradená do pracovného procesu. Prispela k tomu aj skutočnosť, že nemať zamestnanie bolo posudzované ako trestný čin (najčastejšie príživníctvo). Na druhej strane rómskym komunitám pomáhala socialistická spoločnosť „rovnomerne rozdeľovanou“ starostlivosťou a vytvorením pracovného miesta pre každého (existovalo tzv. právo a povinnosť pracovať). Do takto fungujúcej spoločnosti bez problémov zapadli aj Rómovia s nízkym vzdelaním a kvalifikáciou. Aj keď postavenia, v ktorých boli zamestnaní boli horšie finančne ohodnotené, prinášali pravidelný príjem, ktorý navyše pomerne štedro dopĺňali príjmy zo systému sociálneho zabezpečenia. Preto sme sa neraz pri rozhovoroch s príslušníkmi rómskych komunít stretli až so sentimentálnym spomínaním na časy minulého režimu:

„... už aby tu opäť boli komunisti. Keď tu vládli mali sme sa i my Romáci dobre, mali sme robotu, peniaze a vy gadžovia ste sa k nám správali akosi lepšie. Teraz len každý si chce nakradnúť a naplniť si vrecká sám a na nás nikto nemyslí. Nikto nám nechce dať robotu a z tých prídavkov sa len ťažko žije. Ak si nepomôžeme sami tak nám nikto nepomôže.“

Socialistický režim síce dal Rómom prácu, ale prakticky nevytváral žiadne tlaky na zvyšovanie ich kvalifikácie a rozširovanie vzdelania. Práve nízke vzdelanie a kvalifikácia zapríčinili, že Rómovia predstavovali prvých prepúšťaných. Vznikla tak situácia, kedy v priebehu niekoľko pár rokov takmer všetci príslušníci rómskych komunít stratili zamestnanie s len malou možnosťou sa opätovne uplatniť legálne na pracovnom trhu. Práve dlhodobá a opakovaná nezamestnanosť je v súčasnosti najväčším problémom. V dôsledku dlhodobej nezamestnanosti strácajú ľudia pracovné návyky a sociálne zručnosti, čím sa znevýhodnená pozícia z pohľadu dopytu po ich pracovnej sile na oficiálnom trhu práce ďalej prehľbuje. Mnohí príslušníci rómskych komunít sú tak závislí na dávkach sociálnej pomoci. Ďalším problémom je, že ľudia žijúci z dávok sociálnej pomoci si zachovávajú len minimálny životný štandard. Navyše ako dôsledok kumulácie problémov sa u niektorých jedincov objavuje stav celkovej rezignácie na bezvýhodiskovú situáciu. Určitý

²⁶ Typ integrácie, resp. segregácie sociológovia určujú na základe nasledujúcich kritérií - vlastnícke vzťahy (legálnosť pozemku a domu) a prístup k infraštruktúre (predovšetkým kanalizácia, voda) doplnené o ďalšie diferenčné znaky ako dosah cestnej komunikácie, napojenie na elektrickú energiu, veľkosť bytu, domácnosti, vybavenie bytu a početnosť a podiel rómskej komunity v danej oblasti.

stav odovzdanosti sme pozorovali aj z výpovedí niektorých rodín v skúmaných komunitách, predovšetkým u starších respondentov:

„...už viac ako desať rokov som zaregistrovaný na úrade práce a furt nič mi nenašli. Aj som to sám skúšal, ale Róm si len tak ľahko prácu nenájde. Som z toho sklamaný a viac nehľadám nič. Však sa o nás štát nejako postará.“

Problém sa ešte viac prehĺbil v dôsledku zániku kooperačných väzieb medzi rómskou menšinou a majoritnou populáciou v procese industrializácie, kedy sa Rómovia stali základnou bázou pracovnej sily pre nízkokvalifikované pracovné miesta v ťažkom priemysle, poľnohospodárstve a lesníctve.

Rozhodujúci vplyv pre zlepšenie životnej situácie v transformačných podmienkach má tzv. druhá ekonomika a model dvojpríjmovej domácnosti. Druhá ekonomika v slovenských podmienkach predpokladá existenciu domáceho hospodárenia a výroby, čo žiaľ pre rómske komunity nie je a ani nikdy nebolo typické. Výsledkom je úplná závislosť Rómov na formálnej ekonomike štátu. Z pohľadu zamestnanosti partnerov môžeme ešte donedávna hovoriť o jednopríjmovej rodine s veľkým počtom detí, čo sa bohužiaľ v súčasnosti výrazne modifikovalo na rodiny, kde väčšinou nie je zamestnaný ani jeden člen.²⁷

Marginalizácia Rómov na trhu práce je zapríčinená nasledujúcimi faktormi:

- klesajúca vzdelanostná a kvalifikačná úroveň,
- skrytá diskriminácia voči Rómom zo strany majority, resp. zamestnávateľov (Rómovia si vyslúži povest' nespoľahlivých pracovníkov bez pracovnej morálky, disciplíny a motivácie),
- nízky status bývania, životných podmienok a s tým spojený nevyhovujúci zdravotný stav,
- trvalo vysoká miera dlhodobej nezamestnanosti a s tým súvisiaca devastácia ľudského kapitálu a strata pracovných návykov,
- väčšina Rómov žije v prostredí, ktoré sa v slovenských pomeroch vyznačuje vysokou mierou dlhodobej nezamestnanosti, nedostatkom pracovných príležitostí a malým počtom novovznikajúcich pracovných príležitostí.

Z uskutočnených rozhovorov a poznatkov z viacerých podobných výskumov je zrejmé, že čo sa týka zamestnávania Rómov v súčasnosti, sú najčastejšie sezónne a príležitostné práce. Využívajú ich predovšetkým muži, pričom tieto mierne zvýšené príjmy v určitom období nedokážu kompenzovať často nulové príjmy v ostatných častiach roka. Sezónne práce sa často vykonávajú bez náležitých pracovných zmlúv a rómski pracovníci sa tak ocitajú v oblasti tzv. šedej ekonomiky. Sirovátka (2003) k tomu dodáva, že marginalizovaná pracovná sila je v postkomunistických ekonomikách funkčným

²⁷ Výskum Ivanova et al. (2002 in Bartáková, 2004) uvádza, že úroveň priemerných výdajov na osobu v domácnostiach Rómov v porovnaní s priemernými výdajmi nerómskych domácností v ČR sa pohybuje okolo 45 %, pričom domácnosti zamestnaných Rómov vykazujú výdaje len o niečo málo vyššie (asi o 13 %). Zamestnanosť aspoň jedného člena domácnosti teda nijak výrazne nezvyšuje zárobkovú schopnosť rodiny, predovšetkým ak sú ostatní členovia domácnosti nezamestnaní.

prvkom šedej ekonomiky, pretože sa zamestnaním na čierno znižujú náklady a na mzdy a na odvody na pracovnú silu a umožňuje vysokú flexibilitu zamestnania.

„My mladí tu v komunite sa snažíme hľadať prácu, kde sa len dá, väčšinou však nás zamestnajú len na pár týždňov, niečo vykopať, betónovať a tak. Ale žiadne zmluvy nič nám podpísať nedajú. Vždy sa nejako dohodneme.“

Medzi ďalšie aktivity patrí aj samozásobiteľstvo, zber druhotných surovín (železo, hliník), zber a následný predaj lesných plodín, či príležitostná hudobná produkcia. Príslušníci rómskych komunit tak nie sú len pasívnymi príjemcami sociálnych dávok bez akejkoľvek pracovnej aktivity, ale naopak sú mechanizmami šedej ekonomiky tlačení k vysokej flexibilitě, k práci v neistote, dočasnej práci a k vytváraniu špecifických sociálnych kompetencií (Bartáková, 2004).

Jednou z najrizikovejších sociálnych kategórií ohrozených dlhodobou nezamestnanosťou sa stáva rómska mládež, ktorá už nezažila obdobie pracovnej povinnosti v socializme a je tak vylúčená z trhu práce bez toho, aby mala čo i len minimálne pracovné skúsenosti. Mladí Rómovia predstavovali koncom roku 1999 takmer 25 % z evidovaných uchádzačov o zamestnanie, pričom vyše 60 % mladých nezamestnaných Rómov si hľadá prácu viac ako tri roky.

V roku 2004 došlo k výraznej zmene sociálnej situácie Rómov. Reforma sociálneho systému si za hlavný cieľ vytýčila znížiť nezamestnanosť a aktivizovať sociálne odkázanú časť populácie. Pre veľkú časť rómskej populácie uvedenie tejto reformy do života znamenalo výrazné zníženie prídavkov na deti a sociálnych dávok (napr. pred reformou dostávala plne sociálne odkázaná štvorčlenná rodina s dvoma deťmi 9–10 tisíc mesačne, po reforme to bolo 4,5 tis. Sk mesačne). Vyplatená dávka mohla byť navýšená o aktivačný príspevok (za aktivity smerujúce k rekvalifikácii alebo hľadania si práce), príspevok na bývanie, príspevok na zdravotnú starostlivosť a tzv. ochranný príspevok.

8.3.4 Ďalšie faktory ovplyvňujúce sociálnu situáciu príslušníkov rómskych komunit

8.3.4.1 Diskriminácia

Diskriminácia rómskej populácie predovšetkým na trhu práce je na Slovensku často spomínaný jav spojený predovšetkým s rómskymi komunitami. Ako ukazuje Analýza...(2003) na strane zamestnávateľov sú diskriminačné procesy z väčšej časti opreté o „akési povedomie“ neblahej skúsenosti s pracovnou morálkou rómskych zamestnancov, menej už o priamu skúsenosť s ňou. Diskriminácia je tak podporená istou sociálnou dištanciou zamestnávateľov od kategórií pracovníkov, ktorí sú všeobecne považovaní za zlú pracovnú silu. Inokedy ide vyložene o širšie rasisticky či kultúrne podložené stereotypy o odlišných pracovných vzoroch rómskeho etnika.²⁸ Na druhej strane je

²⁸ Sirovátka (2003) uvádza, že diskrimináciou na trhu práce sú postihnuté predovšetkým skupiny, u ktorých sa predpokladá nižšia pracovná intenzita a dochádzka do zamestnania, čo sa dotýka predovšetkým Rómov, starších pracovníkov a ženy s deťmi.

odmietanie rómskej pracovnej sily i výsledkom racionálneho ekonomického kalkulu reflektujúceho jej nižšiu konkurencieschopnosť (Sirovátka 1997). So skúsenosťami s určitými prejavmi diskriminácie pri pracovných pohovoroch sme sa stretli aj počas terénneho šetrenia:

„Našiel som v novinách prácu, a tak som im zavolať, že reku, či by som nemohol ísť k nim robiť. Odpovedali mi že môžem prísť a dohodneme sa. Keď som však prišiel začali sa vyhovárať, že to miesto už je obsadené. A tak sa mi to stalo neraz.“

Na druhej strane sa vynára otázka, do akej miery ide v jednotlivých prípadoch skutočne o diskrimináciu, predsudky a hlboko zakorenené stereotypy majoritnej populácie vo vzťahu k príslušníkom rómskych komunit a do akej miery je to proces akejsi selekcie v dôsledku nedostatočnej vzdelanostnej a kvalifikačnej úrovne zastávať daný post. Mnoho Rómov má navyše zhoršený zdravotný stav, zvýšenú chorobnosť a niekedy zmenenú pracovnú schopnosť, čím sa ochota zamestnávania ešte viac znižuje.

8.3.4.2 Vzdelávanie

Proces vzdelávania predstavuje pre rómske spoločenstvo oblasť, ktorá je im cudzia, na ktorej utváraní sa nepodieľali a v podstate ich obmedzuje. Vzdelávacie inštitúcie nenachádzajú v kultúrnych normách rómskeho spoločenstva ekvivalentné postavenie a dochádza tak k stretu dvoch odlišných typov organizácie a sociálnych systémov (Radičová, 2002).

Nerešpektovanie cudzorodosti školského systému, rozdielu sociálneho veku rómskej a majoritnej populácie, pre Rómov nevhodne zvoleného procesu samotnej výučby, ktorá v slovenských podmienkach predpokladá každodennú prípravu na hodinu za pomoci rodičov (aspoň na 1. stupni základných škôl), čo samozrejme nebolo a nie je možné jednak z objektívnych príčin (nevhodné prostredie osady, nedostatok financií) a jednak zo subjektívnych príčin. Rómovia pokladajú vzdelávanie za proces, ktorý má prebiehať v škole a nie v osade.

Príjmová diferenciácia a životný štandard v socialistickej spoločnosti nebol priamo úmerný výške dosiahnutého vzdelania a samotný režim tak nevytváral žiadne tlaky na rozširovanie vzdelania. Výlučne vzdelanie teda nebolo chápané ako nástroj dosiahnutia istého životného štandardu a sociálnej pozície.

Okrem spomínaných príčin je treba spomenúť aj fakt, že rómske deti zo segregovanej osady sú pri vzdelávacom procese znevýhodnené hneď trikrát. Prvý raz je to už pri nástupe na základnú školu. Hlavným problémom rómskych detí je nedokonalá znalosť slovenčiny. V osade medzi sebou v prevažnej miere rómske obyvateľstvo používa určitý dialekt rómčiny, prípadne zmes rómskych a slovenských príp. maďarských výrazov, čím zaostávajú už pri vstupe do školy. Druhýkrát je rómske dieťa hendikepované pri výbere strednej školy. Väčšinou kopíruje už vyskúšaný vzor vzdelania od rodičov, no tí v prevažnej miere (ak pokračovali v štúdiu) ukončili niektorú učňovskú školu. Po jej absolvovaní sa vrátia žiť do prostredia osady a naďalej reprodukovujú vzory správania svojich rodičov, a stávajú sa tak postupne závislí na štátnej pomoci a tento jav berú ako normálnu skutočnosť.

Nevýhodou pre rómske deti je aj skutočnosť, že pri výbere strednej školy zohráva veľkú úlohu aj jej vzdialenosť, čím je rómska mládež znevýhodnená tretíkrát.

Prekážkou pri vzdelávaní môžu byť aj samotní rodičia dieťaťa, ktorých vôľa podporovať a motivovať vlastné dieťa klesá s nárastom hendikepov rodiny a vynaložených nákladov. Počas terénneho šetrenia sme sa neraz stretli s výrokmi, z ktorých jasne vyplývalo, že Rómovia si nespájajú úroveň vzdelania s vyššou možnosťou uplatniť sa na trhu práce. Problém je predovšetkým v tom, že ani väčšina príslušníkov rómskych komunít s vyšším vzdelaním (za vyššie vzdelanie sa pokladá dokončená učňovská škola, stredná bez alebo i s maturitou) si nedokážu nájsť prácu. Zapríčiňuje to, že mladá generácia nemá žiadne pozitívne vzory, čo ich odrádza od ďalšieho štúdia.

„...a načo by som mal ďalej chodiť do školy? Aj keby som ju dokončil, tak si prácu skôr nenájdem. Tak načo zabíjať čas a peniaze v škole. Radšej pomôžem doma rodine.“

Okrem spomenutých problémov sme sa stretli ešte s určitými gendrovými rozdielmi, ktoré sa odrážali v odlišnej výchove, očakávaníach a ambíciách k deťom. Vo všeobecnosti sa k ďalšiemu vzdelávaniu rodičia kladne stavali vo vzťahu k chlapcom, kým dievčatá mali skôr dokončiť základnú povinnú školskú dochádzku a následne sa starať o rodinu.

„Moje dcéry ďalej nechodia do školy. To čo museli si odchodili. Žena sa má starať o domácnosť a nie zabíjať čas v škole, kde sa aj tak nič užitočné nenaučí. Muž sa o ňu postará. Ten nech si chodí do školy, ak chce.“

8.3.4.3 Bývanie

Transformácia slovenského hospodárstva výrazne ovplyvnila aj oblasť bývania. Prejavila sa predovšetkým nasledovnými procesmi:

- zánik štátneho pridelovania bytov,
- privatizácia časti bytového fondu,
- reštitúcia,
- prevedenie štátneho bytového fondu do správy obcí,
- ústup štátu z úlohy investora bytovej výstavby (Baršová, 2001).

Na pozadí týchto zmien došlo a stále dochádza k postupnému vytesňovaniu rómskych komunít z lukratívnych lokalít v strede mesta, k vytlačovaniu na okraj miest, či presunu do subštandardných bytov určených pre neplatičov nájomného a k nárastu koncentrácie osôb v už aj tak preplnených bytoch (Klíčová, 2004). Okrem toho pozorujeme návrat časti rómskych rodín z miest naspäť do osád.

„Nemali sme na nájomné v meste. Tak sme sa vrátili bývať tam, kde kedysi žili naši rodičia a kde žije zvyšná časť našej rodiny. A tak si tu dnes žijeme medzi našimi.“

Vo všeobecnosti môžeme podľa Klíčovej (2004) zhrnúť hlavné problémy rómskych komunít v oblasti bývania do nasledujúcich bodov:

- nízka kvalita bývania,
- preplnenosť bytov,
- nútené súžitie viacerých generácií,
- nechránené nájomné vzťahy,
- nelegálne bývanie,
- dlhy spojené s bývaním,
- rezidenčná segregácia.

8.3.5 Chudoba a sociálna situácia rómskych komunít na Slovensku

Proces transformácie po roku 1989 výrazne prehĺbil sociálnu diferenciaciu v rómskej minorite a zapríčinil tak ďalšiu heterogenizáciu tohto už tak výrazne nejednotného spoločenstva. Základné príčiny diferenciácie treba hľadať v nasledujúcich faktoroch:

- stav regiónu, v ktorom Rómovia žijú,
- typ integrácie, resp. segregácie s majoritnou populáciou,
- miera koncentrácie, početnosť rómskej komunity v danom regióne, pričom rozhodujúcu úlohu hrá predovšetkým proporcia rómskej populácie vzhľadom k majoritnej populácii (Radičová 2001, Jurásková, Kriglerová, Rybová, 2004).

V prostredí sídelnej segregácie v uzavretých alebo izolovaných komunitách sa v sebe kumulujú etnická a sociálna segregácia. Autori zaoberajúci sa etnickou a sociálnou segregáciou popisujú však aj pozitívne dopady, ktoré koncentrácia príslušníkov rómskej komunity môže prinášať. V prostredí chudobných rodín je tesnosť rodinných väzieb prínosom (Baršová, 2001). Výhodou je podpora okolia, no Šuleřová (2004 in Klíčová 2004) dodáva, že v prípade sociálne vylúčených rómskych komunít má tento pozitívny dopad segregácie len slabý vplyv. V dôsledku adaptačných procesov totiž dochádza k rozpadu sietí solidarity, pričom v mnohých prípadoch sú redukované len na siete príbuzenské. Ak sa pozrieme na osady rómskych komunít, práve tu prevládajú predovšetkým príbuzenské siete. Preto tam, kde nie je miestna rómska populácia vnútorne prepojená príbuzenskými vzťahmi sociálna alebo užšia solidárna sieť absentuje.

„My čo patríme do rodiny Rusnákov si navzájom pomáhame. Ak niekto zarobí peniaze, tak sa podeli so všetkými. Ale ostatní v komunite nepatria do našej famílie tak si navzájom nepomáhame. Ja by som bratovi dal aj posledné, ale cudziemu nič. Veď je to cudzí človek a mnohí si tu za tú chudobu môžu sami.“

Pri procese hodnotenia miery chudoby Rómov sa prišlo na nasledujúce fakty:

- čím je rómska komunita segregovanejšia a početnejšia, tým je miera chudoby vyššia,
- status segregovaného Róma v marginalizovanom regióne má charakter etnickej chudoby v absolútnom ponímaní,

- sociálny status Rómov žijúcich v segregovaných osadách je výrazne nižší ako status Rómov žijúcich integrovane,
- v každom regióne platí, že Rómovia zo segregovaných osád sú najchudobnejší z chudobných, pričom sa uplatňuje ešte vplyv stavu regiónu, čiže situácia segregovaných Rómov v marginalizovanom regióne je podstatne horšia ako situácia segregovaných Rómov v regióne s lepšími ekonomickými, sociálnymi a kultúrnymi charakteristikami,
- rómske segregované osady sú nekompatibilné s majoritou z hľadiska racionálnych volieb ako zlepšiť svoj sociálny status.

K prehľbovaniu diferenciácie medzi rómskymi komunitami prispel aj fakt spomínanej dištancie Rómov, ktorí sa dostali z prostredia segregovanej osady a tým aj z absolútnej chudoby, čím neumožňujú vytvoriť pre príslušníkov svojho etnika mobilnú dráhu na pozdvihnutie ich sociálneho statusu. Spomenutá skutočnosť má nielen makroregionálny charakter, ale môžeme ho pozorovať aj na mikroregionálnej úrovni, kde už v rámci osady – obce vznikajú veľké rozdiely s absenciou sociálnej solidarity. Aj počas terénneho šetrenia sme sa neraz stretli s dištancom integrovaných Rómov od komunít žijúcich v segregovaných prípadne separovaných osád. Za všetko hovorí prípad, kedy nás mladá rómska mamička vystríhala pred vstupom do separovanej osady:

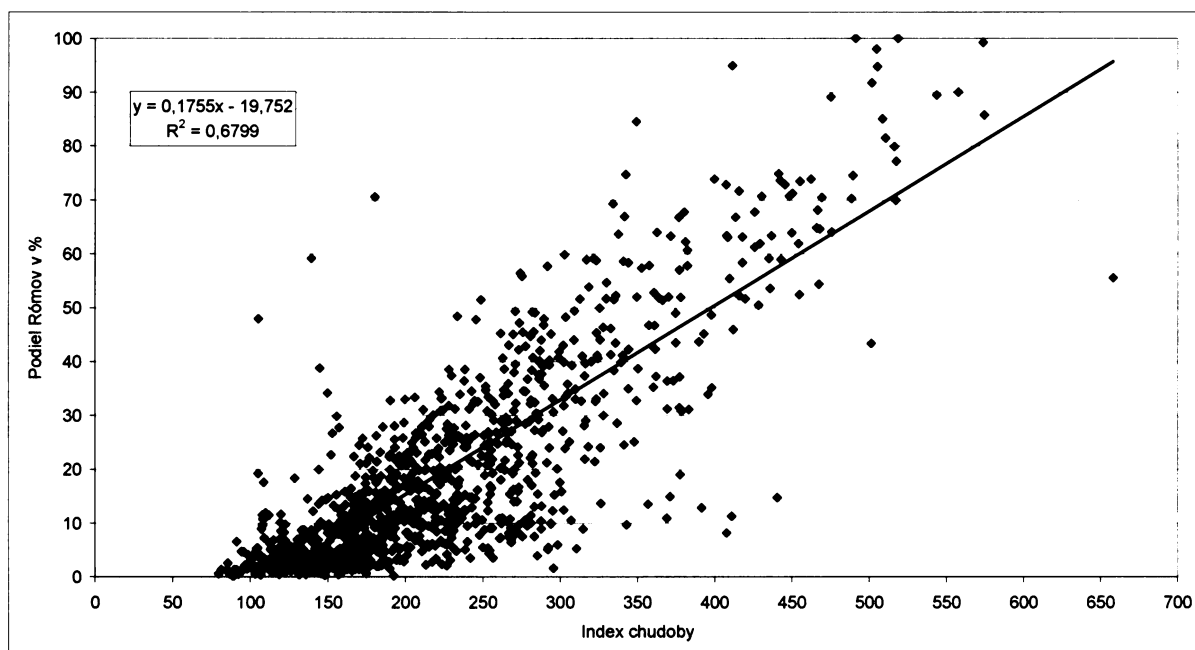
„...tam ani nechodte, tam ani ľudia nežijú. Čo nevidíte ako to tam vyzerá. Prídete tam a vrhnú sa na vás tie zvery. Myslím to vážne. My tam tiež nechodíme k cigánom špinavým.“

Sociálnu situáciu rómskeho spoločenstva žijúceho na Slovensku najlepšie vystihuje syntetický ukazovateľ chudoby obcí v komparácii s podielom Rómov. Ako môžeme vidieť na obr. 21 samotný podiel Rómov žijúcich v obci predstavuje dôležitý činiteľ pre meranie úrovne chudoby. S nárastom podielu Rómov výrazne rastie chudoba, pričom najvyššie hodnoty syntetický ukazovateľ dosahuje predovšetkým v sídlach, kde žije vysoké percento Rómov (ako hraničná hodnota sa javí 25 % podiel). Okrem toho graf dokazuje, že naozaj platí korelácia medzi podielom Rómov a úrovňou chudoby a tiež platí fakt, kde najchudobnejší z chudobných sú práve príslušníci segregovaných komunít, keďže práve obce s vyšším podielom segregovaných Rómov dosahujú najvyššie hodnoty úrovne chudoby.

8.3.6 Sociografické mapovanie rómskych komunít na Slovensku

Dôležité poznatky o životnej úrovni rómskeho spoločenstva na Slovensku prinieslo predovšetkým sociografické mapovanie rómskych komunít. Uskutočnilo sa v 1 087 administratívnych jednotkách (obciach, mestách, mestských častiach), pričom bolo identifikovaných 1 575 osídlení, ktoré majoritná populácia definovala ako rómske. Jedným z hlavných zistení tohto výskumu je, že až polovica rómskych komunít (772) žije integrovane, v rozptyle medzi majoritnou populáciou. Zvyšné komunity môžeme z hľadiska polohy osídlenia rozdeliť na: obecné a mestské koncentrácie (168), osídlenia lokalizované na okraji obce/mesta (338), osídlenia priestorovo vzdialené alebo oddelené prírodnou alebo umelou bariérou (281).

Obr. 21: Vzťah syntetického ukazovateľa chudoby a podielu rómskeho obyvateľstva v obciach

Zdroj: SODB (2001); Jurásková, Kriglerová, Rybová (2004), vlastné výpočty

Z ďalších analýz boli vynechané rozptýlené komunity, pretože nepredstavujú cieľovú skupinu, na ktorú by mali byť zamerané jednotlivé programy a projekty, resp. ich situácia je špecifická a tomu by mal zodpovedať aj charakter opatrení (Kriglerová, Rybová, 2004).

Ak sa pozrieme bližšie na výsledky mapovania, zistíme, že z pohľadu typov obydlií, v ktorých žijú rómske komunity približne štvrtinu tvoria byty v bytových domoch, čo je typické predovšetkým pre mestské osídlenia. Takmer polovicu všetkých obydlií tvoria murované legálne postavené domy, prevažne vo vidieckych osídleniach (Jurásková, Kriglerová, Rybová 2004).

Z hľadiska problematiky bývania je pre všetky verejné politiky dôležitým ukazovateľom typ a legalita bývania. Sociografické mapovanie zistilo, že až jedna tretina obydlií je nelegálnych. Ide predovšetkým o chatrče, unimobunky, nebytové budovy. Najvyšší podiel sa koncentruje v osídleniach ležiacich mimo obcí alebo miest. Najčastejším typom nelegálnych obydlií sú chatrče. V obciach, kde Rómovia žijú integrovane prípadne koncentrovane, až 90 % obydlií je postavených legálne.

Štruktúra počtu obyvateľov bývajúcich v jednotlivých typoch obydlií približne kopíruje ich samotné rozdelenie. Viac ako polovica ľudí žije v murovaných domoch, približne štvrtina v bytových domoch a 14 % býva v chatrčiach. Priemerne na jedno obydlie pripadá 7,46 obyvateľov. Najvyšší podiel majú nebytové priestory a iné objekty, následne murované domy. Najnižší priemerný počet obyvateľov žije v bytoch a unimobunkách. Z inžinierskych sietí je v týchto osídleniach najdostupnejšia elektrina (91 % osídlení) a najmenej kanalizácia, pričom takmer 81% rómskych osídlení ju nemá vôbec. Možnosť napojenia sa na plyn a verejný vodovod je tiež pomerne nízka – plyn je nedostupný v 59 % osídlení a vodovod v 37 %. Z hľadiska prístupovej komunikácie až 20 % osídlení nemá asfaltovú cestu. Z

hľadiska celkovej infraštruktúry bolo identifikovaných 46 osídlení, ktoré nemajú takmer žiadnu infraštruktúru, presnejšie nemajú vodovod, kanalizáciu, plyn a nemajú ani asfaltovú prístupovú cestu. Väčšina týchto osídlení sa nachádza v Košickom a Prešovskom kraji a k trvalému pobytu je tu nahlásených 6 355 obyvateľov.

9. PÔRODNOSŤ RÓMSKEHO SPOLOČENSTVA NA SLOVENSKU

Pôrodnosť rómskych žien patrí medzi najdiskutovanejšie témy týkajúce sa rómskeho etnika na Slovensku. Bohužiaľ musíme konštatovať, že často aktéri týchto diskusií operujú s nepresnými údajmi, čoho príčinou je, ako aj u ostatných demografických charakteristík, nedostatok kvalitných a najmä aktuálnych údajov a predstavujú tak živnú pôdu pre vznik mnohých mýtov a poloprávd.

Z bežnej evidencie sa o pôrodnosti a plodnosti rómskych žien do roku 1991 nedozvieme žiadne informácie, keďže rómska národnosť nebola zvlášť triedená. Ani po roku 1991 získané údaje zďaleka neodpovedajú realite. Preto nám na hodnotenie úrovne plodnosti zostávajú v podstate dva zdroje informácií. Jednak sú to už veľakrát spomínané sčítania z rokov 1970 a 1980, ktoré však nič nehovoria o súčasnom stave reprodukcie Rómov, ale hlavne terénne šetrenia (Soročinová 1976; Finková, 1977 a 1979, Garassy 1999, Haviarová 2000) na základe ktorých si môžeme urobiť niektoré závery aj o súčasnej plodnosti rómskych žien.

Prvé kusé informácie o pôrodnosti rómskych komunít po druhej svetovej vojne prinieslo šetrenie Štátneho štatistického úradu a Vládneho výboru pre otázky cigánskeho obyvateľstva o pohybe rómskeho obyvateľstva z roku 1967. Srb a Pražáková (1968) na základe jeho výsledkov konštatovali, že rómske ženy si naďalej uchovali vysokú pôrodnosť (hrubá miera pôrodnosti = 33,2 ‰), ktorú môžeme porovnať len s úrovňou pôrodnosti v rozvojových krajinách. V kombinácii s pomerne nízkou hrubou mierou úmrtnosti (4,9 ‰) dosahoval prirodzený prírastok u rómskeho obyvateľstva v bývalom Československu 28 ‰, pričom sa na celkovom prírastku na Slovenska podieľal približne 11 %. V praxi to znamená, že asi každý 9. obyvateľ, ktorý v tomto roku pribudol bol rómskej národnosti. Vysoké hodnoty nadobúdali aj index vitality. Kým u celej populácie to bolo 150 u Rómov predstavoval 712, čo znamená, že na 1 mŕtveho Róma pripadali siedmi (7,12) živo narodení.

9.1 Plodnosť podľa výsledkov sčítaní 1970 a 1980

Bežná evidencia prirodzeného pohybu do roku 1991 neumožňuje získať žiadne informácie rómskom obyvateľstve, a preto sme úplne odkázaní na dáta zo sčítania ľudu z rokov 1970 a 1980. Práve na základe týchto údajov poukázali Srb (1988) a Kalibová (1989) na nástup zmien v reprodukcii Rómov, a to predovšetkým na zníženie realizovanej plodnosti vo všetkých vekových skupinách.

Počet živonarodených detí pripadajúcich na jednu vydatú rómsku ženu v súčasnom manželstve bol v roku 1980 po ukončení reprodukcie (vo veku 45–49) menší o necelých 9 % oproti roku 1970 a na celom intervale (15–49) o takmer 19 %, pričom najväčší pokles zaznamenala veková skupina 35–39. Aj mladšie vekové skupiny zasiahli v sledovanom období pokles realizovanej plodnosti, no treba povedať, že nebol tak výrazný.

Tab. 19: Priemerný počet detí pripadajúcich na jednu rómsku ženu žijúcu v súčasnom manželstve podľa sčítania 1970 a 1980

Vek	1970			1980			Rozdiel v %		
	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR
15–19	0,89	0,66	0,90	0,88	0,79	0,91	-1,10	-8,10	1,10
20–24	1,99	1,85	2,94	1,84	1,74	1,89	-7,50	-5,90	-7,40
25–29	3,59	3,44	3,64	2,95	2,70	3,06	-17,80	-21,50	-15,90
30–34	4,85	4,48	5,01	3,85	3,44	4,06	-20,60	-25,40	-19,00
35–39	6,08	5,63	6,28	4,83	4,37	5,02	-20,60	-22,80	-19,80
40–44	6,69	6,34	6,82	5,50	5,01	5,70	-17,80	-21,00	-16,40
45–49	6,65	6,27	6,78	5,98	5,50	6,20	-10,10	-12,30	-8,60
Celkom	4,87	4,59	4,97	3,86	3,52	4,02	-20,70	-23,30	-19,10

Zdroj: Srb (1988)

Pre presnejšie posúdenie zmien v realizovanej reprodukcie rómskeho etnika medzi rokmi 1970 a 1980 nám podľa Srba (1988) chýbajú potrebné údaje z prvého sčítania. Predovšetkým by sme potrebovali porovnať plodnosť nielen na základe údajov o ženách žijúcich v súčasnom manželstve, ale tiež o počte živonarodených vo všetkých manželstvách a tiež o reprodukciu Rómkov bez ohľadu na súčasný rodinný stav. Sčítanie z roku 1980 nám potrebné dáta poskytlo a uvádzame ich v tab. 20.

Tab. 20: Počet živo narodených na 1 vydatú Rómku bez ohľadu na poradie manželstva a bez ohľadu na rodinný stav podľa sčítania 1980

Vek	Počet živo narodených na 1 vydatú Rómku bez ohľadu na poradie manželstva (A)			Počet živo narodených na 1 Rómku bez ohľadu na súčasný rodinný stav (B)			Nadplodnosť Rómkov v SSR oproti ČSR v %	
	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR	A	B
15–19	1,05	1,00	1,06	0,27	0,25	0,28	6,00	12,00
20–24	2,06	2,04	2,06	1,62	1,95	1,61	1,00	-2,40
25–29	3,24	3,12	3,29	2,93	2,87	2,98	5,40	3,10
30–34	4,28	4,08	4,37	4,00	3,86	4,08	7,10	5,70
35–39	5,27	5,10	5,34	4,94	4,81	5,01	4,70	4,20
40–44	5,91	5,64	6,02	5,63	5,42	5,73	6,70	5,70
45–49	6,36	6,09	6,48	6,00	5,75	6,12	6,40	6,40
Celkom	4,19	4,02	4,27	3,26	3,14	3,31	6,20	5,40

Zdroj: Srb (1988)

Na pokles plodnosti medzi rokmi 1970 a 1980 poukazuje aj zníženie zastúpenia žien s vyšším počtom detí (6 a viac). V roku 1970 tvorili ženy vo veku 45–49 s 6 a viac deťmi 62 % z celkového počtu rómskych žien na konci reprodukčného obdobia, pričom o desať rokov neskôr to bolo necelých 57%. Naproti tomu sme medzi sčítaniami zaznamenali nárast podielu žien vo veku 45–49 s 1–3 deťmi o 2

percentuálne body na 18 %. Tiež sa znížila plodnosť žien v najmladších vekových skupinách 2. a vyššieho poradia, no podiel žien s 1 dieťaťom vo vekovej skupine 15–19 vzrástol o viac ako 10 % (z 42,4 % na 53,9 %). Podľa Kalibovej (1989) mohol byť tento nárast zapríčinený zmenou rodinného stavu rómskych žien, keďže išlo o počet detí narodených v súčasnom manželstve. Výsledky sčítaní tiež potvrdili, že úroveň plodnosti rómskych žien je ovplyvňovaná ekonomickou aktivitou, a to predovšetkým u mladších ročníkov.

Zaujímavým sa javí porovnanie realizovanej plodnosti bratislavských Rómkov s plodnosťou úhrnu Rómkov na Slovensku v roku 1980 na základe počtu živonarodených detí pripadajúcich na jednu ženu zo súčasného manželstva. V hlavnom meste Slovenska dosahoval priemerný počet detí hodnotu 3,2, čo v porovnaní s celoslovenským priemerom bolo o 20 % menej. V kontexte vyššie uvedeného Haišman (1988) a Srb s Horeckým (1986) vyslovujú myšlienku o vplyve urbanizácie na plodnosť v smere jej znižovania, čomu by nasvedčovalo jednak porovnanie údajov za ČSR a SSR (pozri tab.20) a tiež údaje o priemernom počte živo narodených detí za mesto Praha. Pražské Rómky mali približne o 14 % nižší priemerný počet detí ako rómske ženy žijúce v Bratislave (pozri tab 21).

Tab. 21: Priemerný počet živonarodených detí na 1 vydatú Rómku zo súčasného manželstva v Bratislave a Prahe podľa sčítania 1980

Vek	Živonarodené deti 1 vydatej žene z terajšieho manželstva	
	Praha	Bratislava
15-19	0,7	0,8
20-24	1,5	1,8
25-29	2,4	2,6
30-34	3,0	3,3
35-39	3,2	4,4
40-44	3,8	4,6
45-49	4,1	4,3
50-59	4,6	5,2
60+	2,1	2,8
Celkom	2,8	3,2

Zdroj: Srb a Horecký (1986), Haišman (1988)

9.2 Pôrodnosť rómskych žien v súčasnosti

Do roku 1989 existovali na Slovensku viaceré celoštátne zdroje údajov o Rómoch, ktoré boli založené na etnickej príslušnosti. V súčasnosti je takéto zisťovanie nezákonné. V dôsledku týchto zákonných úprav takmer nedisponujeme žiadnymi údajmi o populačnom vývoji rómskeho obyvateľstva na Slovensku. Určité všeobecné závery môžeme formulovať na základe výsledkov sčítaní obyvateľstva, domov a bytov v rokoch 1991 a 2001 v porovnaní s údajmi zo sčítaní v rokoch 1970 a 1980 (pozri obr. 15 na s. 68). Najvýraznejšie zmeny vo vekovej štruktúre zaznamenalo rómske spoločenstvo v 90. rokoch, čo dokazuje zúženie základne vekovej pyramídy. Je výsledkom zmien v pôrodnosti rómskych

žien, predovšetkým v integrovaných komunitách. Pre bližšie kvalifikovanie však chýbajú údaje, preto si budeme musieť pomôcť výsledkami z terénnych šetrení.

Demografické správanie rómskeho obyvateľstva v období pred rokom 1989 ako celku môžeme prirovnať k správaniu, ktoré je typické pre rozvojové krajiny – vysoká plodnosť, vysoká úmrtnosť a začiatok reprodukčných procesov posunutý do veľmi nízkeho veku. Rómske spoločenstvo však v dnešných podmienkach nie je možné vnímať ako celok ani z pohľadu demografickej reprodukcie. Ako sme naznačili v úvode kapitoly pravdepodobne prešlo výraznými zmenami predovšetkým v 90. rokoch, no už zo skúseností z minulosti vieme, že ako prvá pravdepodobne reagovala skupina Rómov s úzkymi kontaktmi s majoritnou spoločnosťou. Ide o tzv. integrované komunity, ktoré žijú rozptýlene v obciach a netvorí tu výrazný podiel. Všeobecne sa predpokladá, že z celkového počtu Rómov žijúcich na Slovensku predstavuje táto skupina približne 20 %.

Charakterizovať demografické správanie integrovaného rómskeho obyvateľstva v teréne je takmer nemožné, pričom v dôsledku uplatňovania zákona o ochrane osobných údajov je len malá šanca získať informácie za jednotlivé osoby z oficiálnej štatistiky. Preto si budeme v prípade integrovaných Rómov musieť vystačiť s údajmi, ktoré nám ponúka práca Vaňa a kol. (2002), kde sa pre rok 2002 odhaduje ich úhrnná plodnosť na 1,3 a priemerný vek ženy pri narodení dieťaťa na 24 rokov. Uvedené hodnoty poukazujú na fakt, že integrované žijúci Rómovia sa spôsobom života a ani reprodukčným správaním už takmer vôbec neodlišujú od nerómskeho obyvateľstva.

Naopak rómske komunity žijúce oddelene od majoritnej populácie v segregovaných osadách, kde miera kontaktov s majoritnou populáciou je minimálna, sa dlhodobo považujú za nositeľov odlišného typu reprodukčného správania, často stále založeného na zvykoch a tradíciách. Extenzívny typ reprodukcie pripisovaný Rómom žijúcim v segregovaných osadách je všeobecne známy a prijímaný fakt už dlhšiu dobu, ale v dôsledku nedostatku informácií sa súčasná úroveň a prípadné zmeny len ťažko identifikujú na makroúrovni, teda za celé segregované alebo separované spoločenstvo. Preto sme pristúpili k riešeniu problému na obecnej resp. komunitnej úrovni, pričom sme vybrali obce, kde podiel rómskeho obyvateľstva podľa sociografického mapovania (Jurásková, Kriglerová, Rybová 2004) dosahoval 95–100 %. Druhou podmienkou bolo, že z hľadiska integrovanosti môžeme hovoriť o segregovaných rómskych komunitách. Ako referenčné sme zvolili obce so separovanými rómskymi komunitami s vyššou mierou kontaktov s majoritným obyvateľstvom (pozri kapitolu Metodika práce).

Pokles počtu živonarodených detí, ktorý výrazne postihol slovenskú populáciu v 90. rokoch pravdepodobne nezasiahol rómske komunity žijúce v segregovaných osadách. Svedčí o tom aj vývoj počtu živonarodených detí v nami skúmaných „rómskych obciach.“ V priebehu rokov 1996–2004 sa naopak počet živonarodených detí výrazne zvýšil. Priemerne sa v rokoch 1996–1999 narodilo ženám žijúcim v rómskych obciach 283 detí, kým v rokoch 2000–2004 to bolo priemerne až 340. Podobný vývoj zaznamenali Vaňo, Meszároš (2002) pri skúmaní obcí s nízkym a veľmi nízkym životným štandardom. V pozadí tohto vývoja stoja zmeny vo vekovej štruktúre rómskych žien, resp. v početnosti žien žijúcich v reprodukčnom období. Kým v rokoch 1996–1999 žilo vo veku 15–49 priemerne 1 604 žien, v nasledujúcom období to bolo až 2 407, pričom najväčšie zmeny sa odohrali do veku 25 rokov.

Odlíšne demografické správanie skúmanej rómskej populácie v porovnaní s celoslovenskou potvrdzuje aj najjednoduchší ukazovateľ úrovne pôrodnosti, teda hrubá miera pôrodnosti. Kým u majoritnej populácie dosahovala v rokoch 1996–2004 priemernú hodnotu 10,4 ‰, v rómskych obciach sme zaznamenali približne štvornásobné hodnoty 38 ‰. K hodnote hrubej miery pôrodnosti rómskeho obyvateľstva presahujúcej hodnotu 30 ‰ sa vo svojej práci dopracoval aj Garassy (2000). Vo svete sa predmetný ukazovateľ pohybuje približne v rozmedzí 8–50 ‰, pričom najviac sa k úrovni zistenej v rómskych obciach priblížili hodnoty namerané v rozvojových štátoch (napr. Svazijsko, Nigéria, Afganistan).

Určité zlepšenie pri hodnotení intenzít plodnosti prinášajú tzv. Coalove indexy plodnosti založené na nepriamej štandardizácii. Za štandard bola zvolená manželská plodnosť severoamerickej sekty hutteritov, ktorá ostro vystupovala proti akejkoľvek antikoncepcii. Práve s nimi porovnáваме intenzitu plodnosti žien „rómskych obcí,“ Slovenska v roku 2001 a ČSR (1878–1882). Danú situáciu zobrazuje tab. 22, z ktorej jednoznačne vyplývajú rozdielne intenzity plodnosti medzi ženami „rómskych obcí“ a ženami Slovenska. Naopak intenzita plodnosti žien ČSR z druhej polovice 19. storočia sa výrazne približuje úrovni tohto ukazovateľa v „rómskych obciach.“ Okrem toho index manželskej plodnosti predstavuje dôležitý ukazovateľ pri sledovaní priebehu zmien v populačnom vývoji. Pre vymedzenie druhej fázy demografickej revolúcie bývajú brané podľa Pavlíka a kol. (1986) hranice indexu manželskej plodnosti 70 – 35 ‰. Tie prekonalala populácia Slovenska po druhej svetovej vojne, kým populácia v „rómskych obciach“ ešte stále na základe hodnôt predmetného ukazovateľa spadá do druhej fázy demografickej revolúcie.²⁹ Hodnoty všeobecnej a manželskej plodnosti sú v prípade „rómskych obcí“ približne rovnaké, preto pre zistenie postavenia v procese demografickej revolúcie sledovaných separovaných môžeme použiť index všeobecnej plodnosti (ig z dostupných údajov nie je možné vypočítať). Ten dosahoval v priebehu rokov 2000–2004 priemernú hodnotu 0,268 čo znamená, že táto populácia pravdepodobne druhú fázu demografickej revolúcie už prekonalala.

Tab. 22: Coalove indexy plodnosti pre vybrané populácie

Populácia	if	ig	ih	im
"Rómske obce" (1996–2001)	0,430	0,412	0,403	0,463
Ženy Slovenska 2001	0,099	0,150	0,041	0,529
ČSR 1878–1882	0,404	0,699	0,093	0,513

Vysvetlivky: pozri Metodika práce.

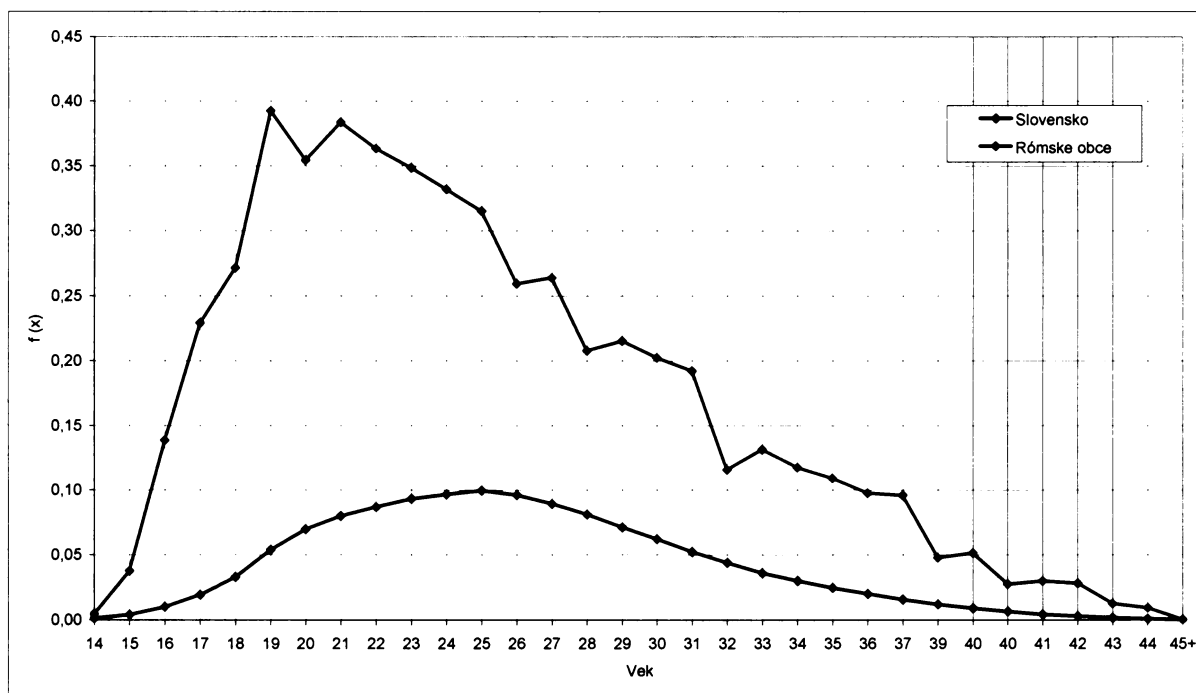
Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravené autorom; POPIN SR; Pavlík a kol. (1986)

Presnejšie charakteristiky podávajú špecifické miery plodnosti, resp. ich suma označovaná ako úhrnná plodnosť. V prvej časti analyzovaného obdobia (1996–1999) nadobúdala hodnotu približne 5,6. V druhom sledovanom období 2000–2004 klesla na hodnotu 4,85, no po testovaní na hladine významnosti $\alpha=0,05$ sme zistili, že táto zmena nie je štatisticky významná a to ani pri testovaní mier plodnosti v každej vekovej skupine. Na základe uvedeného môžeme vysloviť hypotézu o nemennosti úrovne plodnosti rómskeho etnika v segregovaných komunitách v poslednom desaťročí, pričom sa ustálila približne na štvornásobne vyššej úrovni ako žien celoslovenskej populácie (pozri obr. 22). Na

²⁹ Na základe hodnôt úhrnnej plodnosti, ktoré sú vyššie ako 5 Pavlík (www.demografie.info) usudzuje, že demografická revolúcia ešte v týchto komunitách ani nezačala.

vysokú plodnosť rómskeho obyvateľstva žijúceho v neintegrovanej komunitách poukázali aj Vaňo, Meszároš (2002), kde predpokladajú, že úroveň úhrnnej plodnosti dosahuje približne hodnotu 4,6 (hrubá miera reprodukcie dosahuje potom hodnoty vyššie ako 2,2; v prípade „rómskych obcí 2,6)

Obr. 22: Porovnanie mier plodnosti žien „rómskych obcí“ a slovenskej populácie v roku 1996-2004

Zdroj: ŠÚ SR 1996-2004, triedené vo VDC, upravil autor

Hodnoty úhrnnej plodnosti rómskych žien žijúcich v čiastočne integrovaných komunitách boli v sledovanom období výrazne nižšie. V navštívených rómskych osadách na Spiši sa úhrnná plodnosť v rokoch 2000–2004 pohybovala približne na hodnote 3,0. Podobné hodnoty dosahovali aj komunity v okolí Rimavskej Soboty (pozri tab. 23) skúmané Garassym (2000) a tiež odhad Vaňa, Meszároša (2002) pre čiastočne integrované skupiny predpokladal $\dot{u}p(2002) = 3,0$. O niečo nižšie hodnoty prinieslo terénne šetrenie Haviarovej (2001).

Tab.23: Miery plodnosti rómskych žien vo vybraných komunitách Slovenska

Vek	Rimavská Sobotica (1990–1999)	Banská Bystrica a Brezno (1999)	Spiš (1999–2004)	"Rómske obce" (1996–2004)
15–19	0,15	0,08	0,10	0,21
20–24	0,26	0,18	0,20	0,36
25–29	0,11	0,12	0,16	0,25
30–34	0,06	0,05	0,08	0,15
35–39	0,03	0,06	0,03	0,07
40–44	0,01	0,02	0,02	0,03
45–49	0,00	0,00	0,00	0,00
úp	3,12	2,48	2,96	5,38

Vysvetlivky: úp – úhrnná plodnosť

Zdroj: Garassy (2000), Haviarová (2001), Vaňo a Meszároš (2002), vlastné šetrenia

Podľa odhadu Kalibovej (1991) úhrnná plodnosť rómskych žien v Československu mala klesnúť medzi rokmi 1981 až 2000 z 4,33 detí na jednu ženu na 3,09. Plodnosť rómskych žien by tak mala byť v súčasnosti na úrovni plodnosti všetkých žien na Slovensku z roku 1960. Odlišný odhad úrovne plodnosti v súčasnosti prináša práca Vaňa (2002), ktorý predpokladá, že úroveň úhrnnej plodnosti je približne 2,2.

9.2.1 Vek pri pôrode

Odlišnosť reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva výstižne charakterizuje predovšetkým vek pri prvom pôrode. Predstavuje významnú veličinu, pretože vypovedá o začiatku a potenciálnej dĺžke reprodukčného obdobia. Nízky priemerný vek pri narodení prvého dieťaťa je pre rómske komunity typický a v podstate sa dlhodobo nemení (Vaňo, 2002).

V rokoch 1996–2004 sa predmetná veličina v „rómskych obciach“ stabilne pohybovala na hranici 20 rokov (priemer 20,5). Rovnako nízke hodnoty uvádzajú vo svojich prácach Haviarová (2001) 19 rokov, Garassy (2000) 19,3 roku i odhad Vaňa a Meszároša (2002), ktorý pre neintegrované komunity dosahuje hodnotu 19,6 roku. Pre ženy žijúce v čiastočne integrovaných komunitách bol priemerný vek pri 1. pôrode 20,8 roku a pre integrované 24 rokov. V porovnaní so slovenskou populáciou, môžeme teda aj naďalej konštatovať, že ženy v segregovaných rómskych komunitách naplňajú svoje biologické poslanie oveľa skôr, a to v súčasnosti takmer o päť rokov. Podobne stabilný trend vykazuje aj priemerný vek ženy pri narodení dieťaťa (približne 25,5 roka). Ten však nie je dokonalým ukazovateľom, pretože konkrétne u populácie „rómskych obcí“ je výrazne ovplyvnený vyššou úrovňou plodnosti žien vo vyššom veku.

9.2.2 Plodnosť podľa poradia

Veľkú vypovedajúcu hodnotu o úrovni pôrodnosti a plodnosti má štruktúra živonarodených podľa poradia. Už dlhšie obdobie sa na Slovensku najviac živonarodených detí rodí v prvom poradí. V roku 2001 predstavovali prvorodené deti takmer 47 %, v druhom poradí sa narodila približne tretina detí a v treťom okolo 12 % z celkového počtu živonarodených detí.

Práve pri ukazovateli plodnosti podľa poradia sa najvýraznejšie prejavuje odlišnosť demografickej reprodukcie medzi skúmanou rómskou populáciou a populáciou Slovenska. V „rómskych obciach“ predstavovali prvorodení v rokoch 1996–2004 približne štvrtinu a druhého poradia asi 17 % zo všetkých živonarodených detí. Prevažná väčšina živonarodených (takmer 60 %) sa teda rómskym ženám v skúmaných obciach narodila v treťom a vyššom poradí (pozri tab. 24).

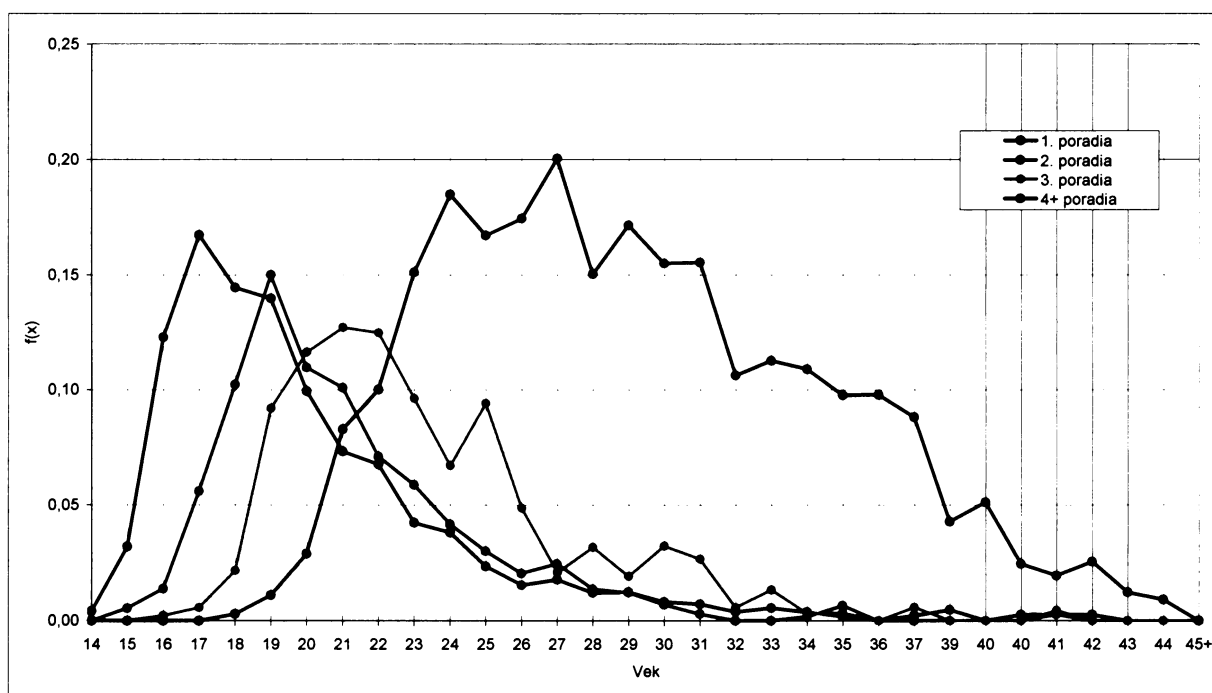
K rovnakému záveru dospejeme aj v prípade porovnania úhrnnej plodnosti žien podľa poradia narodených detí. V období rokov 1996–2004 sa úhrnná plodnosť prvého poradia pohybovala mierne nad hranicou jedného dieťaťa, pričom hodnoty druhého a tretieho poradia sa blížili k hodnote 0,8 resp. mierne prekročili hranicu 0,7. Úhrnná plodnosť podľa poradia sa nad hladinou 0,5 udržala až do 5. poradia (pozri tab. 24).

Tab. 24: Základné charakteristiky plodnosti podľa poradia v „rómskych obciach“

Poradie narodeného dieťaťa	Počet živonarodených	Podiel živonarodených (v %)	Úhrnná plodnosť	Pravdepodobnosť zväčšenia rodiny	Priemerný vek pri pôrode
1.	678	23,52	1,07	1,07	20,44
2.	483	16,75	0,79	0,74	21,50
3.	421	14,60	0,73	0,92	23,80
4.	333	11,55	0,59	0,82	25,61
5.	288	9,99	0,53	0,90	27,47
6.	225	7,80	0,43	0,81	29,52
7.	173	6,00	0,35	0,80	31,35
8.+	282	9,78	0,62	1,78	34,54

Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor

Obr. 23: Plodnosť žien rómskych obcí podľa veku a poradia

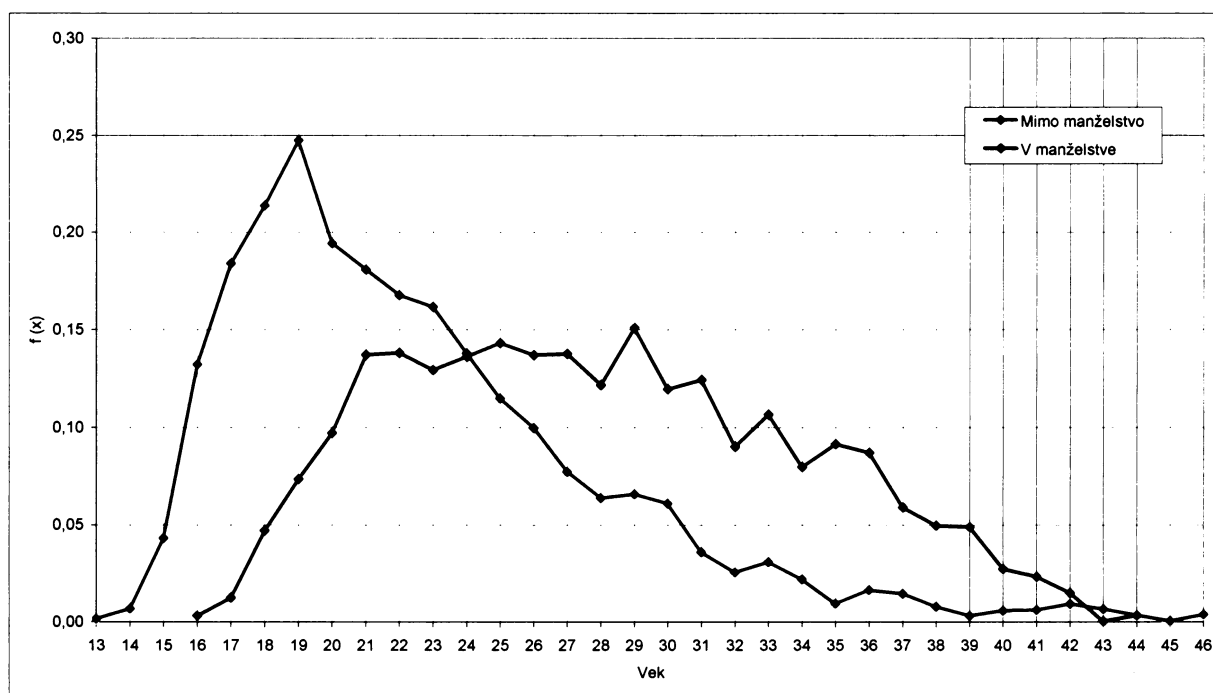
Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor

9.2.3 Narodení podľa legitimacy

Výraznú odlišnosť v demografickom správaní rómskej populácie nachádzame pri triedení živonarodených podľa legitimacy. Kým v roku 2004 deti narodené mimo manželstvo v slovenskej populácii predstavovali takmer štvrtinu živonarodených, ženám v rómskych obciach sa priemerne v období 1996–2004 mimo manželstvo narodilo až 52 % detí. Nemanželská plodnosť nie je pre slovenské prostredie typická. Až do začiatku 90. rokov sa podiel živonarodených mimo manželstvo pohyboval stabilne na úrovni 5–6 %. V rómskej populácii však situácia bola i v minulosti odlišná. Príčinou je jednak nízky vek pri pôrode, v ktorom ešte rodičia nemôžu uzavrieť manželstvo ako aj stále pretrvávajúca tradícia, ktorými komunita uznáva partnerov za manželov.

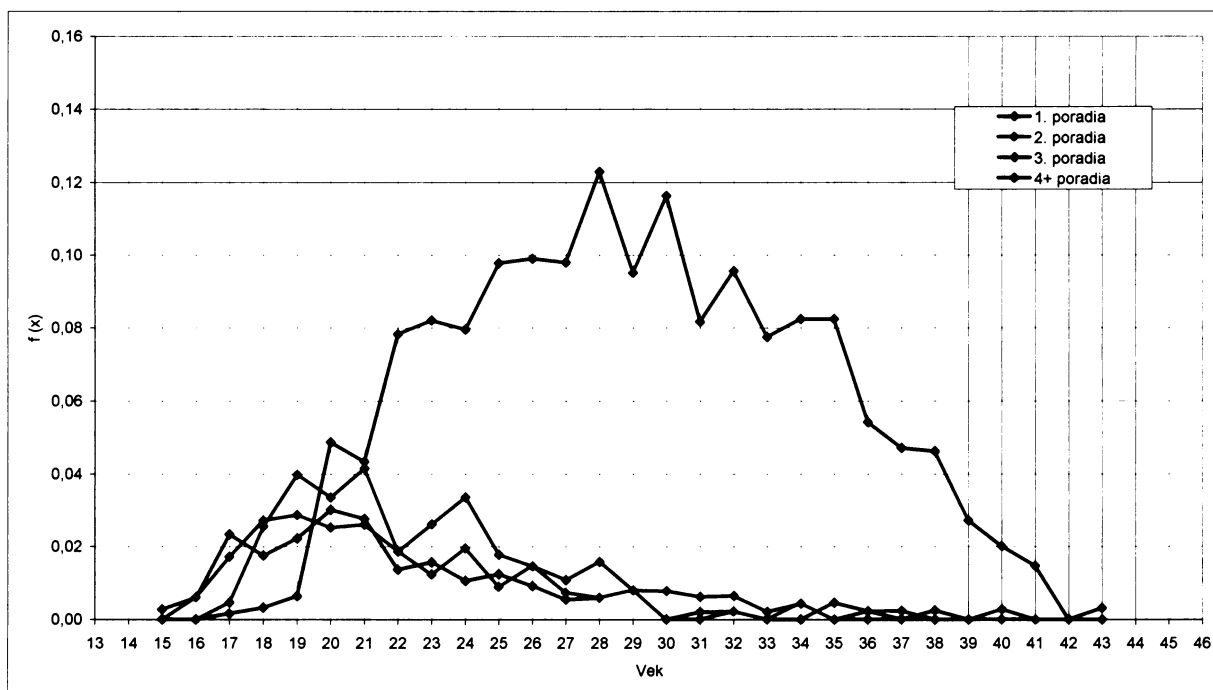
Uvedené tvrdenia tiež podporujú hodnoty úhrnnej plodnosti podľa legitimacy a poradia. V skúmaných rómskych obciach sa v priebehu rokov 1996–2004 priemerná redukovaná mimonaželská plodnosť pohybovala na hodnote 2,34 a manželská na úrovni 2,4. Úhrnná plodnosť narodených mimo manželstvo prvého poradia dosahovala približne trojnásobné hodnoty ako v manželstve, pričom až pri treťom poradí sa ich hodnoty vyrovnali. Dokazuje to naše tvrdenie, že prvé deti sa rodia rodičom v „rómskych obciach“ prevažne mimo manželstvo a až deti vyššieho poradia prichádzajú na svet v majoritou uznávaných manželských zväzkoch. Vysoké hodnoty úhrnnej plodnosti štvrtého a vyššieho poradia mimo manželstvo však znamenajú, že nie všetky kohabitácie sa po uplynutí určitého času zmenia na oficiálne manželstvá, a teda určité percento partnerov zostane po celý život v neuznanom manželskom zväzku. Rozdiel však môžeme vidieť aj na časovaní. Kým priemerný vek ženy pri narodení dieťaťa mimo manželstvo medzi rokmi 1996–2004 bol 23 rokov v manželstve to bolo takmer 28,5 roku.

Obr 24: Miere plodnosti žien z „rómskych obcí“ podľa legitimacy narodených v rokoch 1996–2004

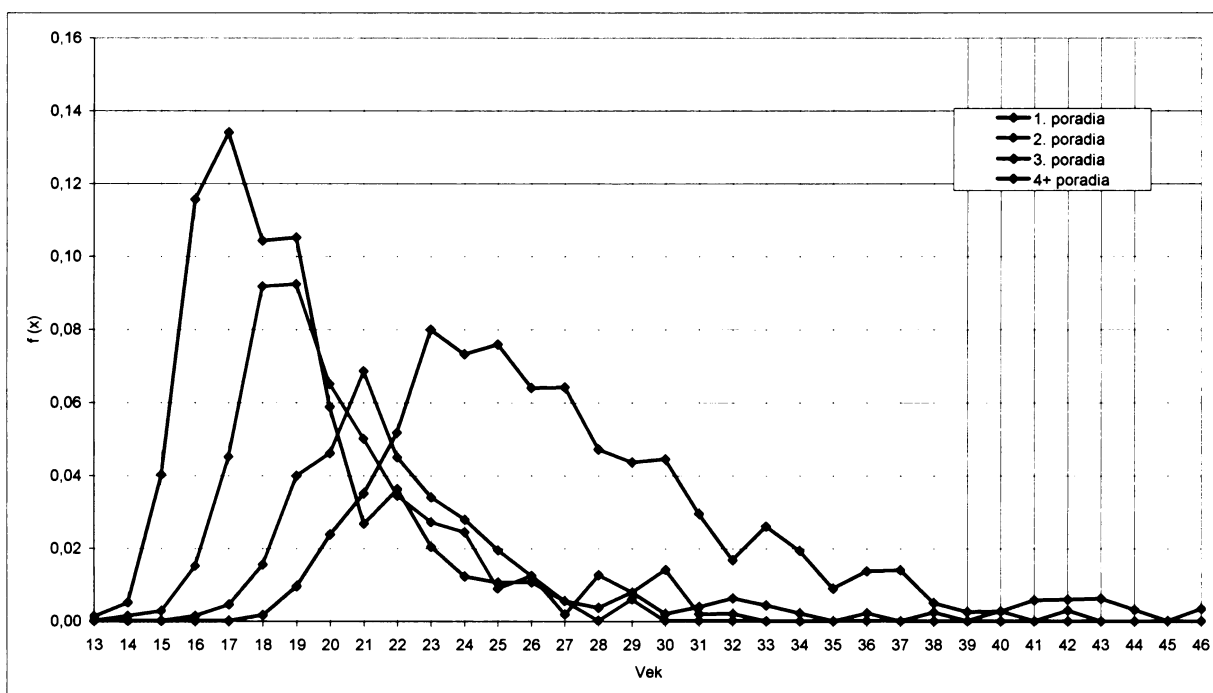
Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor

Obr. 25: Miery plodnosti žien z „rómskych obcí“ podľa poradia narodených v manželstve v rokoch 1996–2004

Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor

Obr. 26: Miery plodnosti žien z „rómskych obcí“ podľa poradia narodených mimo manželstvo v rokoch 1996–2004

Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor

9.3 Sexuálne správanie Rómov

9.3.1 Ochrana pred počatím

Používanie akejkoľvek ochrany pred počatím je v podmienkach rómskej komunity ovplyvnené hlboko zakoreným, tradíciami prechovaným inštinktom zachovania rodu a budovania silného rodinného zázemia (Bolfiková, 2003). Snaha o posun vo vedomí v tejto oblasti je preto okrem všeobecne nízkej vedomosti o možnostiach ochrany pred počatím silne determinovaná prirodzenými zábránami a silnou tendenciou rešpektovať prirodzené vzory správania v oblasti sexuálneho života.

Bolfiková (2003) vo svojom šetrení zisťovala znalosť problematiky ochrany pred počatím u rómskych žien. Respondentky mali vybrať z ponúknutých metód antikoncepcie (1. antikoncepčné tabletky, 2. vútromaternicové teliesko, 3. kondóm, 4. sterilizácia ženy, 5. prerušovaná súlož, 6. metóda plodných a neplodných dní ženy, 7. iné, 8. žiadne) tie, ktoré poznajú a použili pri prvom sexuálnom kontakte. Z výsledkov následne vyplynulo, že takmer 42 % žien použilo iné ako uvedené prostriedky (podľa uvedených odpovedí autorka usúdila, že nemožno považovať tieto za skutočné prostriedky ochrany), 25 % použilo kondóm, 9 % prerušovanú súlož a 24 % neodpovedalo. Bolfiková sa opatrne domnieva, že posledne menovaná skupina respondentiek nepoužíva a nepoužila žiadnu formu antikoncepcie. Otázka na znalosť antikoncepčných metód dopadla nasledovne: 17 % nepoznala žiadnu formu antikoncepcie, takmer 10 % žien poznalo antikoncepčné tabletky a prerušovanú súlož a takmer 9 % len kondóm pričom všetky uvedené formy ochrany pred počatím poznali len 4 %. Vcelku najmenej známou vyšla metóda plodných a neplodných dní.

9.3.2 Želané / neželané tehotenstvo

Problematika želaného alebo neželaného tehotenstva je v prostredí priaznivého postoja k prípadnému otehotneniu ťažko definovateľná. Je naozaj otáznou, či všeobecne nedostatočná snaha využívať niektoré formy antikoncepcie je výsledkom slabej informovanosti alebo je skôr viazaná na zväčša ojedinelú potrebu regulovať prípadné dôsledky reprodukčného správania. Podľa výsledkov výskumu 45,8 % opýtaných jednoznačne uviedlo, že žiadne ich tehotenstvo neskončilo potratom, 7 % uviedlo spontánny potrat, 15,3 % interrupciu, 4,2 % oba druhy potratu. Ako dôvody ukončenia tehotenstva uviedli respondentky: vysoký vek (44 rokov), veľký počet detí – najčastejšie uvádzaný dôvod, nechceli ďalšie dieťa, vôbec nechceli v danom čase dieťa, veľa ľudí v dome, ekonomické problémy.

Zaujímavé poznatky o potratoch priniesol tiež výskum Šereša (1998). Ten zistil u rómskych žien z oblasti Rožňavy až dvakrát väčší pomer potratov v porovnaní s majoritou. Používanie modernej kontracepcie bolo u žien z tejto oblasti mimoriadne nízke. Autori výskumu tiež poukazujú na to, že používanie antikoncepcie (najmä sterilizácia a vnútromaternicové teliesko) u Rómov bolo najvyššie okolo roku 1980 a mohlo byť čiastočne spojené s finančným príspevkom pri podstúpení sterilizácie. Po roku 1989 prevalencia antikoncepcie medzi Rómami prudko klesla.

9.3.3 Poznatky o pohlavne prenosných chorobách

Empirická štúdia tiež zisťovala úroveň poznatkov rómskych žien o pohlavne prenosných chorobách. Najviac vedomostí mali respondentky o HIV/AIDS (72 %), kvapavke a syfilise (53 %). Výrazne menej poznali bakteriálne a iné infekcie (29 %) a najmenej známe sú pre respondentky chlamýdie, trichomionáza a ureaplazma (5 %). Viac ako 90% opýtaných uviedlo, že neprekonalo žiadnu pohlavne prenosnú chorobu.

9.3.4 Správanie počas tehotenstva a pôrodu

Sledovanie výskytu negatívnych faktorov v tehotenstve poukazuje na to, že v najmenej miere boli v tehotenstve požívané alkoholické nápoje ($M=1,92$), o niečo viac cigarety ($M=1,50$), keď miera požívania bola meraná trojstupňovou škálou (1=stále, 2=niekedy, 3=nikdy). Čím nižšie je priemerné namerané skóre, tým väčšia miera „požívania“ bola zistená. Iné omamné látky sa vyskytovali podstatne menej ($M=2,06$).

Podľa získaných údajov prevažná väčšina rómskych matiek dojčila svoje deti (65,21 %), len 3,26 % žien nedojčilo svoje deti, keď 31,52 % žien na otázku neodpovedalo. Počas dojčenia matky v najväčšej miere (škála bola obdobná ako pri tehotenstve) požívali kávu ($M=1,11$), pomerne intenzívne fajčili ($M=1,30$), o málo menej často požívali alkoholické nápoje ($M=1,72$) a iné omamné látky ($M=1,66$). Podľa uvedených priemerných skóre možno, podobne ako pri tehotenstve, uvažovať o pomerne intenzívnej orientácii na negatívne faktory (alkohol, cigarety, iné omamné látky).

10. ÚMRTNOSŤ RÓMSKEHO ETNIKA NA SLOVENSKU

Úmrtnosť spolu s pôrodnosťou sú základnými zložkami demografickej reprodukcie, ktoré súčasne s migráciou vplyvajú na vekovú štruktúru populácie. Úmrtnosť je vo svojej podstate opačný jav ako pôrodnosť. Pôsobí selektívne na narodené generácie, pričom je to jav nezvratný, ktorý buď nastane a jedinec zomiera alebo nenastane a osoba sa dožíva ďalšieho veku. S určitosťou môžeme povedať, že je to proces, ktorý nastane skôr, či neskôr u každého živonarodeného tvora.

Štúdium všeobecných charakteristík a špecifik úmrtnosti a pôrodnosti rómskej populácie má prínos nielen pre samotné demografické poznanie, ale umožňuje tiež identifikovať zmeny, ktorými vo svojej histórii daná populácia prechádza. Každá populácia je jedinečný element s odlišnými podmienkami, odlišnou úrovňou pre nástup jednotlivých zmien, a preto vznikajú určité špecifické rysy demografickej reprodukcie, ktoré si populácie uchovávajú.

Pri charakteristike úmrtnosti rómskej populácie na Slovensku už tradične narážame na množstvo problémov, s ktorými sme sa potýkali už pri pôrodnosti. Bežná evidencia do roku 1991 netriedi dáta zvlášť za rómsku národnosť a po roku 1991 pohyb obyvateľstva podľa národností zachytáva len zlomok udalostí, ktoré sa v skutočnosti udiali v rómskej populácii. Preto sa znovu musíme spoliehať na sčítania z rokov 1970 a 1980 a teda na nepriamu charakteristiku. Pre súčasné úmrtnostné pomery Rómov využijeme terénne šetrenia v kombinácii s výsledkami práce Vaňa, Meszároša (2002).

10.1 Úmrtnostné pomery rómskej populácie v 70. rokoch

Štatistická evidencia nám neumožňuje výpočet ani najjednoduchších mier, preto pre charakteristiku úmrtnostných pomerov použila Kalibová (1991) funkciu pravdepodobnosti prežitia, ktorú odhadla z výsledkov sčítaní 1970 a 1980 po ich úprave k jednotnému dátumu (1.12.). Základnou myšlienkou práce bolo, že Rómov žijúcich v tedajšom Československu autorka považovala z migračného hľadiska za uzavretú populáciu, a preto rozdiely medzi počtom príslušných generácií medzi rokmi 1970 a 1980 boli výsledkom pôsobenia úmrtnosti. Migračné toky slovenských Rómov do Čiech a naopak neumožňovali vypočítať úmrtnostné tabuľky zvlášť za Slovensko a Česko, a preto výsledná úmrtnostná tabuľka predstavuje model úmrtnosti Rómov za celé Československo.

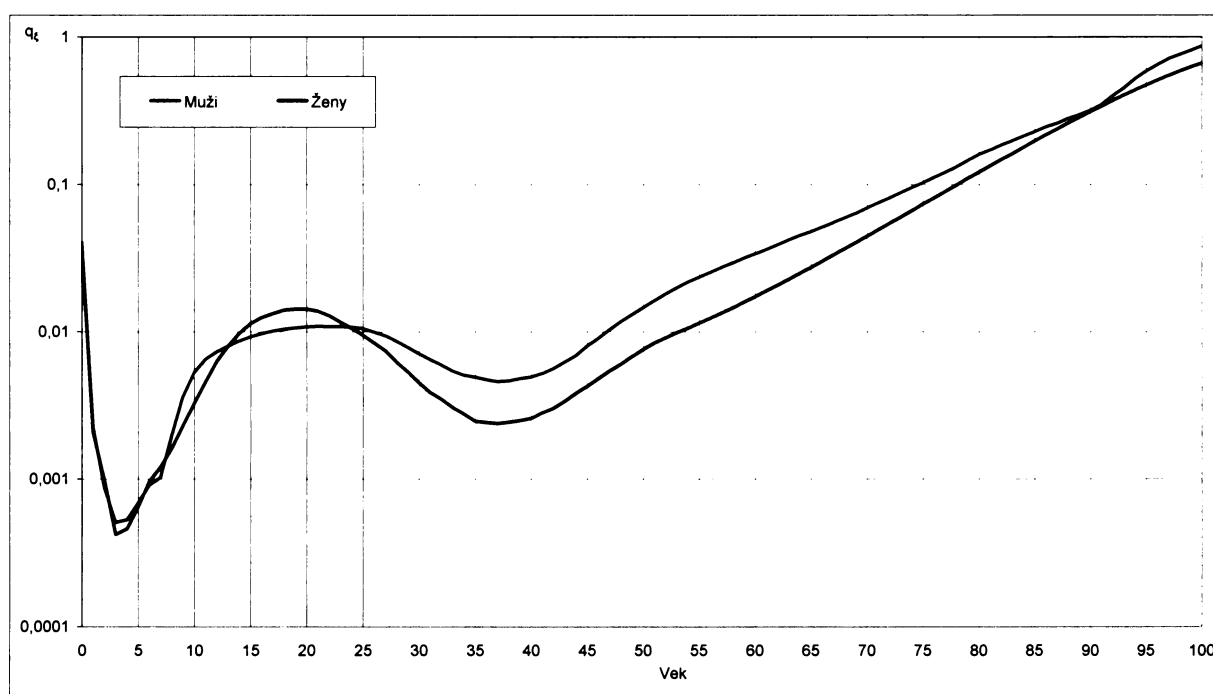
Kalibová (1991) vychádzala zo skutočnosti, že pravdepodobnosť prežitia uvedeného desaťročného obdobia je násobkom ročných pravdepodobností a je teda možné odmocnením z nej určiť pravdepodobnosť za jeden rok. Pre odhad pravdepodobnosti úmrtia v prvých 10 rokoch života sa použili výsledky sčítania z roku 1980 a model stabilnej populácie pri $r=0,02$. Úroveň dojčenskej úmrtnosti pre celé obdobie bola odhadnutá na 40 ‰.

Pri porovnaní kriviek pravdepodobnosti úmrtia rómskej populácie, populácie ČSSR (i s Rómami) za rok 1980 a žien českých krajín z roku 1875, zistila Kalibová (1991) niektoré závažné odlišnosti. Začiatok krivky Rómov je výrazne poznačený vyššou dojčenskou úmrtnosťou (40 ‰ oproti 18 ‰ v celej populácii), no v ďalších rokoch až do začiatku školskej dochádzky sa výrazne neodlišuje od celej populácie. Generácia žien 1875 sa však už od začiatku života vyznačuje oveľa horšími

úmrtnosťnými pomermi, keďže dojčenská úmrtnosť sa pohybovala až na hodnote 287 ‰. Výraznú odlišnosť pozorujeme s vekom nástupu do školy, kedy dochádza u rómskej populácii rýchlejšiemu vzostupu pravdepodobnosti úmrtia, čo je stav ktorý nastáva aj u celej populácie, ale približne o 5 rokov neskôr. Po dosiahnutí minima sledujeme výrazný vzostup, ktorý nevzniká v takom rozsahu ani u generácie žien 1875. Okolo 35. roku veku pravdepodobnosť dosahuje 2. minimum, ale až do vysokého veku stále zostáva nad krivkou celej populácie ČSSR.

Výslednou funkciou úmrtnostných tabuliek je stredná dĺžka života (e_0). V rokoch 1970–1980 dosahovala u rómskej populácie pri narodení hodnoty u mužov 55,3 roku a u žien 59,5 roku. Intenzita úmrtnosti Rómov v Československu tak bola približne na rovnakej úrovni ako dosiahli české krajiny v 30. rokoch, čo ju radilo z hľadiska tohto procesu radilo k populáciám rozvojových krajín.

Obr. 27: Pravdepodobnosť úmrtia Rómov v Československu v rokoch 1970–1980 (vyrovnaná)

Zdroj: Kalibová (1991)

10.2 Úmrtnostné pomery Rómov v súčasnosti

Pre hodnotenie súčasnej úrovne procesu úmrtnosti rómskej populácie nám chýbajú údaje aj pre nepriamu charakteristiku. Sčítania 1991 a 2001 ani zďaleka nezachytili celú rómsku populáciu žijúcu na Slovensku, a preto sme odkázaní na odhady a terénne šetrenia (žiaľ existujú len 2), ktoré však hodnotia len úmrtnosť danej komunity, prípadne komunit.

Súčasný stav úmrtnostných pomerov rómskej populácie sa snaží detailnejšie popísať prognóza VDC do roku 2025 (Vaňo a Meszároš, 2002). Pre rok 2005 sa v strednom variante prognózy odhaduje nádej na dožitie pri narodení pre mužov 62,72 rokov a pre ženy 67,91 roku. V porovnaní s celou Slovenskou populáciou sú tieto hodnoty približne o 10 rokov nižšie.

Veľmi mladá veková štruktúra obyvateľov rómskych obcí výrazne ovplyvňuje aj napriek pomerne nepriaznivým úmrtnostným pomerom počet zomretých. Ich malé počty, ktoré sme zaznamenali v priebehu rokov 1996–2004, sa výrazne podpisujú pod hodnotu hrubej miery úmrtnosti. Tá v priemere dosahovala v skúmanom období hodnotu 5,4 ‰, kým u celej populácie Slovenska to bolo takmer 9,7 ‰ (štatisticky významná odlišnosť na hladine $\alpha=0,05$).

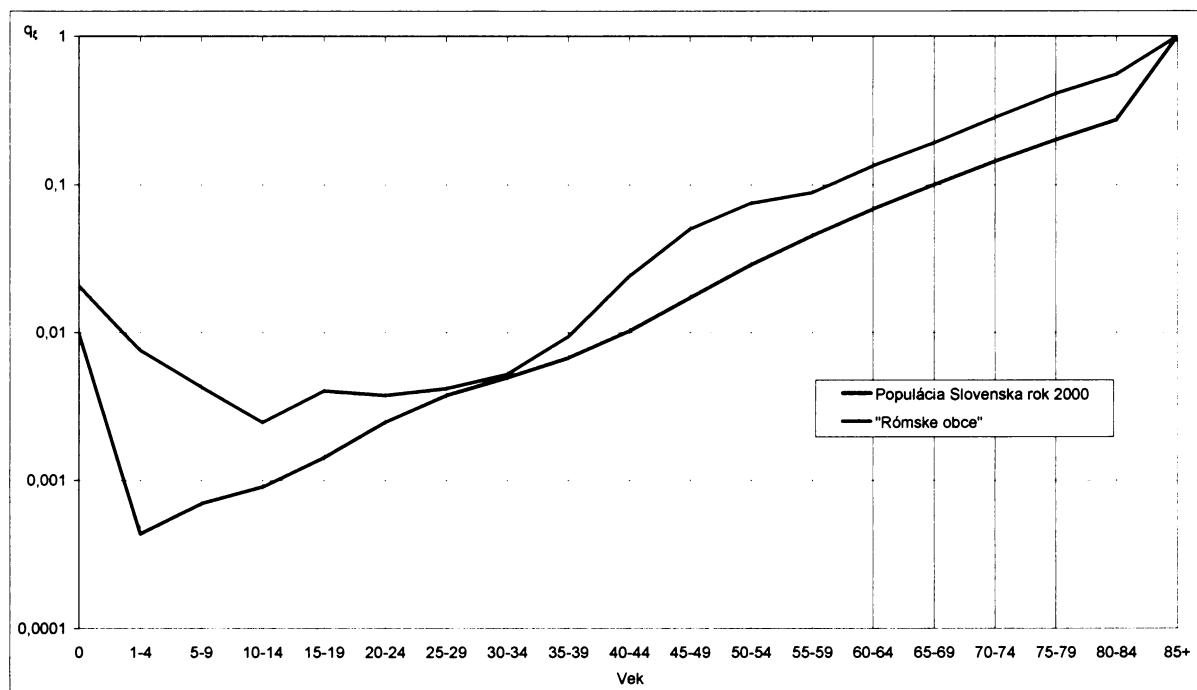
Hrubá miera úmrtnosti (hmú) môže byť chápaná ako vážený aritmetický priemer mier úmrtností podľa veku, kde váhou sú počty žijúcich v jednotlivých vekových skupinách (Pavlík a kol., 1986). Z toho vyplýva záver, že hmú závisí na intenzite úmrtnosti v jednotlivých vekových skupinách a teda na vekovej štruktúre danej populácie. Pre porovnanie tak výrazne vekovo odlišných populácií ako je slovenská a rómska nemôžeme výsledné hodnoty hmú vziať za výsledné bez ďalšieho šetrenia. Za týmto účelom sme použili priamu štandardizáciu so štandardom WHO („new“). Pre populáciu SR sa priamo štandardizovaná hmú pohybovala v rokoch 1996–2004 približne na hodnote 11. Pre populáciu „rómskych obcí“ vyšli výrazne vyššie hodnoty, a to 87,2. Z toho vyplýva, že intenzita úmrtnosti meraná priamo štandardizovanou hrubou mierou je u populácie „rómskych obcí“ takmer 8–krát vyššia.

Pre komplexnú charakteristiku úmrtnostných pomerov obyvateľov „rómskych obcí“ sme vypočítali úmrtnostné tabuľky za obdobie 1996–2004. Menšie problémy nastali pri určení mier a pravdepodobností úmrtia u mužov nad 60 rokov a žien vo veku nad 50 rokov v dôsledku malej početnosti a pravdepodobne i určitej nehomogénnosti súboru (pozri kapitolu Metodika práce). Preto sme problémové časti nahradili funkciami modelových tabuliek Coale a Demeny resp. úmrtnostnými tabuľkami za populáciu Československa z rokov 1950–1952 (Keyfitz a Flieger, 1968). Krivky pravdepodobnosti úmrtia začínajú u populácie „rómskych obcí“ na vyššej hodnote ako je tomu u celoslovenskej populácie. Spomenutý stav je poznačený približne 2,5–krát vyššou dojčenskou úmrtnosťou (pre mužov 20,3 ‰ a ženy 19,1 ‰). Pri pohľade na obr. 28 a 29 môžeme konštatovať, že pravdepodobnosť úmrtia je u populácie „rómskych obcí“ vo všetkých vekových skupinách pri oboch pohlaviach vyššia ako u celoslovenskej populácie. Najvýraznejšie sa to prejavuje v detskom veku vo vekovej skupine 1–4. Vysvetlenie nájdeme pri skúmaní príčin úmrtia. Vrodené vady nervového ústrojenstva, poranenia, otravy a iné vonkajšie príčiny smrti stoja za vyššou pravdepodobnosťou úmrtia oproti slovenskej populácii práve v detskom veku.

Obrázok 30 zobrazuje diferenciácie pravdepodobnosti úmrtia medzi mužskou a ženskou zložkou obyvateľstva „rómskych obcí.“ Počiatočná vyššia pravdepodobnosť u mužov je v nasledujúcej vekovej skupine vystriedaná horšími úmrtnostnými pomermi žien. Zapríčiňujú to pravdepodobne niektoré vrodené choroby nervového ústrojenstva (výrazná prevaha úmrtí na choroby nervového systému) a tiež dýchacieho systému. Od 10. roku života až do 25. však majú ženy pravdepodobnosť úmrtia nižšiu ako rómski chlapci. Spôsobuje to vyššia úmrtnosť mužov na poranenia, otravy, úrazy a iné vonkajšie príčiny.

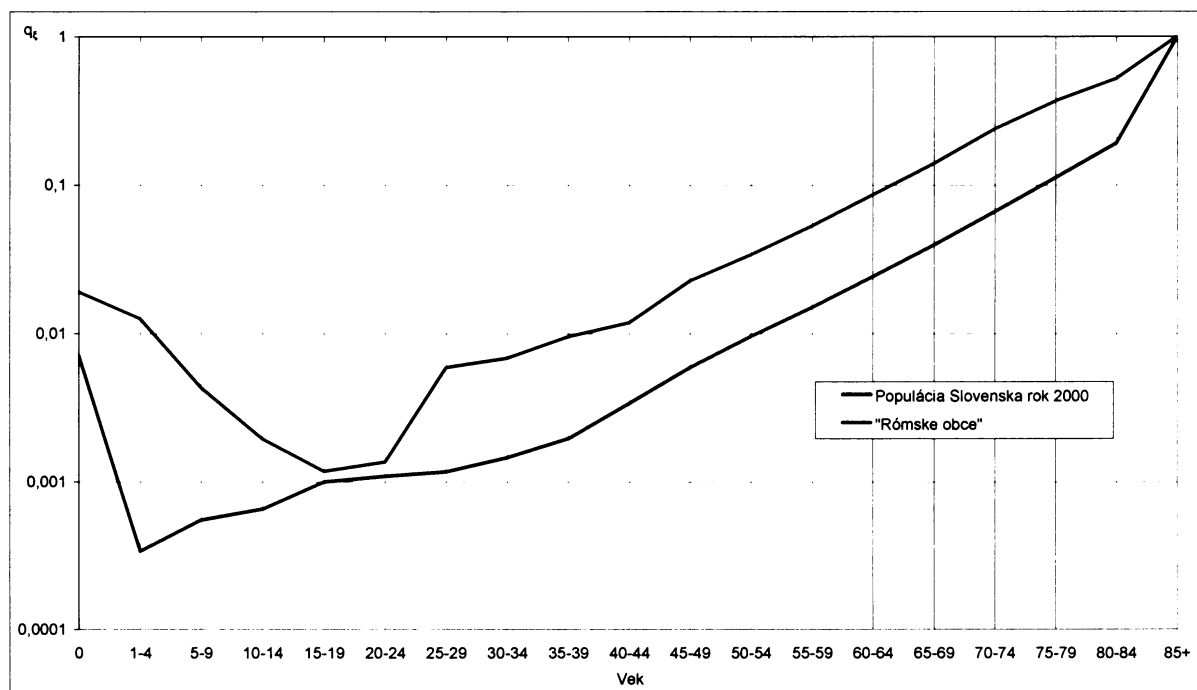
Polohy kriviek sa opäť vymenia na vekovom intervale 25–39. Vyššiu pravdepodobnosť úmrtia žien zapríčiňuje vyššia prevalencia chorôb dýchacej sústavy a nádorových ochorení. Po dovŕšení 40. roku života sa diferenčné úmrtnostné pomery mužov a žien stabilizujú na stave, kedy je pravdepodobnosť úmrtia mužov vyššia ako žien. Rozdiel pozorujeme aj vo veku dosiahnutia minima hodnoty skúmanej

Obr. 28: Pravdepodobnosť úmrtia mužov žijúcich v rómskych obciach v období 1996–2004 a mužov Slovenska v roku 2000

Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor; Meszároš (2001)

Obr. 29: Pravdepodobnosť úmrtia žien žijúcich v rómskych obciach v období 1996–2004 a žien Slovenska v roku 2000

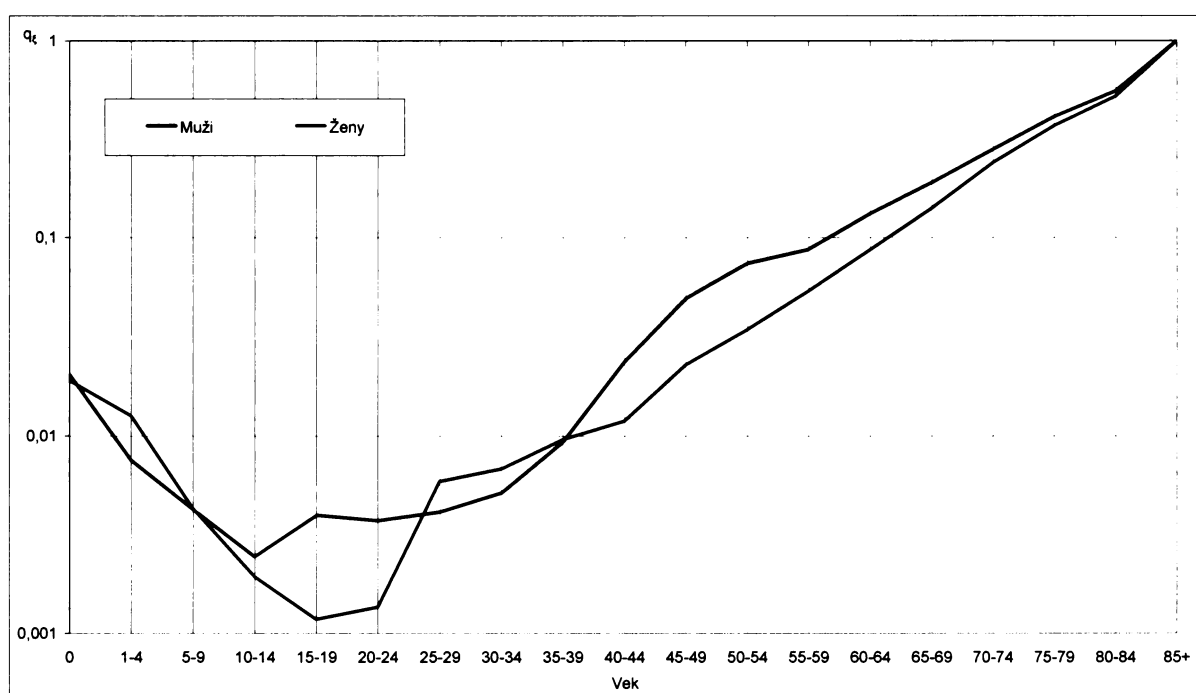

Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor; Meszároš (2001)

funkcie úmrtnostných tabuliek. Najnižšie hodnoty pravdepodobnosti úmrtia dosahujú muži predmetnej populácie vo veku 10–14, kým ženy vo veku 15–19 a 20–24.

Výslednou funkciou úmrtnostných tabuliek obyvateľstva rómskych obcí ako syntetický ukazovateľ úmrtnostných pomerov sú stredné dĺžky života, pričom dôležitá je hlavne stredná dĺžka života pri narodení. Pre mužov v predmetnej populácii hodnota e_0 dosiahla približne 62,0 rokov a pre ženy 68,6 roku. Výsledné stredné dĺžky života pri narodení sa tak približne zhodujú s hodnotami, ktoré uviedli Vaňo, Meszároš (2002). V dôsledku toho môžeme vysloviť odvážne tvrdenie, že úmrtnostné pomery rómskej populácie sa oproti 70. rokom zlepšili približne o 8–9 rokov (vzhľadom na e_0), no stále sú výrazne horšie oproti celoslovenskej populácii.

Obr. 30: Pravdepodobnosť úmrtia mužov a žien žijúcich v „rómskych obciach“ v rokoch 1996–2004

Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor

10.2.1 Dojčenská a detská úmrtnosť rómskej populácie

Nepriaznivé úmrtnostné pomery sa prejavujú v rómskej populácii predovšetkým v úrovni dojčenskej úmrtnosti. Pre celú rómsku populáciu na Slovensku nedisponujeme v súčasnosti poznatkami o jej hodnote. Z predchádzajúceho obdobia nám túto informáciu poskytlo vyššie spomínané šetrenie z roku 1967 (Srb, 1968) a zistenia zdravotníckych zariadení z roku 1985 (Kalibová, 1991).

Dojčenská úmrtnosť rómskych detí bola podľa šetrenia z roku 1967 v Československu o niečo viac ako dvojnásobná (50,3 ‰) ako u celého obyvateľstva (index dojčenskej úmrtnosti Rómov 220). Výrazne rozdielna intenzita úmrtnosti do 1 roku sa ukázala pri porovnaní dojčenskej úmrtnosti Rómov žijúcich na Slovensku a v Česku. Kým u „slovenských“ Rómov hodnota dojčenskej úmrtnosti

dosahovala hodnotu okolo 55,9 ‰ (index dojčenskej úmrtnosti Rómov 220), tak v Česku to bolo len 34,4 ‰ (index dojčenskej úmrtnosti Rómov 160). Úroveň dojčenskej úmrtnosti rómskej populácie v roku 1985 zachytáva tab. 25.

Tab. 25: Dojčenská úmrtnosť rómskej populácie v ČSSR (v porovnaní s populáciou ČSSR) podľa krajov, 1985

Územie	kú rómskej populácie	kú populácie ČSSR + Rómovia	kú populácie ČSSR bez Rómov	Rozdiel kú populácie ČSSR s a bez Rómov	Index kojeneckej nadúmrtnosti Rómov (ČSSR = 100)
Hlavné mesto Praha	31,8	15,8	15,4	0,4	205,2
Stredočeský	32,2	13,4	13,0	0,4	247,7
Juhočeský	18,4	13,5	13,4	0,1	137,3
Západočeský	25,8	13,4	12,9	0,5	200,0
Severočeský	24,0	12,4	11,6	0,8	206,9
Východočeský	0,0	10,7	10,8	-0,1	*
Juhomoravský	29,7	10,8	10,6	0,2	280,2
Severomoravský	25,1	12,2	11,8	0,4	212,7
ČSR spolu	23,9	12,4	12,1	0,3	197,5
Hlavné mesto Bratislava	34,5	16,2	16,0	0,2	215,6
Západoslovenský	22,7	14,2	13,8	0,4	164,5
Stredoslovenský	36,1	16,7	15,5	1,2	232,9
Východoslovenský	37,1	18,0	14,2	4,2	261,3
SSR spolu	34,8	16,3	14,6	1,7	238,4

Zdroj: Kalibová (1991); Materiál ministerstva zdravotníctva ČSR a SSR na základe evidencie zdravotníckych zariadení

Ako sme už uviedli na začiatku pre hodnotenie súčasnej intenzity úmrtnosti do 1 roku v rómskej populácii na Slovensku nedisponujeme potrebnými údajmi. Preto sa budeme musieť uspokojiť len s výsledkami terénnych šetrení Garassyho (2000) a za „rómske obce“. Kým z prvého menovaného zdroju vyplýva, že rómske komunity v okolí Rimavskej Soboty sa spočiatku výrazne odlišovali od dojčenskej úmrtnosti ostatného obyvateľstva a až v posledných rokoch zaznamenali výrazné zlepšenie až na úroveň, kedy sa len minimálne líšia (pozri tab. 22, v rokoch 1995–1999), naše šetrenie v „rómskych obciach“ pre obdobie 1996–2004 poukázalo na približne 2,5–krát vyššie hodnoty dojčenskej úmrtnosti (pre mužov 20,3 ‰ a ženy 19,1 ‰).

Tab. 26: Dojčenská úmrtnosť rómskej populácie v okolí Rimavskej Soboty v očiach 1980–1999

Populácia	Obdobie			
	1980–1984	1985–1989	1990–1994	1995–1999
Rómovia	52,54	36,48	28,77	12,19
Ostatní	22,90	20,74	11,04	10,54
Rozdiel	29,64	15,74	17,73	1,65

Zdroj: Garassy (2000), upravil autor

Základnou príčinou vysokej perinatálnej úmrtnosti rómskych detí je pravdepodobne ich nízka pôrodná váha súvisiaca so zvýšenou incidenciou predčasných pôrodov (dĺžka gravidity menej ako 37 týž.). Podiel predčasne narodených rómskych detí dosahoval v populácii skúmanej Šerešom (1998) hodnotu 13,4 %, kým u majoritnej populácie to bolo približne 5 %. Vyšší podiel predčasných pôrodov sme pozorovali tiež u nami skúmanej populácie „rómskych obcí“, kde ich podiel v rokoch 1996–2004 dosahoval približne 11 %.

Rómska populácia sa tiež vyznačuje nižšou pôrodnou hmotnosťou. Zvýšený výskyt nízkej pôrodnej hmotnosti u rómskych novorodencov dokazuje napríklad štúdia Bernasovskej a kol. (1977), ktorá zistila priemerný rozdiel medzi nerómskymi a rómskymi deťmi v pôrodnej hmotnosti 345 g a v dĺžke pri narodení 1,5 cm. K rovnakému záveru sme dospeli tiež pri skúmaní živonarodených detí ženám z „rómskych obcí“ v porovnaní s populáciou Českej republiky z roku 2004. Priemerná pôrodná hmotnosť chlapcov v Česku dosahovala v roku 2004 približne 3 375 g, kým u rómskych chlapcov bola priemerná pôrodná hmotnosť necelých 2 926 g. Rozdiel hmotností tak predstavoval takmer 450 g. Rozdiely pozorujeme aj medzi pohlaviami. Rómske dievčatká sa všeobecne rodia ľahšie a to nielen pri porovnaní s populáciou Českej republiky (rozdiel 409 g), ale aj vzhľadom k rómskym chlapcom (rozdiel 92 g).

Tab. 27: Pomer novorodencov s nízkou pôrodnou váhou v rómskej a nerómskej populácii žijúcej v oblasti Rožňavy v rokoch 1995–1997

Rok	Rómovia		Nerómovia	
	Počet živonarodených	Pomer novorodencov s nízkou pôrodnou váhou (menej ako 2500 g)	Počet živonarodených	Pomer novorodencov s nízkou pôrodnou váhou (menej ako 2500 g)
1995	277	13,7	481	5,2
1996	272	15,1	503	4,6
1997	311	13,2	459	3,3
Spolu	860	14,0	1 443	4,4

Zdroj: Šaško (2002)

Podobne aj pôrodná dĺžka narodených rómskych detí sa štatisticky výrazne líšila od populácie Česka. U chlapcov činil tento rozdiel 2,1 cm (chlapci ČR dosahovali priemernú dĺžku 50,0 cm a rómski chlapci 47,9 cm) a u dievčat 2 cm (49,3 cm oproti 47,3 cm). Okrem uvedených rozdielov ďalšie vedecké štúdie potvrdili, že rómski novodenci sa ešte rodia s menším obvodom hlavy a hrudníka ako ostatná populácia (Šaško, 2002).

Pri štúdiu vzťahu veku rómskych rodičiek a pôrodnej hmotnosti pozorovali pozvoľné zvyšovanie hmotnosti novorodenca so zvyšovaním veku matky. Priamu závislosť pozorovali aj medzi výškou matiek, pôrodnou hmotnosťou a dĺžkou novorodencov (Bernasovský a kol., 1981). Dejmek a kol. (1996) zistili štatisticky významne vyššiu prevalenciu prematurity (predčasná dospelosť) u Rómov zo severných Čiech, čo môže mať takisto vzťah k vysokej dojčenskej úmrtnosti.

Rozdiely sa prejavujú aj v predškolskom a školskom veku. Rómske deti sú oproti nerómskym menšie a ľahšie, pričom rozdiely vo výške sú výraznejšie ako v hmotnosti. Je to ich etnické a antropologické špecifikum (Bernasovský, Bernasovská 1985). Úmrtnosť detí do troch rokov – teda v časom detstve je pravdepodobne vyššia ako u majoritnej populácie. Mann (1992) uvádza že v troch skúmaných obciach na Spiši sa pohybovala od 47,1 do 32 na 1000 rómskych detí, kým u slovenskej populácie všetkých detí do 5 rokov to bolo len 15,8 na 1000 detí (pre rok 1989).

K zhoršeným úmrtnostným pomerom pravdepodobne prispievajú aj častejšie príbuzenské sexuálne vzťahy ako je tomu u iných populácií Európy. Potvrdzujú to pomerne vysoké hodnoty koeficientu inbrídingu (miery kríženia pokrvných príbuzných) najvyššie v Európe, zistené populačno–genetickou analýzou vrodeneho zeleného zákalu oka. Najvyššie hodnoty sa zistili u olašských Rómov 30,7 % pričom u slovenských Rómov to bolo 15 % z čoho podstatnú časť tvorili manželstvá medzi bratrancami a sesternicami (Ferák, Siváková, Siegelová 1987).

10.3 Zdravotná situácia Rómov a úmrtnosť podľa príčin

10.3.1 Základný prehľad problematiky

Problematika zdravotnej situácie väčšiny rómskeho obyvateľstva na Slovensku je palčivou otázkou. Aj napriek obrovskému úsiliu predchádzajúceho režimu, ktorý na tomto poli dosiahol nesporne viaceré úspechy, nám mnohé štúdie poukazujú na pomerne zlý zdravotný stav tejto populácie, ktorý sa v priebehu transformácie u mnohých komunit ešte zhoršil.

Do roku 1989 sa touto problematikou zaoberali viaceré vedecké skupiny, no v súčasnosti je skúmanie zdravotného stavu etnických skupín v rozpore s ľudskými právami. Preto máme k hodnoteniu zdravotnej situácie rómskeho obyvateľstva na Slovensku limitované množstvo informácií. Za hlavné determinanty ovplyvňujúce nižšiu kvalitu zdravotného stavu rómskej populácie, môžeme podľa Šaška (2002) považovať najmä:

- nižšiu vzdelanosť, z ktorej pramení nedostatečná úroveň zdravotného a hygienického uvedomenia,
- nízky štandard osobnej a komunálnej hygieny,
- nízky štandard bývania a ekologická rizikovosť prostredia,
- s problémom ekonomickej situácie súvisiace zlé stravovacie návyky, nevyhovujúca výživa, nemožnosť zakúpiť si potrebné lieky alebo vyhľadať adekvátnu pomoc,
- zvyšujúca sa miera užívania alkoholu a tabakových výrobkov,
- pomerne veľkú genetickú záťaž súvisiacu s vysokou incidenciou vrodených ochorení.

10.3.2 Prístup Rómov k zdravotnej starostlivosti a ich zdravotné správanie

S nástupom nových podmienok po roku 1989 vznikol v oblasti zdravotníctva posun na poistný systém s dôrazom na individuálnu zodpovednosť za zdravie (Radičová, 2002). Zrušenie povinných zdravotných prevencií, nízka zodpovednosť rómskych obyvateľov za vlastné zdravie vedú k

spomínanému zhoršovaniu zdravotného stavu rómskej komunity. K problémovým okruhom v tejto oblasti treba pričítať aj nie príliš pozitívny vzťah Rómov a zdravotníckeho systému. Šereš (1998) vo svojej štúdií opisuje viacero špecifických problémov v prístupe k liečbe rómskych žien na oddelení gynekologie a pôrodnictva, kde pacientky opúšťajú nemocnicu bezprostredne po ukončení nutnej, život zachraňujúcej liečby. Ďalej uvádza nízku mieru spolupráce pri medikamentóznej terapii, najmä vtedy ak bola predpísaná ako preventívna, alebo ak pacient nepociťoval príznaky a hlavne nechotu Rómov podstupovať ambulantné prehliadky. Okrem spomínaných problémov musíme uviesť aj faktor diskriminácie, s ktorou sa ako uvádzajú Zoon (2001) a Šaško (2002) stretávajú predovšetkým ženy a to nielen pri návštevách lekára, ale i počas liečenia.

Vo všeobecnosti platí, že rómska menšina má nízke socioekonomické postavenie, pričom práve tento fakt pravdepodobne výrazne ovplyvňuje výskyt nesprávnych stravovacích návykov spojených s chudobou na jednej strane a už uvedenou nízkou zodpovednosťou za svoje zdravie na strane druhej. Vplyvy výživy na zdravotný stav, výskyt civilizačných ochorení je všeobecne známy. Práve u rómskej populácie pozorujeme na základe výskumu Kačalu a kol. (2002)³⁰ a Gintnera (1998) vyššiu spotrebu tučného mäsa a živočišných tukov oproti nízkému zastúpeniu ovocia a zeleniny. Z ďalších zaujímavých výsledkov spomenieme ešte vyššiu spotrebu sladených nápojov a destilátov (pozri tab. 44 a 45 v prílohe). Podobné výsledky priniesol výskum Brázdovej a kol. (1997) uskutočnený v Českej republike.

10.3.3 Najvýznamnejšie príčiny úmrtnosti rómskej populácie

Sledovať úmrtnosť rómskeho obyvateľstva podľa príčin je zo súčasnej bežnej evidencie takmer nemožné. Slovenská štatistika síce umožňuje kombinovať príčinu úmrtia s národnosťou zomretého, no vzhľadom na nízku početnosť vykázaných úmrtí Rómov môžeme len ťažko povedať, že daný stav odpovedá realite. Za týchto okolností sme pristúpili k hodnoteniu úmrtí podľa príčin smrti na základe nami zvolenej skupiny „rómskych obcí,“ preto musíme upozorniť, že nasledujúce výsledky sa týkajú najmä skúmaného súboru, aj keď určité teoretické závery môžeme s určitou opatrnosťou vysloviť pre celú rómsku populáciu.

Na Slovensku zomiera v súčasnosti takmer 73 % mužov a 81 % žien na nádorové ochorenia a choroby obehovej sústavy. Spolu s ochoreniami tráviacej, dýchacej sústavy a vonkajšími predstavujú príčinu úmrtia u viac ako 94 % mŕtvych. Obyvateľstvo žijúce vo vybraných obciach (v rómskych i s veľmi nízkym štandardom) vykazujú od uvedeného trendu určité odlišnosti (pozri tab. 28). Štatisticky najvýraznejšie sa líšia „rómske obce.“

Vyššie uvedené najčastejšie príčiny úmrtia v „rómskych obciach“ pokrývajú približne 80 %. Podiel osôb zomretých na nádory je nižší u mužskej populácie a u obehovej sústavy dokonca u oboch pohlaviach. Naopak vyšší podiel úmrtí je na ochorenia dýchacej sústavy, vonkajšie príčiny a ostatné príčiny, kde najvýraznejšie zastúpenie majú predovšetkým ochorenia nervového systému a choroby spojené s perinatálnou periódou.

³⁰ Rómska komunita žijúca v obci Zlaté Klasy na Žitnom ostrove, v ktorej prebiehal výskum, ani zďaleka nepredstavuje celoslovenský priemer a už vôbec ju nemožno porovnávať s niektorými rómskymi komunitami na východnom Slovensku.

Údaje triedené za „rómske obce“ nám dovoľujú sledovať tiež príčiny úmrtí detí do jedného roku života a mŕtvonarodených. Približne tretina dojčiat zomierala na choroby klasifikované ako niektoré choroby vznikajúce v perinatálnej perióde (označené ako P), najčastejšie prechodné poruchy metabolizmu sacharidov špecifických pre plod a novorodenca. Nasledovali ich choroby dýchacej sústavy (J) s takmer 20 % podielom a vrodené chyby, deformácie, chromozómové anomálie (Q) a choroby nervového systému (G) obe presahujúce 12 %. Z pohľadu mŕtvonarodených boli najčastejšie diagnostikované príčiny smrti rovnaké ako u dojčiat, P príčiny tvorili 37 % a J 23 %.

Tabuľka 28: Zomretí podľa príčin smrti v SR a vo vybraných skupinách obcí v období 1996–2004 resp. 1993–2002 (veľmi nízky štandard).

Príčina smrti	SR		Veľmi nízky štandard		„Rómske obce“	
	Muži	Žena	Muži	Žena	Muži	Žena
Nádory	24,9	19,6	21,0	14,0	14,0	19,5
Obehová sústava	48,5	61,9	43,0	56,0	35,1	37,4
Dýchacia sústava	6,0	5,6	10,0	11,0	14,0	10,0
Tráviaca sústava	5,8	3,8	4,0	3,0	4,7	4,7
Vonkajšie príčiny	9,0	29,0	10,0	5,0	13,1	5,3

Zdroj: Vaňo, Meszároš (2002); POPIN SR; ŠÚ SR, triedené vo VDC upravil autor

10.3.3.1 Infekčné ochorenia

Z hľadiska šírenia infekčných ochorení sú katastrofálne podmienky v niektorých osadách s vysokou koncentráciou obyvateľstva a nedostačujúcimi hygienickými návykmi priam ideálne. Existujú závažné podozrenia, že mnohé ochorenia ako tuberkulóza, hepatitída A, bacilárna dyzentéria, giardióza, svrab alebo zavšivavenie, ktoré sa zdali byť potlačené, sa opäť stávajú závažnými problémami. Dokazujú to napríklad vyššie hladiny protilátok v porovnaní s nerómskymi deťmi, čo hovorí o vyššej expozícii baktériami, vírusmi a parazitmi alebo chorobné zväčšenie sleziny, ktoré vypovedá o skrytej infekcii

K závažným problémom patria predovšetkým infekcie dýchacích ciest (pozri tab. 28). Bývalý režim zaznamenal práve v tejto oblasti výrazné úspechy, pričom najmä tuberkulóza (TBC) sa od roku 1960 vyznačovala poklesom incidencie. Štúdie z konca 60. rokov však ukázali, že u rómskej populácie v západnom Slovensku tento pokles prebieha len veľmi pomaly, pričom najmä medzi staršími mužmi bolo možné pozorovať len malé pokroky, o čom svedčia aj menšie epidémie TBC v 90. rokoch.

Oveľa závažnejšie sa javí výskyt a epidémie vírusovej hepatitídy. S nízkym hygienickým štandardom sú predovšetkým späté typ A a E. Ide o typických predstaviteľov tzv. choroby špinavých rúk, šíria sa kontaminovanou vodou a potravinami. Za posledné desaťročie vypuklo niekoľko epidémií na Slovensku i v Česku. Medzi najčastejšie infekčné ochorenia okrem už spomenutých patria svrab, zavšivavenie (pedikulóza), bakteriálne zápaly kože (pyodermie), mykózy (ochorenia spôsobené hubami), enterokolitídy (zápaly červa, napr. salmonelóza, šigelóza), ovčie kiahne a mnohé iné.

Ďalším problémom pri predchádzaní infekčných ochorení je nízka preočkovanosť rómskej populácie (Šaško, 2002). Adamkovičová a kol. (1999) k tomu dodávajú, že rómski pacienti sú z hľadiska očkovania a zdravotnej dokumentácie problémovou skupinou, pretože časť z nich úplne ignoruje vakcinačné programy.

10.3.3.2 Chronické ochorenia

V priebehu 20. storočia vďaka objavu antibiotík a rozvoju vakcinačných programov došlo k výraznému poklesu úmrtí na infekčné ochorenia. Na ich miesto sa postupne dostali choroby, ktoré súvisia s moderným spôsobom života, podporené znečistením životného prostredia, zlými stravovacími návykmi, fajčením a konzumáciou alkoholu. Patria sem predovšetkým choroby kardiovaskulárneho systému a nádorové ochorenia, ale tiež alergie, cukrovka a mnoho ďalších. Gintner a kol. (2001) sa domnievajú, že na predčasnej úmrtnosti Rómov sa podieľajú predovšetkým kardiovaskulárne choroby (2,5–krát vyššie ako u ostatnej populácie), nádorové ochorenia (1,8–krát vyššia) a úmrtnosť na externé príčiny (približne 2–krát vyššia). Vysoká kardiovaskulárna mortalita pravdepodobne súvisí s vysokou prevalenciou diabetu a chronických infekcií. Okrem toho sa u Rómov našla aj vysoká prevalencia obezity.

Úmrtia na kardiovaskulárne ochorenia ako prvotnú príčinu označil vo svojej štúdií aj Nozdrovický (1991), ktorý sledoval úmrtnosť rómskej komunity v Rakúsoch. Za daný stav sú podľa autora zodpovedné hlavne: častá konzumácia živočišných tukov, nízka konzumácia zeleniny a ovocia, obezita, nedostatok fyzickej aktivity, veľmi vysoké požívanie alkoholu a vysoká prevalencia fajčenia už od mladého veku. Nozdrovický sa ďalej zmieňuje o už spomínaných faktoch, a to neochote aktívne spolupracovať pri prevencii a dlhodobej liečbe týchto chorôb. Výsledky analýzy varujú, že chronické ochorenia sa stávajú čoraz závažnejším problémom zhoršujúcim zdravotnú situáciu Rómov, pričom sa preukázala pozitívna korelácia medzi nízkou pôrodnou hmotnosťou a výskytom kardiovaskulárnych ochorení a cukrovky v dospelosti (Šaško, 2002).

10.3.3.3 Kongenitálne ochorenia

Vrodené ochorenia výrazne zhoršujú zdravotný stav populácie. Práve rómske etnikum, ako dokázali niektoré medicínske výskumy, má vyššiu incidenciu tohto druhu ochorení ako majoritná populácia. Podľa Šereša (1998) výskyt kongenitálnych anomálií v okrese Rožňava v rokoch 1992–1997 predstavovala 2,15 na 100 narodených detí majoritnej populácie a medzi deťmi rómskej minority 2,37 na 100 narodení. V spektre ochorení sa však rómski novorodenci odlišovali, prevládali predovšetkým ťažké ochorenia, zanechávajúce trvalú invaliditu. Medzi typické vrodené choroby rómskej menšiny patria: kongenitálny glaukóm (incidencia 1:15 000 na svete u Rómov 1 : 1000 detí), fenylketonúria (incidencia 1: 10 000, u Rómov 1 : 1000 novorodencov) (Feráková, Ferák, Kádasi, Poláková, Hejčmanová, Pijačková 1991) a kongenitálna hypotyreóza (incidencia 1 : 6284, u Rómov 1 : 2192) (Lescisinová a kol., 1989).

10.3.3.4 Mentálna zaostalosť

Informácie o incidencii mentálnej zaostali u rómskych detí čerpáme predovšetkým z šetrenia Kvasnicovej a kol. (1992). Tá skúmala výskyt mentálnej zaostalosti v okrese Banská Bystrica u detí vo veku 6–14. Pre rómske deti zistila jej prevalenciu na úrovni 21,5 % a u nerómskych 0,9 %. Treba však upozorniť, že tieto čísla nemusia vždy vyjadrovať realitu, pretože doteraz neexistuje dostatočne validný test na zisťovanie mentálnej zaostalosti u rómskej menšiny. V tomto smere sa vo všeobecnosti argumentuje veľkým podielom rómskych detí preradených do tzv. špeciálnych škôl (ŠZŠ – predtým osobitné školy). Rómske dieťa sa už pri nástupe do 1. ročníka základnej školy považuje za adepta na preradenie. Nahráva tomu veľa prirážajúcich okolností. Často takýto typ školy navštevovali rodičia alebo starší súrodenci. Vytvára sa tak akýsi bludný kruh, kde sme svedkami nadhodnotenia dedičnosti a deti sú tak automaticky považované za mentálne neprispôsobivé normálnej školskej dochádzke.

Aj napriek tomu je výskyt mentálne postihnutia vyšší v rómskej populácii. Východiskom je poznatok o vysokom počte predčasne narodených, veľmi mladým matkám, deťoch v závadnom prostredí, či už pred alebo po pôrode s vysokým koeficientom inbrídingu, niektorých kongenitálnych ochorení, ktoré sekundárne môžu spôsobovať mentálnu retardáciu.

11. MIGRÁCIA RÓMSKEHO ETNIKA

Migrácia predstavuje prechod človeka, rodiny, celých skupín, z jedného sociálneho prostredia do iného. Je dôsledkom snahy riešiť aktuálne prípadne i budúce sociálne problémy v pôvodnom prostredí jeho opustením. V podstate môžeme hovoriť o dvoch podobách, buď prostredie človeka vylúči a jemu neostáva iné východisko ako ho len opustiť alebo sa rozhodne sám z vlastného popudu zmeniť svoje sociálne prostredie (Vašečka, 2002).

11.1 Migrácia Rómov v historickom kontexte

Rómske obyvateľstvo žilo na začiatku minulého storočia trvalousadeným spôsobom života. Výnimku predstavovali len kočovné a polokočovné skupiny prevažne valašských Rómov. Snahy o ich usadenie stroskotali nielen v Uhorsku, ale aj neskôr počas existencie predmníchovskej Československej republiky. Do druhej svetovej vojny v existencii rómskeho etnika na Slovensku nezaznamenávame veľké presuny.

Romisti vo všeobecnosti definujú po 2. svetovej vojne tri významné migračné vlny: povojnová migrácia, príchod Rómov do českých miest za prácou, či v rámci politiky tzv. rozptylu rómskeho obyvateľstva a migrácia spojená s rozpadom Československa (Klíčová, 2004).

V prvých povojnových rokoch smerovali Rómovia predovšetkým do priemyselných oblastí a miest. Išlo prevažne o krátké pracovné pobyty, ktorých sa zúčastnili hlavne mužskí predstavitelia rodín. Celé rómske rodiny sa do Česka presťahovali až potom, keď sa im naskytla možnosť získať popri práci aj bývanie. Pohraničné oblasti sa stali terčom migrácií v jarných mesiacoch roku 1946.

O početnosti migračných skupín Rómov smerujúcich do českých zemí nedisponujeme údajmi, ale o jej veľkosti môžeme usudzovať nepriamo na základe vývoja počtu Rómov v Česku. V Protektoráte sa k rómskemu etniku zaujal odlišný postoj ako tomu bolo v Slovenskom štáte. Z celkového počtu 6 500–6 900 Rómov prežilo intervenciu v koncentračných táboroch necelých 500. V roku 1947 však v Českej republike žilo už 16 752 Rómov. Uvedená markantná disproporcia bola výsledkom povojnových snáh celých rómskych rodín nájsť lepšie životné podmienky vo veľkých českých mestách a prihraničných okresoch. V nasledujúcom období k podobným migračným prúdom nedochádzalo, išlo skôr o jednotlivcov, ktorí do Česka migrovali za svojou rodinou. K obmedzeniu priestorového pohybu Rómov prispel aj zákon z roku 1958, ktorý zamedzil možnosť kočovať.

Ďalšia vlna príslušníkov rómskeho etnika zasiahla české krajiny koncom 60. rokov. Predstavovala vyústenie snáh bývalého režimu vedúcich k integrácii rómskej minority s majoritnou populáciou. Vtedajšia koncepcia rozptylu a odsunu len v roku 1967 znamenala presun viac ako 3 100 Rómov zo Slovenska do českých krajín, pričom opačným smerom sa vydalo necelých 1 050. Celkovo tak Česká republika získala len v jednom roku viac ako 2 100 rómskych obyvateľov, čo je takmer 30 % z celkového počtu migrantov zo Slovenska do Česka v tomto roku.

Imigráciu Rómov do českých krajín potvrdili aj výskum zo začiatku 70. rokov. Šetrenie o sociálnom snímku cikánskeho obyvateľstva v hlavnom meste Praze v letech 1972–1974 zistilo, že viac ako 50 % sledovaných rómskych osôb v Prahe pochádza z Východoslovenského kraja, pričom najviac Rómov udávalo miesto svojho narodenia okresy Humenné (17 %), Bardejov (9,8 %) prípadne Svidník. Z časového hľadiska išlo o dve hlavné obdobia imigrácie. Povojnové roky 1946–1950 a obdobie 1966–1970, kedy v Prahe našlo svoj domov 44 % z prisťahovaných Rómov. V nasledujúcom období síce migrácia Rómov do Čiech neutíchla, no ani zd'aleka nebola taká intenzívna.

11.2 Situácia po roku 1989

Odchodom z osady sa Rómovia vo väčšej, či menšej miere vymanili z územnej a sociálnej izolácie, rozšíril sa ich sociálny obzor a otvorili nové šance a mobilné dráhy (Vašečka, 2002). Po roku 1989 však dochádza k opačnej situácii. Nepochopenie, etnizácia, diskriminácia ako aj ľahostajnosť majoritnej spoločnosti spolu s dopadmi transformačných procesov zapríčinili, že Rómovia stratili svoje istoty a opätovne sa vracajú do osád alebo vytvárajú kolónie v mestách v sociálnych bytoch určených pre neplatičov nájomného. V prostredí rómskych osád sa postupne stierajú rozdiely, ktoré vytvorila socializácia pri pobyte medzi majoritnou populáciou, čoho výsledkom je rapidný pokles životnej úrovne u všetkých. Problematika je však ešte zložitejšia ako sa na prvý pohľad zdá. Rómska stredná vrstva, ktorá vznikla počas socializmu odchodom z osád, nedokáže si v súčasných podmienkach sama pomôcť, ba ani zabezpečiť svojim deťom sociálny vzostup prostredníctvom vyššieho vzdelania, ktoré sú potom rovnako vystavené sociálnej exklúzii ako deti, ktorých rodičia nikdy komunitu neopustili. V danej situácii sa snaží ohrozená časť slovenskej populácie nájsť východisko. V konečnom dôsledku sa črtajú dva možné spôsoby úniku z ohrozenia: v prvom prípade je to migrácia zo sociálneho prostredia, v ktorom sa cíti komunita sociálne vylúčená alebo druhá možnosť predstavuje zneužiť vzniknutú situáciu vo svoj prospech a obohatiť sa na úkor ostatných, čomu aj nasvedčuje rozmach úžery v rómskych osadách.

Zatiaľ poslednou migračnou vlnou v rámci bývalého Československa sa stala migrácia rómskych rodín v dôsledku rozdelenia štátu. Rozpad štátu spevádzalo schválenie zákona o štátnom občianstve,³¹ ktorý zaznamenal veľký dopad na príslušníkov rómskej komunity, ktorí síce mali slovenské občianstvo, ale dlhodobo žili na území Českej republiky. Údaj o republikovom občianstve sa vo federálnych dokladoch neuvádzal a väčšina bývalých občanov ČSFR nevedela, či sú občanmi Slovenskej alebo Českej republiky, pretože národnosť a štátna príslušnosť boli bežne zamieňané (Analýza...,2003).

V migrácii v rámci územia Slovenska sa okrem trendu návratu do segregovaných osád objavila tendencia sťahovania rómskych rodín zo severu na juh Slovenska. Napríklad v roku 2004, ako uvádza Matlovič (2005), boli zistené viaceré prípady sťahovania rómskych rodín z okresu Stará Ľubovňa do gemerských a novohradských okresov (Rimavská Sobota, Lučenec, Veľký Krtíš). Motívy sú

³¹ Zákon o nabyvaní a pozbyvaní štátného občianství České republiky (č. 40/1993 Sb., s účinnosťou 1.1. 1993) svojimi nárokmi na preukázanie štátného občianstva Českej republiky postavil väčšinu Rómov žijúcich na českom území do úlohy cudzincov.

pravdepodobne ekonomické, keďže na juhu Slovenska sú jednak nižšie náklady na bývanie (kratšie vykurovacie obdobie) a tiež rómske rodiny profitovali z nižších cien nehnuteľností vo „vymierajúcich“ obciach na juhu Slovenska.

Postupné vylučovanie rómskeho spoločenstva na začiatku 90. rokov viedlo k masovým migráciám Rómov, prevažne zo strednej vrstvy, do krajín Európskej únie. Práve tieto opakujúce sa migračné prúdy vyvolali širokú celospoločenskú diskusiu a stali sa základným kameňom pre inštitucionalizovanie rómskej problematiky ako najvážnejšej témy vstupu Slovenskej republiky do Európskej únie. Širšie sa problematikou emigrácie rómskeho etnika na konci 90. rokov venovali výskum IOM (Vašečka, 2000, z ktorého výsledkami sa oboznámime v nasledujúcich riadkoch).

11.2.1 Masová azylová migrácia slovenských Rómov do EÚ

Prvá vlna masovej emigrácie Rómov zo stredoeurópskeho priestoru do štátov Európskej únie sa viaže s letom a jeseňou roku 1997. Cieľovou krajinou sa stala Veľká Británia. Vrcholom azylových snáh slovenských a českých Rómov bol jún až október roku 1998. Do tohto obdobia britské úrady zaznamenali vyše 2000 žiadostí o politický azyl. Po zavedení vízového režimu sa ťažiskom imigrácie stáva Belgické kráľovstvo. Táto zmena cieľovej krajiny svedčí o tom, že skutočným dôvodom prekladania žiadostí o azyl nebola obava z prenasledovania v SR, ale snaha o využitie ekonomických, sociálnych podmienok počas celej dĺžky procesu azylového konania (Jurásková, 2002).

Druhá vlna smerujúca do Belgicka a Holandska vyvrcholila v roku 2000. Spolu za obdobie 1997–2001 požiadalo o azyl takmer 6000 rómskych občanov zo Slovenska. Prví rómski žiadatelia zo Slovenska začali prichádzať do Fínskej republiky v októbri 1998. Od apríla nasledujúceho roku sa ich počet začal postupne zvyšovať a prudko narástol v letných mesiacoch. Celkovo vo Fínsku o politický azyl požiadalo 1 150 Rómov. V rámci tretej migračnej vlny bol zaznamenaný zvýšený počet rómskych žiadateľov o víza zo Slovenska aj v ďalších severských štátoch jako Nórsko a Dánsko. Švédsko aj napriek pomerne početnej skupine Rómov zo Slovenska, ktorí sem prišli v 70. rokoch, nefigurovalo medzi hlavnými cieľmi azylovej migrácie. Dôvodom bola predovšetkým rýchlosť kompetentných úradov a možnosť vypovedania žiadateľa z krajiny bezprostredne po zamietnutí jeho žiadosti.

V rokoch 1999–2000 sice pokračovala migrácia Rómov do krajín EÚ, no v tomto období sa už mnohí vracali naspäť na Slovensko. Ich návrat odkryl nepripravenosť samotných Rómov opätovne sa začleňovať do spoločnosti, ako aj nepripravenosť štátnych orgánov pomôcť pri ich integrácii späť do spoločnosti (Jurásková, 2002). Rok 2000 znamenal striedavé zavádzanie a rušenie vízovej povinnosti zo strany vyššie uvádzaných štátov v závislosti od kolísania počtu žiadateľov o azyl. Od tohto roku je evidentný nárast žiadostí o azyl v Českej republike. V súčasnosti závislosti od zmien v azylovej politike cieľových krajín nadobudli migračné pohyby Rómov modifikovanú podobu. Už sa nejedná o masové odchody, ale menšie skupinky žiadateľov, ktoré sa neustále snažia uspieť so svojimi žiadosťami o politický azyl v niektorej z krajín západnej Európy.³²

³² Azylová legislatíva v západoeurópskych krajinách je dodnes nejednotná, čo spôsobuje, že krajiny, kde je dlhšia lehota na vybavenie žiadosti s možnosťou získať finančné a sociálne výhody, sa stali cieľovými krajinami migrujúcich Rómov.

Tab. 29: Žiadatelia o azyl zo Slovenska vo vybraných štátoch EÚ medzi rokmi 1998–2001

Krajina	1998	1999	2000	2001	Spolu
Veľká Británia	2 207	6	3	60	2 276
Írsko	69	0	39	69	177
Belgicko	985	994	1 241	855	4 075
Holandsko	293	360	977	211	1 841
Švédsko	17	132	109	348	606
Fínsko	20	1 250	434	88	1 792
Nórsko	0	114	964	187	1 265
Dánsko	90	987	10	312	1 399
Rakúsko	0	11	0	0	11
Francúzsko	0	12	0	0	12
Nemecko	0	313	0	138	451
Česko	6	12	723	387	1 128
Spolu	3 687	4 191	4 500	2 655	15 033

Zdroj: Jurásková (2002)

11.2.2 Profil rómskych migrantov a potencionálnych migrantov

V zmysle tradičného členenia rómskeho spoločenstva na Slovensku môžeme povedať, že v rokoch 1997–2001 migrovali do štátov EÚ predovšetkým slovenskí Rómovia (Rumungri), predovšetkým z východoslovenských okresov Michalovce, Košice a Prešov. V iných skupinách – Sinti, olašskí Rómovia a Rómovia z iných oblastí boli žiadosti o politický azyl zriedkavé. Ukazuje sa, že tieto lokálne rozdiely v prístupe Rómov k migrácii vyplývajú z rozdielnych kolektívnych stratégií, ktoré jednotlivé rómske lokálne spoločenstvá volia pre riešenie ich socioekonomickej situácie a zo súvisiacej organizácie rómskeho spoločenstva (Jurásková, 2002; Vašečka, 2002). V každej lokalite volí rómske spoločenstvo inú kolektívnu reakciu na situáciu, v ktorej sa nachádza, pričom ako upozorňuje Vašečka (2000) z lokálneho hľadiska sa tieto kolektívne reakcie javia ako identické a opakujúce sa, majú charakter lokálnej „epidémie“, vzájomného napodobovania.

Z pohľadu sociálnej diferenciacie patria migrujúci Rómovia k tzv. strednej vrstve. Rómska stredná vrstva doplatila najviac na procesy transformácie, pretože v rokoch 1990–1997 takmer všetci jej príslušníci stratili zamestnanie a dnes oficiálne žijú zo sociálnych dávok. Predstavujú časť rómskej populácie, ktorá si vedela pomôcť za socializmu a snaží sa vymaniť sa zo sociálnej exklúzie aj v nových podmienkach. Hľadajú a skúšajú nové mechanizmy obrany, pričom jednou z nich je práve migrácia. Rómovia žijúci v separovaných, resp. segregovaných osadách majú len malé možnosti, ak vôbec nejaké opustiť svoje životné prostredie, a preto sa medzi migrantami v rokoch 1997–2001 vyskytli len ojedinele. Podobne zo Slovenska v inkriminovaných rokoch neodchádzala ani rómska inteligencia a príslušníci bohatej rómskej vrstvy.

Na základe poznatkov IOM Vašečka (2000) zostavil profil potencionálnych rómskych migrantov a žiadateľov o politický azyl:

- Z východného Slovenska – prevažná časť migrantov pochádzala z oblastí východného Slovenska, predovšetkým z Košíc (36,1 %), Michaloviec (15,3 %) a obcí okresu Michalovce (29,2 %). Zo západného Slovenska Rómovia takmer neemigrovali.
- Slovensky hovoriaci – slovenčinu ako materinský jazyk uviedlo 77 % prednostov domácností.
- Z miest a väčších vidieckych obcí – migrácia sa najmenších dedín a rómskych osád takmer nedotkla, pričom z miest emigrovalo viac ako 65 % žiadateľov o politický azyl.
- S vyšším spoločenským statusom – migrácia sa týkala predovšetkým rómskej strednej vrstvy, v ktorej len niektorí nemali žiadne pracovné skúsenosti.
- S vyšším vzdelaním – migrujú prevažne Rómovia s ukončeným základným vzdelaním, no je medzi nimi vyšší podiel stredoškolsky vzdelaných.
- So skúsenosťami s prácou mimo regiónu – na migrácii sa výrazne podieľajú Rómovia, ktorí už v minulosti pracovali mimo svojho regiónu – napr. v Prahe a na Ostravsku.
- Patriaci do subetnickej vrstvy Rumungrov.
- Vekovo mladší – približne 25 % prednostov domácností bolo mladších ako 25 rokov a len 22 % starších ako 40.

Pred parlamentnými voľbami v roku 2002 vznikla štúdia, ktorá mala za úlohu okrem iného aj zmapovať potencionálnych migrantov z radov Rómov po vstupe do EÚ a otvorení hraníc (Vašečka, 2001). Výsledky odhalili, že takmer polovica opýtaných zvažuje možnosť opustiť Slovensko. Táto budúca migrácia mala mať ekonomický charakter s dočasným poľom pôsobnosti. Treba však na tomto mieste upozorniť, že nešlo o ľudí, ktorí boli pevne rozhodnutí opustiť Slovensko, ale o časť rómskeho spoločenstva, ktorá ako jednu z možných alternatív životných stratégií zvažovala odísť dočasne do zahraničia, kým sa nezlepší ich ekonomická situácia. Oproti nim stál pomerne vysoký podiel respondentov (21 %), ktorí nemajú vôbec v pláne opustiť Slovensko, pričom ako hlavný dôvod uviedli spätosť s rodinou a priateľmi. Výskum tiež potvrdil regionálne disproporcie vo vzťahu k migrácii. Kým Rómovia z východného Slovenska deklarovali vyššiu mieru snáh odísť zo Slovenska, rómske spoločenstvá v západnej časti republiky toľko „nadšenia“ neprejavili. Šetrenie ďalej poukázalo na fakt, že pozitívny vplyv na rozhodnutie emigrovať má aj vyšší sociálny potenciál lokálneho rómskeho spoločenstva, jeho vyššia prestíž ako celku, ako aj miera integrácie rómskeho spoločenstva, ktorá závisí od toho, či je nerómske spoločenstvo sociálne stabilizované a neanomické (Jurásková, 2002). Na základe týchto skromných údajov sa IVO pokúsil o hrubý, orientačný odhad migračného potenciálu rómskeho etnika na Slovensku. Výsledok ich snáh predstavuje interval 20 – 50 tisíc osôb, ktorí však v žiadnom prípade nepredstavujú počet ľudí, ktorí skutočne opustia krajinu.

11.2.3 Príčiny migrácie

Na to aby sa jedinec, či celé spoločenstvo rozhodlo emigrovať musia byť splnené nasledujúce podmienky:

- musia existovať hlboké štrukturálne príčiny, ktoré nútia rozhodnúť sa nejako riešiť existujúcu situáciu, pričom táto situácia musí byť vyhodnotená ako problémová,

- dostatočne silné podnety na to, aby inicializovali zväzok migrácie ako vhodnej odpovede na zložitú situáciu
- vhodné podmienky, ktoré umožňujú, aby podnety mali potrebnú inicializačnú silu (Vašečka, 2001).

Nedostatok komplexných výskumov znemožňuje presne definovať príčiny migrácie. Za danej situácie je možné len načrtnúť určité podmienky, či podnety, ktorých výsledkom je osvojenie si migrácie ako kolektívnej stratégie lokálnych rómskych spoločenstiev, pričom sa môže výrazne odlišovať v jednotlivých komunitách.

- Existencia vzoru a neformálne poskytovaná informácia a pomoc – vzorom pre niektoré rómske komunity a tým aj príčinou pre emigráciu sa stala správa o úspechu migrácie niekoho iného (získanie azylu).
- Kalkulácia zisku – podnetom na migráciu sa mohli stať správy o pomerne značnom finančnom obnose, ktorý niektorí Rómovia dokázali získať.
- Snaha splatiť dlh – vyskytli sa prípady, kedy do zahraničia migrovali tí, čo niekomu dlhovali peniaze za účelom získať finančné prostriedky splatiť tento dlh
- Rasovo motivované násilie a pocit bezbrannosti – predstavovali takmer u všetkých aktérov dôvod ich emigrácie a žiadosti o azyl v krajine EÚ, no v skutočnosti sa len menšia časť stala skutočne obeťou rasovo motivovaného útoku (Vašečka, 2000).

12. PROGNOZY, PROJEKCIE A ODHADY RÓMSKEHO OBYVATEĽSTVA

12.1 Potreba a problémy prognózovania vývoja rómskeho etnika

Odlíšne reprodukčné správanie rómskeho obyvateľstva je asi najčastejšie spomínaným faktorom v spojitosti s touto minoritou. Nedostatočné poznanie populačného vývoja, jeho diferenciácií v jednotlivých typoch rómskych komunít zapríčiňuje vznik viacerých neuvážených prehlásení týkajúcich sa predovšetkým vývoja početnosti Rómov na Slovensku.³³ Závažným je nielen nedostatok kvalitných a spoľahlivých údajov, ale tiež obmedzený priestor pre poznanie vývoja rómskej populácie v budúcnosti.

Všetky odhady, projekcie a prognózy rómskeho obyvateľstva sa potýkajú už v zárodku s rovnakým problémom, a to s nedostatkom údajov týkajúcich sa reprodukčných charakteristík; plodnosti, úmrtnosti a migrácií a tiež neznalosťou vekovopohlavnej štruktúry (okrem prác zostavených na základe sčítaní 1970 a 1980).

12.2 Prehľad prognóz, projekcií a odhadov rómskeho obyvateľstva

12.2.1 Odhad vývoja Rómov v Československu v rokoch 1970–2000

Prvý odhad vývoja počtu rómskeho obyvateľstva v Československu bol vypracovaný na základe súpisov z konca 60. rokov (1966–1968) pre obdobie 1970 až 2000. Vznikli dva varianty; jeden prihliadajúci na proces asimilácie rómskej populácie a druhý, ktorý ju nezohľadňoval. V oboch variantoch odhadu sa nepočítalo s vplyvom migrácie. Základné vstupné údaje predstavovali hrubé miery úmrtnosti, živorodosti a prirodzeného prírastku. Pre obdobie rokov 1971–1975 sa pre ČSR počítalo s konštantnou mierou prirodzeného prírastku na úrovni 23,9 ‰ a pre SSR 23,5 ‰. V nasledujúcich rokoch boli tieto hodnoty znižované každoročne o 0,5 ‰ v ČSR a o 0,3 ‰ v SSR. Pre rok 1990 autori odhadu počítali s vyrovnanými hodnotami prirodzeného prírastku na úrovni 15 ‰, ktorú následne pre obe republiky zachovali až do roku 2000. Základné výsledky odhadu rómskej populácie zobrazuje tab. 30.

12.2.2 Odhad vývoja Rómov v Československu v rokoch 1970–2000

V roku 1973 vznikla projekcia, ktorej parametre, keďže ešte neboli známe výsledky zo sčítania z roku 1970, bolo potrebné odhadnúť. Autori vypracovali 3 varianty mier plodnosti a úmrtnosti, pričom ich kombináciou vytvorili 6 scenárov vývoja počtu Rómov za celé Československo. Východzí počet

³³ Najčastejšie sa stretávame s tvrdeniami, ktoré očakávajú nadmerné zvýšenie početnosti i podielu rómskej menšiny. Často sa v nich zachádza až do takých extrémov, kedy sa predpovedá stav, v ktorom sa z minority stane majorita. Takéto nepodložené výroky sa dokonca vyskytujú aj v oficiálnych dokumentoch napr. Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike, a sú prezentované s úplnou vážnosťou.

Rómov bol odhadnutý na najvyšších mier plodnosti s najnižšími mierami úmrtnosti, kedy stredná dĺžka života pri narodení bola pre obidve pohlavia takmer 72 rokov. Najnižšia početnosť rómskeho etnika vyšla pri kombinácii najnižších mier plodnosti a nízkych mier úmrtnosti s rovnakou hodnotou strednej dĺžky života pri narodení ako v predchádzajúcom prípade.

Tab. 30: Základné výsledky odhadu rómskej populácie v Československu pre obdobie 1970–2000

Rok	Odhad bez migrácie a bez asimilácie	Odhad bez migrácie a s asimiláciou
1970	173 670	169 576
1980	217 692	189 970
1990	261 892	208 849
2000	299 443	223 386

Zdroj: Srb, Vomáčková (1971)

Tab. 31: Odhad počtu Rómov v ČSSR v rokoch 1970–2020 (odhad 1973 – 1.)

Rok	Počet Rómov za rôznych predpokladov mier plodnosti / úmrtnosti					
	Vysoká / vysoká	Vysoká / stredná	Vysoká / nízka	Stredná / stredná	Nízka / nízka	Stredná / stredná (od 1995 nízka / nízka)
1970	300 000	300 000	300 000	300 000	300 000	300 000
1980	369 659	374 789	376 873	346 549	329 652	348 549
1990	484 329	495 985	500 864	452 508	383 989	425 508
2000	640 958	662 341	671 869	527 930	449 565	510 282
2005	728 809	754 919	767 645	574 754	470 935	538 345
2010	822 365	858 953	875 700	622 490	489 590	566 897
2020	1 067 112	1 127 740	1 155 062	738 177	535 914	640 927

Zdroj: Srb (1989)

12.2.3 Projekcia vývoja Rómov v Československu 1970–2020 podľa zásad OSN

V roku 1973 vznikla ešte jedna projekcia, vychádzajúca však tentokrát zo zásad OSN. Prvá varianta začínala s hodnotou prirodzeného prírastku 25 % a každý rok ho znižovala o 0,5 % až do roku 2020. Druhá varianta hodnotu prirodzeného prírastku ponechala celé obdobie ako konštantu, pričom v treťom variante narastal o 0,2 % ročne do 1995 a v období 1996–2020 o 0,1 %.

Výsledky jednotlivých variant vo vybraných rokoch dokumentuje tab. 32, pričom môžeme konštatovať, že asi najbližšie sa k realite priblížil stredný variant, ktorý predpokladal počet Rómov v Československu takmer 630 tisíc.

Tab. 32: Odhad počtu Rómov v ČSSR v rokoch 1970–2020 (odhad 1973 – 2.)

Rok	Varianty		
	Nízka	Stredná	Vysoká
1970	300 000	300 000	300 000
1980	373 842	384 028	388 165
1990	443 568	491 589	512 117
2000	500 995	629 277	687 908
2005	522 652	711 969	800 576
2010	538 520	805 527	933 958
2020	550 755	1 031 144	1 280 367

Zdroj: Srb (1989)

12.2.4 Prognóza rómskej populácie v Československu 1980–2005

Sčítanie v roku 1980 prinieslo ďalšie poznatky o vývoji rómskeho etnika v Československu. Stali sa základom pre vypracovanie prognózy Kalibová (1991) rómskeho obyvateľstva v Československu do roku 2005, pričom pre formulovanie hypotéz budúceho vývoja boli použité i údaje zo sčítania z roku 1970.³⁴ Vo všeobecnosti prognóza predpokladá postupné približovanie reprodukčných charakteristík rómskeho etnika majoritnej populácie. Základné výsledky prognózy zobrazuje tab. 33.

Tab. 33: Prognóza počtu Rómov v ČSSR v rokoch 1980–2005

Rok	Počet obyvateľov			Absolútne prírastky		
	Muži	Ženy	Spolu	Muži	Ženy	Spolu
1970	111 207	108 347	219 554	*	*	*
1980	146 639	141 801	288 440	35 432	33 454	68 886
1985	164 676	158 956	323 632	18 037	17 155	35 192
1990	185 473	178 805	364 278	20 797	19 849	40 646
1995	201 983	200 441	402 424	16 510	21 636	38 146
2000	225 552	223 100	448 652	23 569	22 659	46 228
2005	249 149	245 831	494 980	23 597	22 751	46 348

Zdroj: Kalibová (1991)

12.2.5 Prognóza rómskeho obyvateľstva do roku 2025 podľa VDC

Doposiaľ posledná prognóza predstavuje produkt VDC z roku 2002. Keďže ide o prognózu na obdobie rokov 2001–2025 a týka sa len rómskej populácie Slovenska, budeme jej v nasledujúcich riadkoch venovať viac pozornosti.

12.2.5.1 Vstupné predpoklady

Príprava vstupných parametrov je pravdepodobne najdôležitejšou a zároveň najzložitejšou časťou tvorby každej prognózy. Pri zhotovovaní prognózy rómskeho obyvateľstva to platí dvojnásobne. Už

³⁴ Podrobnejšie o metódach výpočtu pojednáva práca Kalibovej (1989, 1991).

vyššie spomenutý nedostatok údajov nútil autorov prognózy k odhadu jednotlivých parametrov prognózy. Vypracovali sa tri základné varianty:

Nízka – integračná, počítajúca so zrýchleným tempom integrácie,

Stredná – zotrvačná, predpokladajúca pokračovanie súčasného pomalého tempa integrácie,

Vysoká – segregáčna, predstavujúca model počítajúci so spomalením až zastavením tempa integrácie.

Jednotlivé varianty sa snažia zohľadniť markantné rozdiely v reprodukčnom správaní medzi Rómami, žijúcimi integrované v spoločnosti majoritnej populácie a komunitami, ktoré žijú segregovane v osadách alebo častiach obcí.

12.2.5.2 Základné parametre prognózy

Vekovo – pohlavná štruktúra

V súčasnosti nedisponujeme žiadnymi údajmi o počte ani vekovo-pohlavnej štruktúre rómskeho obyvateľstva na Slovensku. Východiskový stav a štruktúru autori prognózy odhadli ako demografickú prognózu ex-post na základe stavu z roku 1980.

Plodnosť

Vo všetkých variantoch sa predpokladá približovanie plodnosti nerómskych žien. V strednom a nízkom variante sa počíta s poklesom úhrnnej plodnosti na úroveň 2,25, resp. 1,72 a vo vysokom zostavá na súčasnej úrovni (pozri tab.25).

Úmrtnosť

Pri výpočte prognózy rómskeho obyvateľstva zohráva väčšiu úlohu ako v prognózach celého obyvateľstva. Úroveň úmrtnosť je u rómskeho etnika vo všeobecnosti vyššia, preto je tu väčší priestor na jej pokles. Vo všetkých prezentovaných variantoch sa predpokladá jej pokles, pričom rozdiel je v tempe poklesu. Najväčší progres sa predpokladá v nízkom variante, kedy by sa mali úmrtnostné pomery rómskeho obyvateľstva priblížiť pomerom súčasnej majoritnej populácie.

Migrácia

V súčasnosti sa odhaduje, že migračný pohyb Rómov cez hranice je minimálny a ani do budúcnosti sa nečakajú výrazné zmeny. V dôsledku toho sa v prognóze s migráciou nepočíta.

10.2.5.3 Hlavné výsledky prognózy

Za najpravdepodobnejší vývoj autori prognózy považujú scenár s pokračujúcim poklesom plodnosti a úmrtnosti. Počet Rómov sa však aj napriek tomu bude zvyšovať, aj keď sa jeho tempo spomalí. S najväčšou pravdepodobnosťou bude v roku 2025 žiť na Slovensku približne 520 tis. Rómov, čo predstavovalo asi 10 % podiel na celkovej populácii. So zastavením prírastku sa predpokladá až v roku 2035 kedy by ich počet stúpol ešte o 1 percentuálny bod. Úhrnná plodnosť by mala do roku 2025 klesnúť pod hodnotu 2, pričom úmrtnosť meraná strednou dĺžkou života by sa u mužov i žien mala dostať na hranicu súčasných hodnôt, ktoré dosahuje majoritná populácia.

Tab. 34: Základné výsledky prognózy rómskeho obyvateľstva na Slovensku pre obdobie 2005–2025

Rok	Stredný variant			Nízky variant			Vysoký variant		
	Úhrnná plodnosť	e ₀ muži	e ₀ ženy	Úhrnná plodnosť	e ₀ muži	e ₀ ženy	Úhrnná plodnosť	e ₀ muži	e ₀ ženy
2005	2,27	63,43	68,04	2,23	63,73	68,35	2,30	63,10	67,64
2010	2,20	63,94	69,32	2,11	64,77	70,35	2,29	63,15	68,30
2015	2,14	65,01	70,83	1,98	66,43	72,46	2,28	63,75	69,24
2020	2,07	66,30	72,37	1,85	68,22	74,65	2,27	64,49	70,12
2025	2,01	67,53	74,00	1,73	70,07	77,08	2,26	65,09	71,09

Zdroj: Vaňo, Meszároš (2002)

ZÁVER

Poznanie rómskej problematiky výrazne ovplyvňuje nedostatok kvalitných a hlavne aktuálnych informácií o tomto etnickom spoločenstve. Rómske etnikum v Slovenskej republike predstavujú pomerne početnú a výrazne heterogénnu skupinu.

Rómovia sú v Európe spoločenstvom dlhodobo žijúcim v inoetnickom prostredí. Na území Uhorska, pod ktoré spadalo aj súčasné Slovensko, našli kočovné skupiny Rómov pomerne dobré podmienky na usadenie. Proces sedenterizácie rómskeho etnika v podstate prebiehal až do roku 1958, kedy bolo direktívne zakázané kočovanie. Vo všeobecnosti dostupné údaje poukazujú na fakt, že väčšina rómskych komunit aj tak žila už dlhé stáročia na Slovensku usadeným spôsobom života a vytvorila si úzke kooperačné väzby s majoritnou populáciou. Väčšie koncentrácie tohto etnika vznikli prevažne v bohatších regiónoch, kde dôležitou súčasťou obživy bolo poľnohospodárstvo, prípadne tam kde našli odbyt svojich remeselných výrobkov a feudálne vrstvy im umožnili sa usadiť. Išlo predovšetkým o oblasti južného a juhovýchodného Slovenska, kde v niektorých obciach vďaka svojmu odlišnému reprodukčnému správaniu a socialistickému vyludňovaniu vidieka majú dnes už väčšinové zastúpenie.

Pri práci s dostupnými údajmi a najmä pri terénnom šetrení sme si uvedomili nasledovnú skutočnosť. Rómske obyvateľstvo bolo v Československu doposiaľ vnímané ako celok, čo síce malo význam pri komparáciách s údajmi za celú populáciu, ale takéto nazeranie na problém nemôže postihnúť rozdielnosti, ktoré existujú medzi jednotlivými typmi rómskych komunit. Preto si musíme uvedomiť, že rómske obyvateľstvo je z hľadiska sociálneho, demografického i kultúrneho výrazne diferencované. Odráža sa to aj v odlišných charakteristikách rómskych komunit žijúcich v západnom Slovensku (väčšinou integrované komunity) a na východnom Slovensku (z veľkej časti tvorené segregovanými resp. separovanými komunitami).

Rozdielna kvalita demografických procesov v porovnaní s majoritnou populáciou podmienila niektoré demografické odlišnosti oproti majoritnej populácii. Predovšetkým je to veková štruktúra a pomerne zastúpenie mužov a žien v rómskej populácii. Z hľadiska vekovej zloženia rómskej populácie ako celku môžeme povedať, že stále prevláda progresívny tvar vekovej pyramídy, no v poslednom desaťročí zaznamenal určité zmeny predovšetkým v detskej zložke. Aj napriek tomu naďalej v rómskej populácii má významný podiel. Keď však porovnáme vekové zloženie za jednotlivé skupiny rómskeho obyvateľstva, je zrejmé, že stupeň integrácie je významným diferenciačným faktorom. Rozdiely v reprodukčnom správaní odzrkadľujúce sa práve vo vekovej štruktúre medzi jednotlivými skupinami rómskeho obyvateľstva sú výrazné. Najväčší podiel detskej zložky a súčasne najmenšie percento osôb v seniorskom veku majú segregované komunity, ktorých reprodukčné správanie prešlo pravdepodobne najmenšími zmenami v zmysle jednotlivých fáz demografickej revolúcie. V dôsledku zhoršenia podmienok, ktoré ovplyvňujú nástup a priebeh demografickej revolúcie existujú obavy, že v týchto komunitách sa nastupujúci proces demografickej revolúcie narušil, spomalil a pravdepodobne i zastavil. Výrazne odlišné reprodukčné správanie segregovaných komunit v porovnaní s integrovanými Rómami stojí za nižším podielom detí a mierne vyššom podiele starších osôb.

Z hľadiska rodinného správania a zloženia rómskej populácie podľa rodinného stavu si hneď na úvod musíme uvedomiť odlišné hodnoty, ktoré sa predovšetkým uchovávajú v segregovaných komunitách. Tie stoja za pomerne vysokým podielom osôb žijúcich v nemanželských zväzkoch a tiež podielom detí narodených mimo manželstvo. Vo všeobecnosti pozorujeme, že v segregovaných komunitách sa prvé deti rodia mimo manželstvo a až nasledujúce sú privádzané do majoritou uznávaného manželského zväzku. Aj napriek tomu je potrebné konštatovať vysokú hodnotu rodiny, detí a rodinného súžitia. Svedčia o tom aj veľmi nízke podiely rozvedených osôb.

V prostredí minulého režimu sa podarilo niektorými opatreniami čiastočne zlepšiť postavenie rómskych komunít, ale aj napriek nespornej snahe sa však socialistická spoločnosť nevyhla niektorým zásadným chybám, ktoré v súčasnosti majú na rómsku spoločnosť fatálne dôsledky. Najviac sa to prejavilo v oblasti zamestnania a sním súvisiaceho trhu práce, vzdelania a usporiadania vzťahov medzi rómskou a majoritnou spoločnosťou a tiež medzi Rómami samotnými. Minulý režim síce dal všetkým Rómom prácu, snažil sa zvýšiť vzdelanostnú úroveň, no väčšinou išlo o nízkokvalifikované pozície pričom spoločnosť nevytvorila na Rómov žiadne tlaky na ďalšie zvyšovanie vzdelanostnej úrovne. Paternalistický prístup štátu spolu s nerešpektovaním niektorých vnútorných pravidiel rómskych komunít viedol k ich postupnému rozkladu a nárastu napätia medzi Rómami a majoritnou spoločnosťou. S nedostatočnou kvalifikáciou, nízkym vzdelaním a naštrbenými vzťahmi vstúpilo rómske spoločenstvo do obdoba transformácie slovenského hospodárstva. Výsledkom bolo, že po roku 1989 sa väčšina príslušníkov rómskej komunity stala pre trhovou ekonomiku nepotrebnými. Prejavilo sa to nárastom nezamestnanosti, ktorá v niektorých osadách dosiahla 100 % hranicu, pričom je v súčasnosti len veľmi malá šanca, že sa znovu zamestnajú. Rómovia sa tak ako najmenej kvalifikovaná a politicky najslabšia skupina obyvateľstva na Slovensku stali jednou z najväčších obetí transformácie od plánovanej k trhovej ekonomike. Najväčší problém však vzniká u dospievajúcich generácií. Ich príslušníci nezažili zamestnanie a kopírujú osvedčené vzory svojich rodičov. V podstate to znamená, že zo subjektívnych i objektívnych príčin dosahujú nízke vzdelanie (väčšinou len povinnú školskú dochádzku a aj to často v špecializovaných zariadeniach) a následne rýchlo prechádzajú do osídí sociálnej starostlivosti štátu. Samozrejme výrazný vplyv na spoločenstvo majú aj niektoré iné faktory ako je stupeň integrácie. Predovšetkým ide o celkový stav regiónu, početnosť rómskeho etnika a jeho podiel v lokálnej spoločnosti. Preto môžeme konštatovať, že najhoršie sú sociálnou exklúziou postihnuté segregované komunity v marginalizovaných regiónoch.

Pôrodnosť rómskych žien patrí medzi najdiskutovanejšie témy týkajúce sa rómskeho etnika na Slovensku. Dôvodom je, že rómska populácia sa na základe dostupných údajov pred rokom 1989 vyznačovala pôrodnosťou a plodnosťou typickou pre rozvojové krajiny – vysoká plodnosť a začiatok reprodukčných procesov posunutý do veľmi nízkeho veku, čo vyvolávalo určité obavy z príliš veľkého početného rastu. Ako ukázali aj naše šetrenia rómske spoločenstvo však v dnešných podmienkach nie je možné vnímať ako celok ani z pohľadu demografickej reprodukcie. Ako prvá na zmeny pôrodnosti a plodnosti pravdepodobne zaeragovala časť Rómov, ktorá má úzke kontakty s majoritnou spoločnosťou, ide o tzv. integrované komunity, ktoré žijú rozptýlene v obciach, kde netvorí výrazný podiel z celkového počtu obyvateľov. Naopak rómske komunity žijúce oddelene od majoritnej populácie v segregovaných osadách, kde miera kontaktov s majoritnou populáciou je minimálna, sa dlhodobo považujú za nositeľov odlišného typu reprodukčného správania, často stále založeného na

zvykoch a tradíciách. Extenzívny typ reprodukcie pripisovaný Rómom žijúcim v segregovaných osadách je všeobecne známy a prijímaný fakt, ktorý potvrdilo aj naše šetrenie. Dokazujú to predovšetkým ukazovatele ako úhrnná plodnosť a vek pri narodení prvého dieťaťa. Plodnosť populácie „rómskych obcí“ bola približne 1,5-násobná ako v separovaných obciach a oproti integrovaným spoločenstvám takmer niečo viac ako 3-násobná. Líšila sa tiež priemerným vekom ženy pri narodení prvého dieťaťa. Kým u žien „rómskych obcí“ dosahoval tento ukazovateľ hodnotu okolo 20 rokov u žien integrovaných Rómov sa odhaduje na 24 rokov. Ešte výraznejšie odlišnosti vyšli pri porovnaní všetkých zisťovaných parametrov s majoritnou populáciou. Intenzita plodnosti žien „rómskych obcí“ je približne 4-násobne vyššia, prvé deti sa im rodia 5–6 rokov skôr. Okrem spomenutých odlišností sme zaznamenali v „rómskych obciach“ výrazné vyššie zastúpenie nemanželských detí a detí vyššieho poradia.

Podstatný rozdiel naše šetrenie odhalilo aj v súvislosti s úmrtnosťnými pomermi a to predovšetkým v dojčenskom a detskom veku. V porovnaní s celoslovenskou populáciou mali vybrané obce približne trojnásobnú dojčenskú úmrtnosť a výrazne vyššiu intenzitu úmrtnosti v detskom veku. Vo všeobecnosti sa potvrdila hypotéza o vyššej úmrtnosti vo všetkých vekových skupinách v nami vybranom spoločenstve vyššia ako v populácii Slovenska.

Na vyššiu úroveň dojčenskej úmrtnosti v rómskych komunitách má vplyv celá plejáda faktorov. Jednak je to nevhodné prostredie, strava, správanie ženy počas tehotenstva a tiež pravdepodobne aj sa uplatňuje vplyv niektorých genetických predispozícií Rómov. Predovšetkým ide o vyšší koeficient inbrídingu, predispozícia na niektoré geneticky podmienené ochorenia ako fenylketonúria, zelený zákal oka apod. Okrem iného treba ešte spomenúť, že rómske deti sa rodia menšie, ľahšie, čo tiež zvyšuje pravdepodobnosť úmrtia.

Z hľadiska príčin úmrtnosti šetrenie odhalilo nižší podiel zomretých oproti slovenskej populácii na nádorové ochorenia u mužskej populácie a u obehovej sústavy dokonca u oboch pohlaviach. Naopak vyšší podiel úmrtí je na ochorenia dýchacej sústavy, vonkajšie príčiny a ostatné príčiny, kde najvýraznejšie zastúpenie majú predovšetkým ochorenia nervového systému a choroby spojené s perinatálnou periódou. Z hľadiska úmrtí detí do jedného roku približne tretina dojčiat zomierala na choroby klasifikované ako niektoré choroby vznikajúce v perinatálnej perióde (označené ako P), najčastejšie prechodné poruchy metabolizmu sacharidov špecifických pre plod a novorodenca. Nasledovali ich choroby dýchacej sústavy a vrodené chyby, deformácie, chromozómové anomálie a choroby nervového systému.

Na základe uvedených zistení môžeme predpokladať, že popísané existujúce rozdiely medzi jednotlivými typmi rómskych komunit sa budú naďalej zväčšovať. Na tento proces budú pôsobiť dva protichodne pôsobiace faktory. Jedným je pokračujúce zblížovanie sa integrovaných Rómov s majoritou a druhým je spomalenie až zastavenie procesu integrácie separovaných a predovšetkým segregovaných rómskych komunit. Vývoj integrácie bude mať teda do budúcnosti ešte výraznejší vplyv na rómske komunity ako je tomu v súčasnosti. Z tohto dôvodu sa ako problematické javí tiež, kde sa zastaví alebo zastavil sociálny prepád niektorých komunit a do akej miery sú nastrbené vzťahy medzi rómskymi komunitami a majoritnou spoločnosťou. Dôležitým faktorom je aj úroveň jednotlivých regiónov, kde rómske spoločenstvo má výrazné zastúpenie.

Uvedené poznatky o nich predstavujú určite len zlomok problematiky. Preto je potrebné naďalej pokračovať v nestrannom poznávaní jednotlivých typov rómskych komunít. Z tohto pohľadu je určite potešiteľný nový záujem o Rómov a rómsku problematiku, a to nielen na lokálnej, či republikovej úrovni, ale tiež v kontexte celej Európskej únie. Z hľadiska zlepšenia informovanosti by určite bolo veľkým prínosom, keby bolo možné štatisticky vyhodnocovať vybrané údaje zvlášť za jednotlivé typy rómskych komunít.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- ab HORTIS, S. A. (1995) Cigáni v Uhorsku / Zigeuner in Ungarn 1775. Bratislava: Štúdio –dd-
- ADAMKOVIČOVÁ E., I. SCHRETER a P. KRISTIAN (1999) Osýpky – starý alebo nový problém? Slovenský lekár. Apríl-máj: 182–184.
- BAČOVÁ, V. (1990) Typológia rómskych rodín v SROV. Sociológia. 22(4):
- BARTÁKOVÁ, H. (2004) Príslušníci romských komunit na trhu práce v perspektíve marginalizácie a sociálnej exklúzie. In: I. Šimíková a I. Vašečka a kol. Mechanizmy sociálneho vyčleňovania romských komunit na lokálnej úrovni a nástroje integrácie. 25–65. Brno: Barrister & Principal.
- BERNASOVSKÁ K., I. BERNASOVSKÝ, K. PORADSKÝ, T. VARGOVÁ (1977) Proposal of low birth weight limit for gypsy mature babies. Anthropology of Maternity. Praha: UK. 173–175.
- BRÁZDOVÁ Z., J. FIALA, H. HŘSTKOVÁ, J. BAUEROVÁ (1998) Serving equivalents of food groups as a tool for evaluation of food consumption of Romany children. Hygiena. 43: 195–206.
- COALE, A. DEMENY, P. (1966) Regional Model Life Tables and Stable Populations. New Jersey: Princeton University Press.
- Czigányösszeírás Eredményei 1893 (1895) Budapest: Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal.
- DAVIDOVÁ, E. (1995) Cesty Romů – Romano drom. Olomouc: Univerzita Palackého.
- DANIEL, B. (1994) Dějiny Romů. Olomouc: Univerzita Palackého.
- DUBAYOVÁ, M. (1990) K problematike vzťahu cigánskej lokálnej a cigánskej etnickej skupiny. Slovenský národopis. 1-2: 274–277.
- DUBAYOVÁ, M. (1994) Rómska rodina na Slovensku: Pokus o kultúrnologickú reflexiu. Slovenský národopis. 2: 129–138.
- DŽAMBAZOVIČ, R. (2001): Rómovia v Uhorsku koncom devätnásteho storočia. (Výsledky Súpisu Rómov z roku 1893). Sociológia. 5: 491–506.
- DŽAMBAZOVIČ, R. a M. VAŠEČKA (2000) Rómovia a chudoba. In: Národná správa o ľudskom rozvoji. Bratislava: UNDP a CPHR.
- FERÁK V., A. GENČÍK, A. GENČÍKOVÁ (1980) Population – genetical characteristics of congenital glaucoma in Slovakia. Bratislavské lekárske listy. 73: 295–306.
- FERÁK V., D. SIVÁKOVÁ, Z. SIEGLOVÁ (1987) Slovenský Rómovia – populácia s najvyšším koeficientom inbrídingu v Európe. Bratislavské lekárske listy. 87: 168 – 175.
- FERÁKOVÁ E., V. FERÁK, L. KADÁSI, H. POLÁKOVÁ L. HEJCMANOVÁ, A. PIJAČIKOVÁ (1991) A unique RFLP haplotype at the phenylalanine hydroxylase locus in Czechoslovak Gypsies with phenylketonuria. Praha: Short Communications.
- FINKOVÁ, Z. (1977) Štetenie populačnej klímy romských žien. Demografie 19: 296–301.
- FINKOVÁ, Z. (1979) Zisťovanie plodnosti cigánskych žien. Demografie 21: 336–341.
- FINKOVÁ, Z. (2000) Štatistika národností a Rómovia. Geografický časopis 52: 285–288.
- FRASER, A. (1998) Cikáni. Praha: Lidové noviny.
- GITNER, E. (1998) Governments and Roma communities must help to improve outlook for Gypsies. Bratislavské lekárske listy. 316: 1825.
- HANCOCK, I. (2001) Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha: Signeta.

- HAVIAROVÁ, E. (2001) Vývoj a súčasný stav problematiky rómskeho obyvateľstva. Diplomová práca. Bratislava: PriF UK.
- HORECKÝ, M. a V. SRB (1986) Cigánske etnikum v hlavnom meste Bratislave. *Demografie* 28: 269–275.
- HORVÁTHOVÁ, E. (1961) Cigáni pred príchodom do Európy. *Slovenský národopis* 10: 3–24.
- HORVÁTHOVÁ, E. (1962) Cigáni po príchode do Európy. *Slovenský národopis* 10: 210–225.
- HORVÁTHOVÁ, E. (1964) Cigáni na Slovensku. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. (1976) Romové ve světě. *Demografie* 18: 226–232.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. (1995) Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit. Olomouc: Univerzita Palackého.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. (1998) Odkud jsme přišli, kdo jsme, kam jdeme? In: E. Manuš. *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor Vitae.
- CHAJDIAK, J. (2005) Štatistické úlohy a ich riešenie v exceli. Bratislava: Statis.
- Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike (2002). Bratislava: Svetová Banka, Inštitút pre otvorenú spoločnosť, INEKO, S.P.A.C.E.
- JURÁSKOVÁ, M. (2002) Migrácia Rómov do krajín Európskej únie. In: M. Vašečka, ed. *Rómske hlasy. Rómovia a ich politická participácia v transformačnom období*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- JUROVÁ, A. (1992) Riešenie rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945. In: A. B. Mann, ed. *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Ister science press.
- JUROVÁ, A. (1993) Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945. Bratislava: Goldpress Publishers.
- JUROVÁ, A. (2002a) Od odchodu z pravlasti po prvé asimilačné opatrenia. In: M. Vašečka, ed. *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- JUROVÁ, A. (2002b) Rómovia v období od roku 1945 po november 1989. In: M. Vašečka, ed. *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- KAČALA O., E. GITNER, V. KOVAČIČ, M. KUDLÁČKOVÁ, M. VALACHOVIČOVÁ (2001) Porovnanie výživy Slovákov, Maďarov a Rómov na národnostne zmiešanom území Slovenska. *Medicínsky monitor*. 1: 22.
- KALIBOVÁ, K. (1989) Charakteristika úmrtnostných pomerů romské populace v ČSSR. *Demografie* 31: 219–223.
- KALIBOVÁ, K. (1990) Prognóza romské populace v ČSFR do roku 2005. *Demografie* 32: 219–224.
- KALIBOVÁ, K. (1991) Demografické charakteristiky romské populace v Československu. *Disertační práce*. Praha: PřF UK.
- KALIBOVÁ, K. (1999) Romové z pohledu statistiky a demografie. In: *Romové v ČR*. Praha: Socioklub.
- KAUEROVÁ, V. (1983) Cigánske obyvateľstvo v SSR. *Demografie* 25: 376–377.
- KEYFITZ, N. FLIEGER, W. (1968) *World Population. An analysis of Vital Data*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

- KLÍČOVÁ, K. (2004) Podmínky bydlení příslušníků romských komunit jako marginalizované sociální skupiny a rezidenční segregace. In: I. Šimíková a I. Vašečka a kol. Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace. 95–131. Brno: Barrister & Principal.
- KOLLÁROVÁ, Z. (2002) Rómovia v období I. ČSR, II. ČSR a Slovenského štátu. In: M. Vašečka, ed. Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- KOTVANOVÁ A. a A. SZÉP (2003) Najnovšie koncepcie politiky vlády SR vo vzťahu k riešeniu problémov rómskych komunit (1998 – 2002). In: A. Kotvanová, A. Szép, M. Šebesta. Vládna politika a Rómovia 1948–2002. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií.
- KRIGLEROVÁ, E. a J. RYBOVÁ (2004) Sociografické mapovanie rómskych komunit na Slovensku – „Lessons learned.“ In: Šimíková I. a Vašečka I. Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace. 167–180. Brno: Barrister & Principal.
- KVASNICOVÁ, M. – PUŠKAILEROVÁ, D. – CSOMOOVÁ, E. (a kol.): Genetická mentálna retardácia v oblasti Banskej Bystrice. Československá pediatrie, 1992, č. 47, s. 25–28.
- LIÉGOIS, J. P. (1997) Rómovia, Cigáni a kočovníci. Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko Rady Európy, Academia Istropolitana.
- MAREŠ, P. (1999) Sociologie nerovnosti a chudoby. Praha: SLON.
- MAREŠ, P. (2000) „Chudoba marginalizace, sociální vyloučení.“ Sociologický časopis, 36(3): 285–297.
- MAREŠ, P. (2003) „Romové: sociální exkluze a inkluze.“ Sociální práce / sociálna práca: Možnosti sociální práce v romských komunitách (4): 65–75
- MANN, A. B. (1990) Vývoj rómskej rodiny v dvoch spišských obciach (Na základe výskumu matrik narodení). Slovenský národopis 38: 581–588.
- MANN, A. B. (1989) Základné znaky svadby Cigánov – Rómov na východnom Slovensku. Slovenský národopis 37: 113–121.
- MANN, A. B. (1992) Vývoj romskej rodiny na príklade troch spišských obcí. Demografie 34: 118–129.
- MANN, A. (2000) Rómsky dejepis. Bratislava: Kalligram.
- MATLOVIČ, R. (2005) Geografia Slovenska so zreteľom na rómsku minoritu. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- MICHÁLEK, A. (2000) Chudoba, jej koncepty a geografické dimenzie. Geografický časopis 3: 231–241.
- MICHÁLEK, A. (2004) Chudoba na lokálnej úrovni (Centrá chudoby na Slovensku). Geografický časopis 56: 225–246.
- NEČAS, C. (1998a) Romové v České republice včera a dnes. Olomouc: Univerzita Palackého.
- NEČAS, C. (1998b) Materiál o Romech na Slovensku z roku 1924. Historická demografie 22: 169–199.
- NOZDROVICKÝ, P. (1991) Úmrtnosť na kardiavaskulárne choroby u Rómov. Slovenský lekár. 2: 13–14.
- PAVLÍK Z., J. RYCHTAŘÍKOVÁ a A. ŠUBRTOVÁ (1986) Základy demografie. Praha: Academia.

- PELÁKOVÁ, K. (2004) Materiální podmínky příslušníků romských komunit z pohledu teorií sociální exkluze a kultury chudoby. In: I. Šimíková a I. Vašečka a kol. Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace. 67–94. Brno: Barrister & Principal.
- PODOLÁK, P. (2001) Geografické a demografické charakteristiky rómskeho obyvateľstva na Slovensku. Geografický časopis 52: 269–284.
- RADIČOVÁ, I. (2001) Hic sunt Romales. Bratislava: S.P.A.C.E.
- RADIČOVÁ, I. (2002) Rómovia na prahu transformácie. In: M. Vašečka, ed. Čačipen pal o Roma Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Romové v Byzanci (1999) Praha: Signeta.
- ROZEHNALOVÁ, M. a V. SRB (1986) Cikánske etnikum v hlavním městě Praze. Demografie 28: 263–268.
- SIROVÁTKA, T. (1997) Marginalizace na pracovním trhu: příčiny diskvalifikace a selhávání pracovní síly. Brno: Masarykova univerzita.
- SIROVÁTKA, T. (2003) „Exkluze Romů na trhu práce a šance na jejich inkluzi.“ Sociální studia (10): Otázky sociální inkluze romské komunity: 11–34.
- Sociálna a ekonomická situácia potencionálnych žiadateľov o azyl zo Slovenskej republiky (2000) Bratislava: IOM.
- SOROČÍNOVÁ, A. (1976) Šetrenie populačnej klímy romských žien. Rigorózna práca. Praha: PŘFUK
- SRB, V. (1967) Cikánské obyvatelstvo v ČSSR. Demografie 9: 276–279.
- SRB, V. a I. PRAŽÁKOVÁ (1968) Cikánské obyvatelstvo v roce 1967. Demografie 10: 264–272.
- SRB, V. (1969) Cikáni v Československu. Demografie 11: 193–195.
- SRB, V. a O. VOMÁČKOVÁ (1969) Cikáni v Československu v roce 1968. Demografie 11: 221–230.
- SRB, V. a O. VOMÁČKOVÁ (1971) Odhad vývoje počtu Romů v ČSSR v letech 1970–2000. Demografie 13: 81–85.
- SRB, V. (1971) Romové podle sčítání lidu 1970. Demografie 13: 374–376.
- SRB, V. (1984) Některé demografické, ekonomické a kulturní charakteristiky cikánského obyvatelstva v ČSSR 1980. Demografie 26: 161–172.
- SRB, V. (1988) Změny v reprodukci československých Romů 1970–1980. Demografie 30: 305–309.
- SRB, V. (1989) K historii projekcí romského etnika v Československu. Demografie 31: 72–76.
- SRB, V. (1990a): Územní rozptyl československých Romů v letech 1968–1988. Demografie 32: 169–174.
- SRB, V. (1990b) Kolik Romů bude při Sčítání lidu, domů a bytů 1991. Demografie 32: 174–175.
- SRB, V. (1993) Romové v Československu podle Sčítání lidu 1991. Demografie 35: 282–289.
- SRB, V. a J. RŮŽKOVÁ (1993) Národnost a mateřský jazyk obyvatelstva podle Sčítání lidu 1991. Demografie 35: 162–171.
- SZÉP, A. a A. KOTVANOVÁ (2003) Vplyv demokratických zmien na politiku zameranú na riešenie problémov Rómov (1989–1992). In: A. Kotvanová, A. Szép, M. Šebesta. Vládna politika a Rómovia 1948–2002. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií.
- ŠALAMON, P. (1992) Cigáni z Abovskej a Turnianskej stolice v období osvietenstva. In: A. B. Mann, ed. Neznámi Rómovia. Bratislava: Ister science press.

- ŠAŠKO, P. (2002) Zdravotná situácia rómskej populácie. In: M. Vašečka, ed. Čačipen pal o Roma Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- ŠIMÍKOVÁ, I. VAŠEČKA I. a kol. (2004) Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace. Brno: Barrister & Principal.
- ŠIMÍKOVÁ, I. (2004) Konceptualizace výzkumu. In: Šimíková I. a Vašečka I. Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace. 11–23. Brno: Barrister & Principal.
- ŠIMÍKOVÁ, I. (2004) Mechanismy sociálního vylučování. In: I. Šimíková a I. Vašečka a kol. Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace. 133–139. Brno: Barrister & Principal.
- ŠEBESTA, M. (2003a) Rómovia pod patronátom socialistického štátu (1948 – 1989). In: A. Kotvanová, A. Szép, M. Šebesta. Vládna politika a Rómovia 1948–2002. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií.
- ŠEBESTA, M. (2003b) Formovanie politiky štátu vo vzťahu k Rómom v prvých rokoch samostatnej Slovenskej republiky (1993 – 1998). In: A. Kotvanová, A. Szép, M. Šebesta. Vládna politika a Rómovia 1948–2002. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií.
- ŠEREŠ, I.: Špecifické výsledky prenatálnej starostlivosti u rómskej populácie. Slovenská gynekológia a pôrodnictvo, 1998, č.5 s. 125–131
- TKÁČOVÁ, A. (2002) Rómovia v období od vlády Márie Terézie po vznik I. ČSR. In: M. Vašečka, ed. Čačipen pal o Roma Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- TOKÁR, A. a A. LAMAČKOVÁ (2002) Legislatívny a inštitucionálny rámec riešenia rómskej problematiky. In: M. Vašečka, ed. Čačipen pal o Roma Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- VANDESCHRICK, CH. (2000) Demografická analýza. Praha: PřF UK.
- VAŇO, B. a E. HAVIAROVÁ (2002) Demografické trendy rómskej populácie. In: M. Vašečka, ed. Čačipen pal o Roma Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- VAŠEČKA, I. (2000) Profil a situácia žiadateľov o azyl a potencionálnych migrantov do krajín EÚ zo Slovenskej republiky. Bratislava: IOM.
- VAŠEČKA, I. (2001) Migrácia Rómov zo Slovenska do krajín EÚ – príčiny a podnety. Sociológia. 5: 457–473.

Internetové zdroje

- BOLFÍKOVÁ, E. (2003) [citované 15.2.2006] Sexuálne a reprodukčné zdravie rómskej populácie (empirická analýza sexuálneho a reprodukčného správania rómskej populácie v oblasti Rožňava a Plešivec). 3. <http://www.saske.sk/cas/3-2003/bolfikova-std.html>.

- BARŠOVÁ, A. (2001) [citované 21.2.2006] Problémy bydlení etnických menšín a trendy k rezidenčnej segregácii v Českej Republike. Praha. <http://tspweb.cz/vicootsp-fulltext.shtml?x=118807>
- JUROVÁ, A. (2002) [citované 21.4.2005] Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov k pôde („nelegálne osady“). 4. <http://www.saske.sk/cas/4-2002/jurova-st.html>.
- TKÁČOVÁ, A. (2001) [citované 21.4.2005] K problematike potulných Rómov v päťdesiatych rokoch devätnásteho storočia v Abovsko-Turnianskej župe. Človek a spoločnosť. 1. <http://www.saske.sk/cas/1-2001/tkacova.htm>.
- TKÁČOVÁ, A. (2000) [citované 21.4.2005] Súpis Cigánov z osemnásteho a devätnásteho storočia v Štátnom oblastnom archíve v Košiciach. Človek a spoločnosť. 4. <http://www.saske.sk/cas/4-2000/tkacova.html>.
- VAŇO, B. (2001) [citované 20.2.2006] Demografická charakteristika rómskej populácie v SR. Bratislava. INFOSTAT. <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/rom.pdf>.
- VAŇO, B. a kol. (2001) [citované 20.2.2006] Obyvateľstvo Slovenska 1945–2000. Bratislava: INFOSTAT. <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/obyv452000.pdf>.
- VAŇO, B. a kol. (2002) [citované 20.2.2006] Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2025. Bratislava. INFOSTAT. <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/prognoza2025rom.pdf>
- VAŇO, B. a kol. (2003) [citované 20.2.2006] Populačný vývoj v SR 2002. Bratislava: INFOSTAT. <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/popul2002x.pdf>.
- VAŇO, B. a J. MÉSZÁROS (2004) [citované 20.2.2006] Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach s nízkym životným štandardom. Bratislava: INFOSTAT. <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/nizkyzs.pdf>.
- VAŇO, B. a kol. (2005) [citované 20.2.2006] Populačný vývoj v Slovenskej republike 2004. Bratislava: INFOSTAT. <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/popul2004.pdf>
- MÉSZÁROS, J. (2001) [citované 20.2.2006] Špeciálne úmrtnostné tabuľky 1950–2000. Bratislava: INFOSTAT. <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Stredna.pdf>.
- ZOON, I. (2001) [citované 19.8.2005] Minoroty Report 2001. Budapest: EUMAP Open Society Institut. www.eumap.org.

Zdroje dát

- Cigánske obyvateľstvo SSR 1970 (1974). Bratislava: Slovenský štatistický úrad, Bratislava
- Cigánske obyvateľstvo SSR 1980 (1984). Bratislava: Slovenský štatistický úrad, Bratislava.
- POPIN Czech republic; <http://popin.natur.cuni.cz/html2/index.php?item=8.4.9>
- SLOVAK POPIN; <http://www.infostat.sk/slovakpopin/>
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1970 (1973) Bratislava: Slovenský štatistický úrad
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980 (1983). Bratislava: Slovenský štatistický úrad.
- Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky.

PRÍLOHA

Tab.35: Počet Rómov na Slovensku podľa jednotlivých zdrojov údajov

Rok	Zdroj údajov	Počet Rómov
koniec 18. st.	župné súpisy	20 000
1893	celouhorský súpis rómskeho obyvateľstva	36 237
1921	sčítanie obyvateľov	7 967
1927	súpis rómov s trvalým pobytom	62 192
1930	sčítanie obyvateľov	31 188
1945	odhad	96 000
1947	súpis Ministerstva vnútra	84 438
1959	súpis kočujúcich a polokočujúcich osôb	27 933
1966	súpis ministerstva vnútra	165 006
1967	evidencia NV	164 526
1968	evidencia NV	165 382
1970	súpis pri sčítaní	159 275
1980	súpis pri sčítaní	199 853
1980	evidencia NV	203 405
1981	evidencia NV	208 217
1982	evidencia NV	213 026
1983	evidencia NV	219 180
1984	evidencia NV	224 694
1985	evidencia NV	229 782
1986	evidencia NV	235 169
1987	evidencia NV	242 053
1988	evidencia NV	247 755
1989	evidencia NV	253 943
1990	odhad Štatistického úradu	263 337
1991	sčítanie, národnosť rómska	75 802
1991	odhad	260 000
2000	ročný výkaz o obytných zoskupeniach na nízkom sociokultúrnom stupni – (rómske osady)	127 429
2000	odhad (Vaňo, 2001)	365 000
2001	sčítanie, národnosť rómska	89 920
2004	sociografické mapovanie rómskych osídlení	320 000
2005	odhad (Kalibová, 1991)	295 000

Zdroj: Srb (1993), Kalibová (1991), Vaňo (2001)

Tab. 36: Odhad počtu Rómov v štátoch Európy v roku 1995

Krajina	Počet Rómov		Podiel rómskeho obyvateľstva - minimálny (%)	Podiel rómskeho obyvateľstva - maximálny (%)
	minimálny	maximálny		
Albánsko	90 000	100 000	2,67	2,96
Belgicko	10 000	15 000	0,10	0,15
Bielorusko	10 000	15 000	0,10	0,14
Bosna-Hercegovina	40 000	50 000	0,86	1,07
Bulharsko	700 000	800 000	7,95	9,09
Cyprus	500	1 000	0,07	0,14
Česká republika	250 000	300 000	2,40	2,88
Dánsko	1 500	2 000	0,03	0,04
Estónsko	1 000	1 500	0,06	0,09
Fínsko	7 000	9 000	0,14	0,18
Francúzsko	280 000	340 000	0,48	0,59
Grécko	160 000	200 000	1,51	1,89
Holandsko	35 000	40 000	0,23	0,26
Chorvátsko	30 000	40 000	0,64	0,85
Írsko	22 000	28 000	0,62	0,79
Litva	3 000	4 000	0,08	0,10
Lotyšsko	2 000	3 500	0,07	0,13
Luxembursko	100	150	0,00	0,00
Macedónsko	220 000	260 000	9,94	11,74
Maďarsko	550 000	600 000	5,33	5,81
Moldavsko	20 000	25 000	0,45	0,56
Nemecko	110 000	130 000	0,14	0,16
Nórsko	500	1 000	0,01	0,02
Poľsko	40 000	50 000	0,10	0,13
Portugalsko	40 000	50 000	0,38	0,48
Rakúsko	20 000	25 000	0,25	0,31
Rumunsko	1 800 000	2 500 000	7,76	10,78
Rusko	220 000	400 000	0,15	0,27
Slovensko	480 000	520 000	8,94	9,69
Slovinsko	8 000	10 000	0,41	0,51
Spojené kráľovstvo	90 000	120 000	0,15	0,21
Srbsko	400 000	450 000	3,85	4,33
Španielsko	650 000	800 000	1,65	2,04
Švajčiarsko	30 000	35 000	0,43	0,50
Švédsko	15 000	20 000	0,17	0,23
Taliano	90 000	110 000	0,15	0,19
Turecko	300 000	500 000	0,48	0,80
Ukrajina	50 000	60 000	0,10	0,12
Európa (približne)	7 000 000	8 500 000	0,88	1,06

Zdroj: Liégois (1997)

Tab.37: Podiel rómskeho obyvateľstva v okresoch Slovenska vo vybraných rokoch

Okres	Podiel (v %) 1970	Podiel (v %) 1980	Podiel (v %) 1988	Podiel (v %) 1991
Banská Bystrica	2,5	3,3	3,8	1,5
Bardejov	5,0	5,8	6,8	4,0
Bratislava	0,3	1,0	1,3	0,1
Bratislava-vidiek	2,7	2,2	2,4	0,2
Čadca	0,4	0,6	0,6	0,3
Dolný Kubín	0,2	0,1	0,2	0,1
Dunajská Streda	4,5	4,4	5,1	0,6
Galanta	4,0	4,7	5,1	0,6
Humenné	3,3	3,8	4,9	1,2
Komárno	2,7	3,0	3,5	0,8
Košice	3,2	4,3	5,7	1,8
Košice-vidiek	8,1	9,9	11,3	4,5
Levice	3,0	4,1	4,6	0,8
Liptovský Mikuláš	1,4	1,6	2,0	1,1
Lučenec	6,9	8,9	11,1	1,6
Martin	1,1	1,4	1,6	0,5
Michalovce	6,5	9,9	9,8	3,3
Nitra	1,8	2,2	2,4	0,4
Nové Zámky	1,8	2,4	3,4	0,5
Poprad	9,0	9,9	11,6	4,3
Považská Bystrica	0,5	0,5	0,6	0,1
Prešov	5,0	7,9	7,1	3,8
Prievidza	0,8	0,8	1,2	0,3
Rimavská Sobota	11,6	14,2	18,7	3,0
Rožňava	10,3	12,6	15,0	4,2
Senica	2,9	3,5	3,7	0,7
Spišská Nová Ves	8,1	10,3	12,5	6,8
Stará Ľubovňa	6,7	7,1	8,0	4,0
Svidník	5,3	6,0	7,1	2,1
Topoľčany	1,2	1,1	1,5	0,3
Trebišov	6,6	8,9	11,5	2,8
Trenčín	1,0	1,2	1,2	0,3
Tnava	1,2	1,7	1,6	0,2
Veľký Krtíš	4,6	5,6	6,8	1,0
Vranov nad Topľou	8,6	10,7	12,4	4,0
Zvolen	2,7	3,8	4,7	1,7
Žiar nad Hronom	2,2	2,7	3,7	1,0
Žilina	0,3	0,5	0,6	0,1
Slovensko	3,5	4,0	4,8	1,4

Zdroj: Srb (1990a)

Tab.38: Index rastu Rómov v okresoch Slovenska vo vybraných obdobiach

Okres	Index rastu 1980/1970	Index rastu 1988/1968
Banská Bystrica	148,2	179,0
Bardejov	131,1	166,2
Bratislava	469,0	543,3
Bratislava-vidiek	74,0	135,6
Čadca	145,0	109,2
Dolný Kubín	107,4	145,1
Dunajská Streda	108,5	119,2
Galanta	127,4	123,9
Humenné	124,5	157,2
Komárno	114,3	112,9
Košice	188,8	118,2
Košice-vidiek	120,3	134,6
Levice	168,7	127,6
Liptovský Mikuláš	120,3	146,6
Lučenec	131,1	173,1
Martin	150,1	152,9
Michalovce	126,4	144,5
Nitra	130,2	131,7
Nové Zámky	133,8	174,3
Poprad	129,0	167,4
Považská Bystrica	120,9	123,6
Prešov	134,8	171,7
Prievidza	100,5	163,2
Rimavská Sobota	122,7	157,4
Rožňava	129,4	148,0
Senica	127,4	133,9
Spišská Nová Ves	136,9	168,2
Stará Ľubovňa	115,3	141,8
Svidník	125,8	154,8
Topoľčany	99,3	137,5
Trebišov	137,4	168,7
Trenčín	128,5	115,1
Trnava	158,6	127,5
Veľký Krtíš	123,3	143,9
Vranov nad Topľou	139,3	163,9
Zvolen	155,3	161,4
Žiar nad Hronom	127,0	152,9
Žilina	155,3	211,8
Slovensko	132,5	151,7

Zdroj: Srb (1990a)

Tab.39: Obce s najvyšším podielom rómskeho obyvateľstva na Slovensku podľa sčítania 1980 a 2001

Rok 2001		Rok 1980	
Obec	Podiel (v %)	Obec	Podiel (v %)
Jurské	84,0	Lomnička	82,48
Dulovo	65,2	Vtáčkovce	74,33
Kecеровce	61,8	Jurské	72,40
Mirkovce	61,2	Stráne pod Tatrami	69,23
Podhorany	54,5	Výborná	63,62
Vtáčkovce	50,8	Radnovce	58,33
Hucín	50,1	Rakúsy	57,39
Čičava	48,8	Kecеровce	56,40
Košice - Luník IX	44,0	Varhaňovce	56,35
Ostrovany	43,9	Jarovnice	53,69
Laškovce	42,1	Sútor	52,82
Prosačov	41,5	Žehra	52,54
Olejníkov	37,8	Holumnica	52,42
Lastovce	37,7	Bystrany	51,08
Val'kovňa	34,1	Ihľany	50,74
Bôrka	32,3	Podhorany	49,75
Iňačovce	31,8	Šivetice	49,57
Veľká Ida	31,6	Hostišovce	47,48
Rybník	31,5	Boliarov	47,32
Čaklov	31,3	Hucín	46,88
Červenica	31,2	Mirkovce	46,36
Toporec	30,5	Križová Ves	46,27

Zdroj: SĽDB 1980, SODB 2001

Tab. 40: Miery plodnosti žien „rómskych obcí“ v rokoch 1996–2004 a slovenskej populácie 2001

Vek	Slovensko 2001	Rómske obce 1996–2004
14	0,0009	0,0041
15	0,0036	0,0374
16	0,0098	0,1388
17	0,0192	0,2289
18	0,0327	0,2710
19	0,0538	0,3924
20	0,0696	0,3538
21	0,0799	0,3834
22	0,0869	0,3629
23	0,0932	0,3481
24	0,0967	0,3316
25	0,0995	0,3147
26	0,0962	0,2588
27	0,0892	0,2635
28	0,0813	0,2077
29	0,0711	0,2152
30	0,0620	0,2022
31	0,0522	0,1919
32	0,0439	0,1156
33	0,0357	0,1314
34	0,0297	0,1173
35	0,0245	0,1091
36	0,0198	0,0976
37	0,0154	0,0959
39	0,0117	0,0474
40	0,0088	0,0511
40	0,0063	0,0271
41	0,0038	0,0295
42	0,0026	0,0280
43	0,0015	0,0122
44	0,0007	0,0091
45+	0,0001	0,0000
Úhrnná plodnosť	1,30	5,38

Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor

Tab. 41: Úmrtnostné tabuľky mužskej populácie „rómskych obcí“ v rokoch 1996–2004

Vek	u_x	q_x	l_x	d_x	l_x	t_x	e_x
0	0,0215	0,0204	1 000	20	982	63 046	63,05
1-4	0,0019	0,0075	980	7	976	62 064	63,36
5-9	0,0004	0,0042	972	4	970	58 160	59,82
10-14	0,0009	0,0024	968	2	967	53 309	55,07
15-19	0,0005	0,0040	966	4	964	48 475	50,20
20-24	0,0015	0,0037	962	4	960	43 656	45,39
25-29	0,0007	0,0041	958	4	956	38 855	40,55
30-34	0,0008	0,0051	954	5	952	34 074	35,70
35-39	0,0023	0,0093	949	9	945	29 314	30,87
40-44	0,0058	0,0236	941	22	930	24 589	26,14
45-49	0,0120	0,0493	918	45	896	19 941	21,71
50-54	0,0178	0,0739	873	65	841	15 462	17,71
55-59	0,0180	0,0870	809	70	774	11 676	14,44
60-64	0,0281	0,1319	738	97	690	11 257	15,25
65-69	0,0415	0,1893	641	121	580	7 809	12,18
70-74	0,0647	0,2800	520	146	447	4 908	9,44
75-79	0,1030	0,4096	374	153	297	2 673	7,15
80-84	0,1540	0,5517	221	122	160	1 186	5,37
85+	0,2564	1,0000	99	99	386	386	3,90

Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor

Tab. 42: Úmrtnostné tabuľky ženskej populácie „rómskych obcí“ v rokoch 1996–2004

Vek	u_x	q_x	l_x	d_x	l_x	t_x	e_x
0	0,0194	0,0191	1 000	19	983	70 536	70,54
1-4	0,0031	0,0126	981	12	975	69 552	70,90
5-9	0,0011	0,0043	969	4	967	65 653	67,78
10-14	0,0005	0,0019	964	2	963	60 821	63,06
15-19	0,0003	0,0012	963	1	962	56 003	58,18
20-24	0,0003	0,0014	961	1	961	51 193	53,25
25-29	0,0015	0,0059	960	6	957	46 389	48,32
30-34	0,0012	0,0068	954	7	951	41 603	43,59
35-39	0,0024	0,0095	948	9	943	36 847	38,87
40-44	0,0029	0,0118	939	11	933	32 129	34,22
45-49	0,0046	0,0227	928	21	917	27 462	29,60
50-54	0,0069	0,0341	907	31	891	22 876	25,23
55-59	0,0108	0,0532	876	47	852	18 420	21,03
60-64	0,0179	0,0863	829	72	793	14 157	17,07
65-69	0,0297	0,1398	758	106	705	10 190	13,45
70-74	0,0536	0,2385	652	155	574	6 667	10,23
75-79	0,0895	0,3673	496	182	405	3 796	7,65
80-84	0,1416	0,5184	314	163	233	1 770	5,64
85+	0,2491	1,0000	151	151	607	607	4,01

Zdroj: ŠÚ SR 1996–2004, triedené vo VDC, upravil autor

Tab. 43: Úmrtnostné tabuľky rómskej populácie z oblasti Rimavskej Soboty v rokoch 1990–1999

Vek	u_x	q_x	l_x	d_x	l_x	t_x	e_x
0-4	0,0035	0,0172	1 000	17	4 957	66 651	66,65
5-9	0,0001	0,0006	983	1	4 913	61 694	62,77
10-14	0,0003	0,0013	982	1	4 908	56 781	57,81
15-19	0,0006	0,0027	981	3	4 898	51 873	52,88
20-24	0,0003	0,0016	978	2	4 887	46 975	48,02
25-29	0,0017	0,0085	977	8	4 862	42 088	43,10
30-34	0,0024	0,0117	968	11	4 813	37 226	38,44
35-39	0,0016	0,0078	957	7	4 766	32 412	33,87
40-44	0,0037	0,0185	950	18	4 704	27 646	29,12
45-49	0,0046	0,0227	932	21	4 607	22 943	24,62
50-54	0,0102	0,0496	911	45	4 441	18 336	20,13
55-59	0,0246	0,1160	866	100	4 077	13 895	16,05
60-64	0,0344	0,1585	765	121	3 523	9 818	12,83
65-69	0,0411	0,1864	644	120	2 919	6 295	9,78
70-74	0,0472	0,2112	524	111	2 343	3 376	6,44
75+	0,2254	1,0000	413	413	1 033	1 033	4,44

Zdroj: Garrasy (2000), upravil autor

Tab. 44: Frekvencia spotreby vybraných komodít v rómskej populácie zo Zlatých Klasov

Komodita	Frekvencia spotreby			
	každý deň, obdeň	1-2 krát týždenne	1-2 krát mesačne	zriedka, nikdy
bravčové mäso	31,6	49,4	6,3	12,7
údeniny	43,1	31,4	11,8	13,7
svetlý chleba, pečivo	66,0	10,0	8,0	16,0
sladené nápoje	72,2	11,4	7,6	8,9

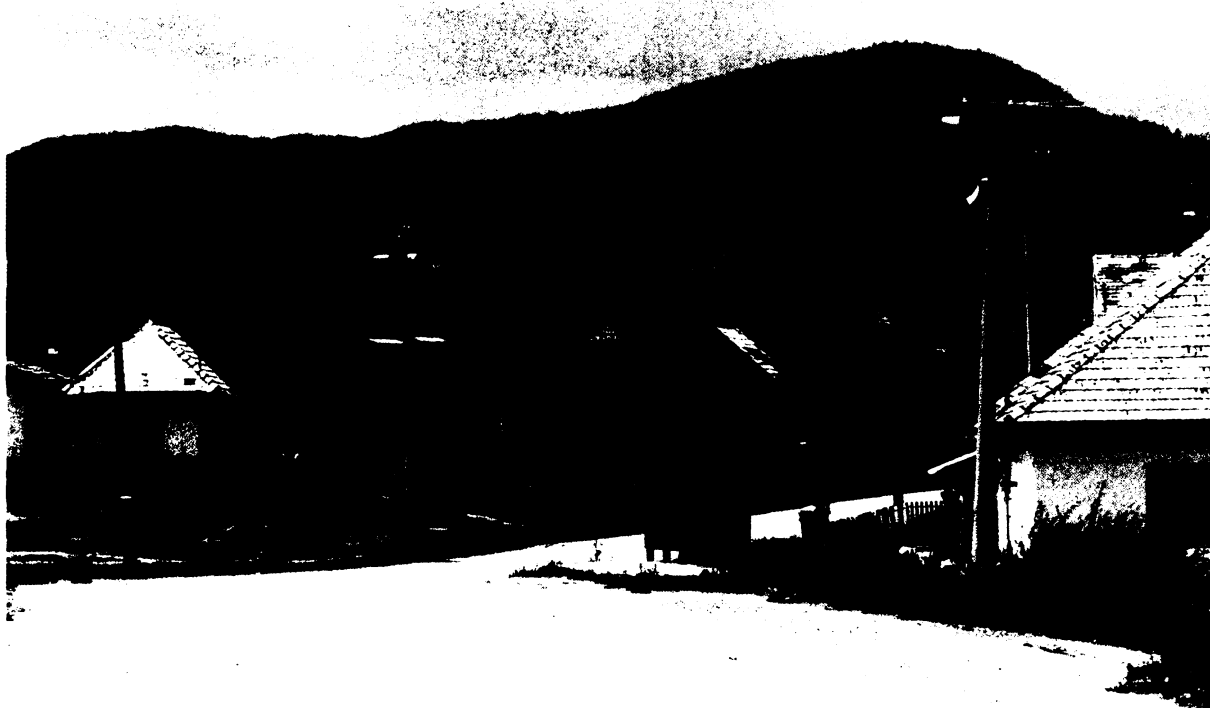
Zdroj: Kačala a kol. (2002)

Tab. 45: Frekvencia spotreby vybraných komodít v slovenskej populácie zo Zlatých Klasov

Komodita	Frekvencia spotreby			
	každý deň, obdeň	1-2 krát týždenne	1-2 krát mesačne	zriedka, nikdy
bravčové mäso	7,0	61,4	21,1	10,5
údeniny	14,6	31,4	11,8	13,7
svetlý chleba, pečivo	29,3	26,8	26,8	17,1
sladené nápoje	14,0	26,3	17,5	42,1

Zdroj: Kačala a kol. (2002)

Obr.31: Rómska separovaná komunita v Betlanovciach (leto 2005)

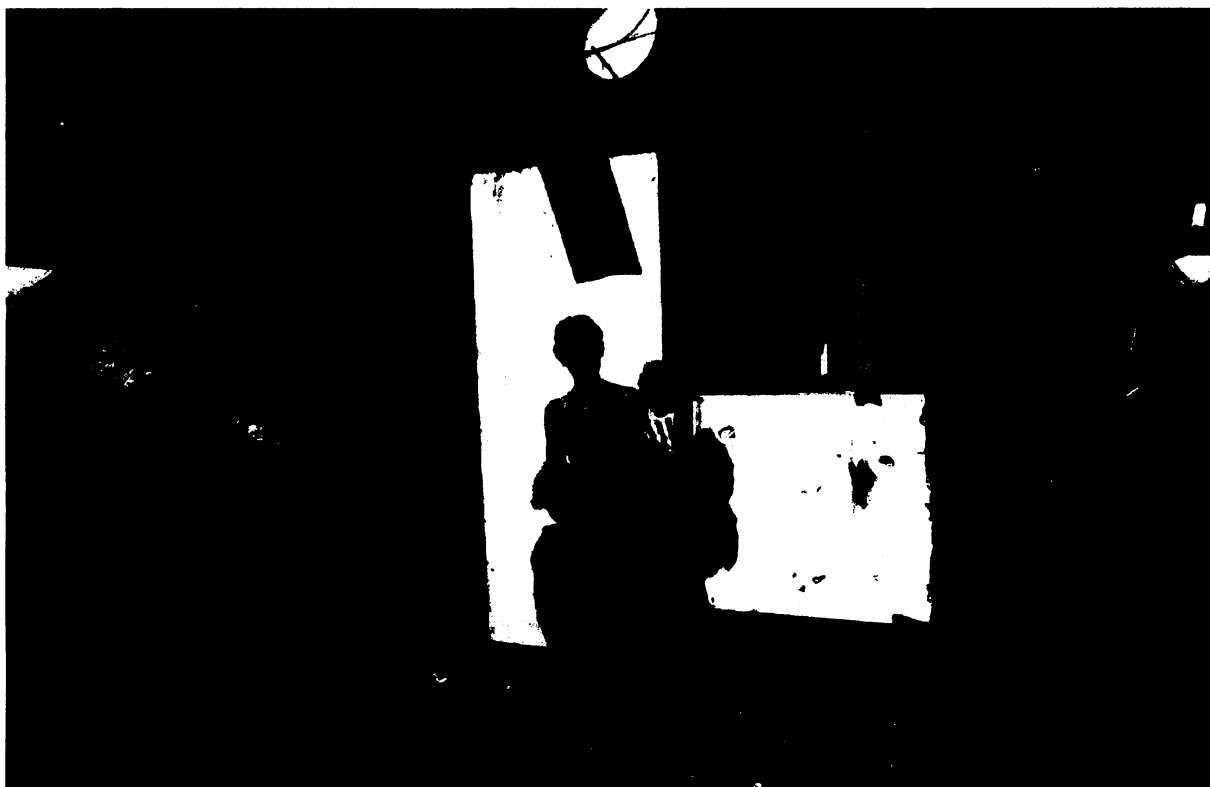
Zdroj: foto autor

Obr.32: Životné podmienky jednotlivých komunit sa často navzájom výrazne líšia (separovaná komunita v obci Vydrník, leto 2005)

Zdroj: foto autor

Obr.33: Chudobu segregovaných komunit vidieť na každom kroku I. (obec Svinia)

Zdroj: <http://www.roma.sk/kcpro/svinia.htm>

Obr.34: Chudobu segregovaných komunit vidieť na každom kroku II. (obec Svinia)

Zdroj: <http://www.roma.sk/kcpro/svinia.htm>

Obr.35: Mladá mamička s dieťaťom je v rómskej komunite bežným javom (Hrabušice, 2005)

Zdroj: foto autor

Obr.36: Predstaviiteľka málopočetnej, ale váženej staršej generácie Rómov (Hrabušice, 2005)

Zdroj: foto autor

Obr.37: Rómske rodiny sa vyznačujú veľkým počtom členov (leto, 2005)

Zdroj: foto autor

Obr.38: Obezita a mentálna zaostalosť nie sú zriedkavým javom u Rómov (obec Svinia)

Zdroj: <http://www.roma.sk/kcpro/svinia.htm>

Obr.39: Kuchyňa v rodine príslušníkov segregovanej komunity v obci Svinia

Zdroj: <http://www.roma.sk/kcpro/svinia.htm>

Obr.40: Interiér niektorého z domov v segregovanej komunite v obci Svinia

Zdroj: <http://www.roma.sk/kcpro/svinia.htm>